

Університет Короля Данила
Український інститут національної пам'яті
Інститут історії України НАН України

ЧОРНОВОЛІВСЬКІ ЧИТАННЯ

*Збірник матеріалів
V всеукраїнської наукової
конференції*

15 березня 2019

*Івано-Франківськ
«Симфонія форте»
2019*

УДК 94(477):929
Ч 75

Рецензенти:

Лазарович Микола Васильович – доктор політичних наук, професор кафедри документознавства, інформаційної діяльності та українознавства Тернопільського національного економічного університету.

Зайцев Юрій Дмитрович – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.

Видано завдяки фінансовій підтримці Університету Короля Данила

Матеріали друкуються в авторській редакції.

Ч 75 **Чорноволівські читання** : Матеріали V Всеукраїнської наукової конференції (Івано-Франківськ, 15 березня 2019) / упоряд. В. Ф. Деревінський. – Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2019. – 156 с.

ISBN 978-966-286-151-8

Вячеслав Чорновіл є визначним українським мислителем і громадсько-політичним й державним діячем, однак для багатьох залишається незраним на сьогодні. Нерідко його ідеї цитуються високими державними урядовцями та політиками, але не завжди знаходять практичне вираження. Його вважають людиною, що вміла прогнозувати розвиток подій, оперативно знайти вихід з проблемних ситуацій. Як виявляється, висловлене ним не втратило своєї актуальності і до нині, навпаки потребує негайного впровадження. Це стосується різних сфер суспільного життя та державотворення.

Для вивчення ідейного спадку та діяльності В. Чорновола започаткували проведення всеукраїнських Чорноволівських читань. Збірник матеріалів зацікавить тих, хто цікавиться особистістю В. Чорновола, його ідеями, діяльністю та добою в якій він жив.

УДК 94(477):929

ISBN 978-966-286-151-8

© Деревінський В.Ф., упорядкування, 2019

© Автори текстів, 2019

Зміст

Від упорядника	6
<i>Адамович Сергій</i> Народний Рух України в боротьбі за соборність в часи Майданів та російсько-української війни.....	8
<i>Білик Ярослав</i> Мовна політика в діяльності лідерів НРУ	14
<i>Бурда Інна</i> Ціннісні орієнтири у формуванні особистості.....	19
<i>Гончарук Григорій</i> Ім'я Вячеслава Чорновола у виданнях кафедри.....	23
<i>Даниленко Віктор</i> Політичний нагляд за діяльністю В. Чорновола в роки «перебудови» (друга половина 1980-х рр.).....	25
<i>Деревінський Василь</i> Питання національної безпеки в поглядах Вячеслава Чорновола.....	31
<i>Капустян Ганна</i> Асоціація дослідників голодоморів в Україні – дієва інституція у відродженні націонал-демократичних традицій українства.....	35
<i>Котляр Юрій</i> Населення Миколаївщини в боротьбі за українську національну ідею в 50 – 60-х рр. ХХ ст.....	39
<i>Крупник Люба</i> Роль Вячеслава Чорновола в ході Української національно-демократичної революції кінця 1980-х – 1991 років.....	43
<i>Кульчицький Станіслав</i> Діяльність Вячеслава Чорновола під час суверенізації радянської України (1990).....	50
<i>Кучерук Марина</i> Вячеслав Чорновіл про ленінську методику гібридної війни.....	64

Максимець Богдан	
«Гуманний націоналізм» Українського національного фронту.....	66
Малиновський Валентин	
Вплив III Всеукраїнських Зборів НРУ на подальший розвиток організації.....	71
Мельникова-Курганова Олена	
Правозахисна публіцистика та діяльність Вячеслава Чорновола.....	78
Осаволук Леонід	
В. Чорновіл і зовнішня політика України.....	84
Островський Валерій	
Тематика Голодомору в документах і матеріалах українського спротиву 1950-х – початку 1980-х рр.....	90
Парило Тарас	
Гряде Чорноволів огром: грані постаті Вячеслава Чорновола.....	97
Пасічник Катерина	
Енергетична безпека в програмах політичних партій України.....	102
Паска Богдан	
Спроба використання радянським режимом каральної психіатрії проти Валентина Мороза.....	107
Перекуда Євген	
Про вплив суспільних тенденцій на розвиток та перспективи української націонал-демократії.....	112
Сацький Павло	
Спроби створення «системної опозиції» в УРСР у часи «перебудови» і політична позиція В. Чорновола.....	117
Секо Ярослав	
Концепція антикомуністичної революції Вячеслава Чорновола.....	124
Федик Лідія	
Особливості «вирішення національного питання» в УРСР крізь призму поглядів В. Чорновола.....	132
Федунишин Любомира	
Вячеслав Чорновіл і Народний Рух України.....	137

Шановська Олена

Еволюція світоглядних позицій В. Чорновола: від комуністичної прихильності до категоричного неприйняття радянської ідеології.....143

Шипотілова Олена, Кожанов Андрій

Співпраця Вячеслава Чорновола з Миколаївським Рухом (1980-ті – 1990-ті рр.).....147

Яковлєв Ігор

В. Чорновіл та Всеукраїнська наукова конференція «Народний Рух України: місце в історії та політиці».....153

Від упорядника

Для вивчення ідейного спадку та діяльності визначного українського громадсько-політичного і державного діяча, багаторічного керівника Народного Руху України, журналіста, літературознавця, політв'язня радянських концтаборів Вячеслава Чорновола започаткували проведення всеукраїнських Чорноволівських читань. Вперше такий науковий захід відбувся в 2003 р. У ході роботи читань наукова дискусія нерідко поєднувалася зі спогадами або особистими рефлексіями. Такий формат засідання обумовлювався присутністю на науковій конференції осіб, які знали, співпрацювали або стежили за діяльністю В. Чорновола. На момент проведення Перших читань минуло лише чотири роки від дня загадкової загибелі В. Чорновола в автокатастрофі.

Так склалося, що чергова всеукраїнська наукова конференція, присвячена осмисленню життєдіяльності Великого Українця, відбулася через десять років у березні 2013 р.

Співорганізаторами Других Чорноволівських читань виступили Видавництво «Смолоскип» та Інститут історії України НАН України. Завдячуючи підтримці керівництва «Смолоскипу», а саме: голові правління Осипу Зінкевичу та директору Ростиславу Семківу вдалося забезпечити фінансові і деякі організаційні моменти. Широком колом питань щодо координування підготовчих заходів, залучення учасників, підготовкою робочих матеріалів займався дослідник постаті В. Чорновола, доктор історичних наук, професор Василь Деревінський.

Треті Чорноволівські читання вдалося провести 24 грудня 2016 р. завдяки налагодженій співпраці між видавництвом «Смолоскип» та професором В. Деревінським.

Проведені наукові зібрання посприяли налагодженню зв'язків між дослідниками, формуванню певного наукового товариства, яке займається вивченням постаті В. Чорновола та тим періодом в якому він жив і працював. З часу проведення Перших читань змінилося коло учасників та рівень дискусії, яка перейшла в площину фахового обміну думками між науковцями.

До 80-річчя з дня народження В. Чорновола провели 24 грудня 2017 р. Четверті всеукраїнські Чорноволівські читання. Вони відбулися завдяки підтримці Народного Руху України, Українського інституту національної пам'яті та Науково-дослідного інституту українознавства.

П'яті Чорноволівські читання відбулися за підтримки Університету Короля Данила у місті Івано-Франківську. Керівники Університету Короля Данила, а саме ректор Андрій Луцький та проректор Олег Андрухів й Олександр Острогляд з приємністю підтримали ідеї провести Чорноволівські

читання у стінах свого вишу. Це вперше Читання відбулися за межами української столиці. Завдячуючи їхній підтримці всеукраїнська наукова конференція відбулася на високому професійному рівні.

Посильну допомогу в проведенні Четвертих всеукраїнських читань надало керівництво Українського інституту національної пам'яті в особі голови інституту Володимира В'ятровича та заступника Володимира Тилищака, а також завідувача відділу історії України другої половини ХХ століття Інституту історії України НАН України Віктора Даниленка.

Подібно як і під час організації та проведення попередніх Чорноволівських читань координував підготовкою і модерував на засіданні наукової конференції доктор історичних наук, професор Василь Деревінський.

Участь в Читаннях взяли науковці і викладачі з різних міст України. Були дослідники з Києва, Львова, Маріуполя, Одеси, Івано-Франківська, Миколаєва, Тернополя, Херсона, Кременчука, Луцька, Ірпеня, Бурштина.

Чорноволівські читання стали одним з цікавих періодичних наукових майданчиків, на якому дослідники мають змогу обмінюватися результатами своїх дослідницьких студій про особистість В. Чорновола, його ідеї, діяльність, добу. Такі зібрання сприяють актуалізації та популяризації постаті В. Чорновола. Його погляди та дії стають ближчими і зрозумілішими для громадськості, втрачають негативний суб'єктивізм нашарувань його сучасників. Дають змогу осмислити те, що виголошені у свій час Чорноволом ідеї безпосередньо стосуються сьогодення і були неначе сказані для нинішніх державних мужів, політиків, громадських активістів та національної спільноти загалом.

Сергій Адамович

доктор історичних наук, професор, професор кафедри теорії та історії держави і права ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені В. Стефаника» (м. Івано-Франківськ)

НАРОДНИЙ РУХ УКРАЇНИ В БОРОТЬБИ ЗА СОБОРНІСТЬ В ЧАСИ МАЙДАНІВ ТА РОСІЙСЬКО - УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Національно-визвольний рух та розпад компартійно-радянської системи в Україні в кінці 80-х р. – на початку 90-х рр. ХХ ст. призвів до появи Народного Руху України (НРУ). Вивченню історії НРУ в контексті проблеми єдності країни та реформи системи місцевого самоврядування присвятили свої дослідження В. Барцьось, Г. Гончарук, В. Деревінський, О. Гарань, Ю. Діденко, О. Мардаренко, А. Русначенко, С. Телешун, О. Шановська, О. Шипотілова та інші. Автор ставить перед собою завдання проаналізувати значення НРУ в процесі єднання українських земель і боротьби з російською агресією в часи Помаранчевої революції, Революції Гідності та збройної інтервенції Російської Федерації.

Відзначимо, що в умовах Помаранчевої революції і розпалу сепаратистських тенденцій у країні у 2004 р. активісти НРУ активно включилися у захист соборної України. У свою чергу лідер НРУ Б. Тарасюк закликав Генпрокурора і СБУ розпочати розслідування, а Президента України негайно звільнити з посад глав Харківської, Донецької, Луганської областей, а також мера Одеси «за розпалювання ворожнечі і за дії, що ведуть до розпаду держави»¹.

Одночасно усвідомлюючи поділ українського народу після революції на «помаранчевих» і «біло-блакитних», Б. Тарасюк у виступі на науковій конференції в Одесі восени 2005 р. зазначив, що «Рух повинен займати консолідуючу позицію, об'єднуючи український народ, як він це робив завжди»². Задля ліквідації слідів розколу держави НРУ брав на себе функції консолідатора, медіатора між владою та опозицією і пропонував провести круглий стіл політичних сил, за який би могли сісти члени всіх партій, представники влади і опозиції³.

На парламентські вибори 2006 року НРУ пішов у блоці з «Нашою Україною» разом з КУНом, Партією промисловців і підприємців України,

¹ Тарасюк Б. Сепаратистам «світить 110-та територія» Кримінального кодексу. *Час Руху опору*. 2004. Листопад. №22. С.1.

² Тарасюк Б. Перспективи розвитку Народного Руху України. *Народний Рух України: місце в історії та політиці: Матеріали VI Всеукраїнської наукової конференції 16-17 вересня 2005 р., м. Одеса*. Одеса, 2005. С.11.

³ Там само. С.11-12.

партією «Християнсько-Демократичний Союз» та УРП «Собор». Одночасно УНП вийшла на парламентські вибори в складі Українського народного блоку Костенка і Плюща. На виборах до Верховної Ради за цей блок проголосували 1,89% виборців⁴.

У цей час відбулися чергові заклики зі сторони кримських татар до створення національної держави в рамках існуючої країни, лідер НРУ Б.Тарасюк на прес-конференції в грудні 2006 р. заявив, що «очолювана ним політична сила не тільки виступає проти, але й засуджує ідею створення в Україні національної автономії або будь-яких інших утворень, оскільки вважає, що це приведе до ослаблення територіальної цілісності держави». Водночас він наголосив, що кримськотатарський народ, як і інші народи, що проживають в Україні, має право на національну ідентичність і самобутність⁵. Ця достатньо гостра заява звичайно не применшує значної ролі партії в підтримці кримськотатарської спільноти на їх історичній батьківщині в Криму, а швидше вона засвідчила принциповість НРУ в питанні збереження єдності країни.

На позачергові парламентські вибори 2007 року НРУ разом з УНП пройшов у Верховну Раду України у форматі блоку «Наша Україна – Народна Самооборона». Обидві політичні партії у своїх програмових вимогах виступали за єднання української нації та демонстрували прихильність до збільшення повноважень місцевого самоврядування.

Так, УНП виступала за реальне місцеве самоврядування в Україні на засадах Європейської хартії місцевого самоврядування. Партія пропонувала нову схему взаємовідносин між місцевими органами публічної влади та територіальну організацію влади в Україні, яка згідно з принципом субсидіарності дозволила б максимально наблизити процес управління до громадянина і забезпечити належну якість управлінських та соціальних послуг. На регіональному (обласному і районному) рівнях органи державної влади мали б здійснювати лише загальнодержавні функції управління і такі функції, які не можуть самостійно здійснювати органи місцевого самоврядування. Всі інші повноваження мали бути віднесені до компетенції органів місцевого самоврядування відповідного рівня. Вагомим чинником консолідації українського суспільства костенківці вважали українську мову, а також розвиток культури етнічних груп в Україні та української діаспори⁶.

⁴ Адамович С. Соборність в ідеології та діяльності Народного руху України. *Чорноволівські читання. Візія майбутнього України: Матеріали III і IV наукових конференцій, присвячених 80-й річниці з дня народження В'ячеслава Чорновола (Київ, 24 грудня 2016, 24 грудня 2017)*. Упоряд. В.Ф. Деревінський. Київ; Тернопіль: Бескиди, 2018. С.26.

⁵ Тарасюк виключає кримськотатарський сепаратизм. URL: <http://for-ua.com/ukraine/2006/12/23/131402.html> (дата звернення 30.12.2006).

⁶ Програма. URL: <http://www.unp.ua/about-ua/programa.html>. (дата звернення 21.03. 2015).

У свою чергу НРУ у своїй партійній програмі заявила, що консолідація української нації має ґрунтуватися «не лише на політичній спільності, а й на підставах фінансово-економічної та культурно-духовної єдності, усвідомленні загальнонаціональних інтересів, утвердженні державно-національних, демократичних засад у всіх сферах життєдіяльності суспільства»⁷. Одночасно реалізацію національно-культурних прав етнічних груп в Україні рухівці ставили в залежність від усвідомлення ними національного характеру української державності. Крім того, Рух підтримував відновлення кримськотатарської національної автономії в Криму в рамках демократичної соборної Української держави.

Рух вважав невідкладним для процесу становлення інститутів національної держави здійснити деколонізацію національної ментальності та провести адміністративно-територіальну реформу. З метою створення умов для послідовного зміцнення нації-держави, збереження соборності, Україна мала залишатися унітарною за формою державного устрою. Водночас НРУ обстоював необхідність керованої децентралізації функцій державного управління, забезпечення ефективного функціонування органів місцевого самоврядування.

НРУ виступав за становлення найбільш децентралізованої складової публічної влади в Україні на базі територіальної громади місцевого самоврядування, за забезпечення її організаційно-правової та фінансової автономії, чітке розмежування повноважень між місцевим самоврядуванням та органами державної влади, за максимальну реалізацію принципу субсидіарності. Одночасно партія оцінювала як передчасну ідею запровадження регіонального самоврядування.

НРУ також зазначав, що неодмінною складовою державотворення є становлення Єдиної Помісної Української Православної Церкви, і виступав за розробку довгострокової державної програми допомоги українцям діаспори та сприяння їхньому поверненню на рідну землю⁸.

Лідер УНП Ю.Костенко узяв участь у президентських виборах 2010 р., але загалом після приходу до влади В.Януковича відбувалася поступова маргіналізація обох відламів Руху.

УНП і НРУ пов'язувала спільна історія і спільність правоцентристської націонал-демократичної ідеології. У зв'язку з цим обидві партійні структури розпочали об'єднавчі процеси. Так, 15 червня 2013 р. відбулося об'єднання частини НРУ на чолі з Б.Тарасюком і ВО «Батьківщина». 19 травня 2013 р. відбувся всеукраїнський об'єднавчий з'їзд НРУ і УНП, під час якого було

⁷ Програма. URL: <http://www.nru.org.ua/pro-partiiu/prohrama-rukhu>. (дата звернення 21.03. 2015).

⁸ Програма. URL: <http://www.nru.org.ua/pro-partiiu/prohrama-rukhu>. (дата звернення 21.03. 2015).

прийнято рішення створити єдину партію – Народний Рух України (Українську народну партію «Рух») на чолі з В.Куйбідою. Однак у жовтні 2013 р. відбувся з'їзд УНП на якому процес утворення нової партії було призупинено, через відсутність юридичного механізму об'єднання.

У 2014 р. рухівці взяли активну участь в Революції Гідності та війні на Донбасі, а партійні структури НРУ та УНП своїми політичними заявами підтримували боротьбу за соборність країни. Так, у зв'язку з злочинними діями оточення В.Януковича під час революції Рух закликав українців задля забезпечення суверенітету України відповідно до ст. 17 Конституції України організуватись у загоны самооборони. Натомість через дискредитовану Верховну Раду України НРУ запропонував опозиційним депутатам, позапарламентським політичним силам, громадськості, духовенству та представникам національних меншин до виборів нового парламенту створити Національні Збори України, які візьмуть на себе відповідальність за захист державного суверенітету та гарантуватимуть права і свободи людини⁹.

НРУ засудив порушення міжнародного права, грубе нехтування положень Будапештського меморандуму 1994 р. Російською Федерацією і пасивне споглядання процесу анексії Криму та окупації частини Донбасу зі сторони гарантів українського державного суверенітету США, Китаю, Франції, Великої Британії. Рух вимагав від влади припинити укладання колоніальних угод, вимагати від США та Великої Британії постачання високотехнологічного озброєння, розпочати власне виготовлення сучасної зброї або знайти можливості відшкодування військових, геополітичних та фінансових втрат коштом держав-підписантів Будапештського меморандуму¹⁰.

Народний Рух України неодноразово засуджував репресії російської влади проти кримськотатарського населення півострова. 18 квітня 2016 р. Міністерство юстиції РФ внесло Меджліс у перелік громадських і релігійних об'єднань, діяльність яких зупинено в Росії «у зв'язку зі вчиненням ними екстремістської діяльності». Таке рішення НРУ вважав кричущим порушенням прав кримськотатарського народу як корінного народу Криму. «Ми підкреслюємо, що один з центральних аспектів декларації ООН про права корінних народів – це право на представницькі інститути корінних народів, через які реалізуються права корінних народів. Тому така заборона є наступом на права всіх корінних народів, у тому числі й на права корінних народів Росії», – заявив голова НРУ В.Куйбіда. Рух закликав Раду Безпеки ООН, Верховну

⁹ Звернення НРУ до народу України: «Станьмо на захист державного суверенітету і життя людей!». URL: <http://www.nru.org.ua/pro-partiiu/zaiavy-i-zvernennia?limitstart=0>. (дата звернення 21.03. 2015).

¹⁰ Заява Народного Руху України щодо порушення положень Будапештського меморандуму (1994 р.). URL: <http://www.nru.org.ua/pro-partiiu/zaiavy-i-zvernennia/1356-zayava-narodnoho-rukhu-ukrainy-shchodo-porushennia-polozhen-budapeshtskoho-memorandumu-1994-r>. (дата звернення 21.03. 2015).

Раду України, міжнародні правозахисні організації відреагувати на припинення судом діяльності Меджлісу¹¹.

Рухівці також засуджували арешти і незаконні ув'язнення кримських татар у Криму. 28 вересня 2017 р. НРУ виступив проти незаконного вироку окупаційного суду за мнимий сепаратизм заступнику голови Меджлісу І.Умерову¹² [15].

Окремою заявою від 17 березня 2015 р. Рух засудив надання парламентом особливого статусу деяким територіям Донбасу. Таким чином, на думку рухівців, український парламент проявив недалекоглядність і фактично посприяв збільшенню ризику втрати Україною частини території. Водночас НРУ вітав офіційне визнання Верховною Радою України окремих районів Донбасу окупованою росіянами територією¹³.

На практичному рівні рухівці воюють на фронті, партія допомагає всім можливим армії, ініціюючи проекти на зразок «Авто для АТО», «Залізо для десанту»¹⁴. Не зупинилася і гуманітарна діяльність НРУ у напрямку єднання країни. Зокрема, уже традиційно діти з південних, східних та північних областей держави у 2018 р. святкували Різдвяні свята у родинах своїх ровесників з Західної України у рамках рухівської дитячої дипломатії «Різдво єднає»¹⁵. Для молоді партія ініціює освітні конкурси для формування україноцентричного покоління (конкурс творів «Історія України» в художньому стилі¹⁶, конкурс української патріотичної поезії ім. Валерія Бойченка¹⁷, конкурс літературних есе «Сто слів про соборність»¹⁸). 22 січня 2019 р. НРУ ланцюгами єднання відзначила 100-ліття соборності України¹⁹.

На президентських виборах 2019 р. від НРУ зареєструвався на виборчі перегони лідер партії В. Кривенко і в своїй передвиборчій програмі проголосив:

¹¹ Фіщенко Є «Екстреміст-шоу». URL: <http://www.umoloda.kiev.ua/number/2805/116/97801/> (дата звернення 28.01.2018).

¹² Кривенко В. Народний Рух вимагає скасувати вирок І.Умерову. URL: <http://www.rukh.team/viktor-krivenko-parodnij-ruh-vimagaie-skasuvati-virok-umerovu/> (дата звернення 28.01.2018).

¹³ Заява НРУ щодо надання особливого статусу деяким регіонам Донбасу. URL: <http://www.nru.org.ua/pro-partiiu/zaiavu-i-zvernennia/1437-zaiava-nru-shchodo-nadannia-osoblyvoho-statusu-deiakym-rehionam-donbasu>. (дата звернення 21.03. 2015).

¹⁴ Авто для АТО. URL: <http://www.rukh.team/avto-dlja-ato/> (дата звернення 20.02.2019); Залізо для десанту. URL: <http://www.rukh.team/zalizo-dlya-desantu/> (дата звернення 20.02.2019).

¹⁵ Рухівська дипломатія «Різдво єднає». *Український Південь*. Миколаїв, 2017. № 6. С.4.

¹⁶ Конкурс творів «Історія України» в художньому стилі. URL: <https://www.facebook.com/history.konkurs/> (дата звернення 20.02.2019).

¹⁷ Конкурс української патріотичної поезії ім. Валерія Бойченка. URL: http://www.rukh.team/patriot-konkurs/?fbclid=IwAR1u9t20_HFRZltd_IJM6VC0gW451E86EPFRzNE4OOJj9ebYN4HelokTi78 (дата звернення 20.02.2019).

¹⁸ Про лауреатів конкурсу «Сто слів про соборність». URL: <http://postup.if.ua/pro-laureativ-konkursu-sto-sliv-pro-sobornist/> (дата звернення 20.02.2019).

¹⁹ Ланцюг єднання в Івано-Франківську. URL: <http://www.rukh.team/lantsiuh-iednannia-v-ivano-frankivsku/> (дата звернення 20.02.2019).

«Рухаймося разом до сильної, *соборної*, заможної України». Окрема увага в програмі приділена шляхам військової перемоги над Росією і деокупації Донбасу. Відзначимо, що в програмі окремо акцентується, що права кримських татар будуть відновлені разом із кримськотатарською національною автономією в Криму в соборній Українській державі²⁰.

Отже, під час Помаранчевої революції та Революції Гідності Народний Рух України рішуче засуджував сепаратистські прояви проросійських політичних сил та виступав проти агресивних територіальних претензій Російської Федерації. Водночас члени партії відіграли значну роль в організації революційних подій, чисельно стали на захист Вітчизни зі зброєю в руках та допомагають армії волонтерськими засобами. Крім того партія популяризує українську мову, історію, культуру, просвітницьким шляхом єднає громадськість різних регіонів країни задля досягнення соборності України.

Адамович Сергій. Народний Рух України в боротьбі за соборність в часи Майданів та російсько-української війни. У статті проаналізовано соборницьку діяльність Народного Руху України під час Помаранчевої революції, Революції гідності та російсько-української війни. Автор обґрунтовує, що осердям політичної програми і діяльності партії було єднання країни та боротьба із зовнішньою агресією Російської Федерації.

Ключові слова: російсько-українська війна, соборність, Україна, державність, партія, Помаранчева революція, Революція гідності, Російська Федерація, військова агресія.

Adamovych Sergiy. The People's Movement of Ukraine in the struggle for unity during the time of the Maidan and the Russo-Ukrainian War. The article analyzes the activity of the People's Movement of Ukraine during the Orange Revolution, the Revolution of Dignity and the Russo-Ukrainian War. The author substantiates that the core of the party's political program and activities was the unification of the country and the struggle against the foreign aggression of the Russian Federation.

Key words: Russo-Ukrainian War, unity, Ukraine, statehood, party, Orange Revolution, Revolution of Dignity, Russian Federation, military aggression.

²⁰ Передвиборча програма кандидата на пост президента України Кривенка Віктора Миколайовича. URL: <http://www.rukh.team/programa-krivenko/>. (дата звернення 20.02.2019).

Ярослав Білик

аспірант кафедри історії та етнографії України Одеського національного політехнічного університету (Одеса)

МОВНА ПОЛІТИКА В ДІЯЛЬНОСТІ ЛІДЕРІВ НРУ

Важливим кроком досягнення демократії та створення умов для продуктивного розвитку держави є об'єднання громадян навколо єдиної національної ідеї. Один з вагомих факторів єдності країни є державна мова.

Вячеслав Чорновіл зазначав, що державна мова може сконсолідувати Україну, допущення двох державних мов може зруйнувати її, що й так перебувала в тяжкому становищі. «Сьогодні робити державу без державної мови, без державної символіки саме тієї, яка роками у нас, – це значить готуватись знову до якогось союзу, треба робити національну ідею, піднімати і робити із цього такого ще глибокого народу націю повноцінну, а тут мова – це все ментолічний факт»¹. Цінність думок політика була в тому, що вони завжди підкріплювалися аргументами і прикладами з світової історії. Вячеслав Чорновіл вважав, що Україна, як всі чи майже всі європейські держави, повинна будуватися на базі корінної нації, її історії, її мови, бо це духовність народу. «Національна ідея – це значить будувати державу на базі корінної нації, корінною нацією є Українська нація...»².

Прийняття закону про надання українській мові статусу державної – стало невідкладним завданням для громадськості. У 80-х роках становище української мови значно погіршилося. Асиміляція, десятиліттями насадження чужинської культури – всі ці процеси були направлені на позбавлення місця у світовій культурі. І хоча у статті 36 Конституції СРСР говорилося про можливість користуватися рідною мовою в усіх сферах суспільного життя, втім з роками це набуло відверто декларативного характеру. Комуністична партія дотримувалася принципу «національно-російської двомовності», всіляко намагалася зробити українську мову неперестигною, безперспективною. Для цього звужувалася сфера застосування української мови у засобах масової інформації: періодиці, на телебаченні, радіо; зменшувалася кількість україномовних видань і шкіл, знижувався рівень викладання її в школах.

У 80-х роках національна інтелігенція почала відкрито говорити і наводити факти щодо утисків української мови. У червні 1987 р. відбувся пленум правління Спілки письменників України, що проходив під гаслом

¹ Велике інтерв'ю Вячеслава Максимовича Чорновіла про долю української нації. Частина 3 URL: <https://www.facebook.com/Mova.Online/videos/2122939884687259/?v=2122939884687259> (дата звернення 15.01.2019)

² Там само.

«Українська радянська література в патріотичному та інтернаціональному вихованні трудящих». До свята рідної мови в Харкові 8 грудня 1988 року відбулася конференція, присвячена проблемам функціонування української мови, за участю широкої громадськості міста та області. Учасники, наводячи приклади репресивних заходів витіснення української мови, постановили: «Підтримати вимогу Спілки письменників та широкої громадськості України прийняти Закон УРСР про надання українській мові статусу єдиної державної мови Української РСР при проголошенні та права культурно-національної автономії усім національностям, що проживають на території УРСР»³.

Важливим кроком щодо припинення політики русифікації, пробудження національної свідомості стало відродження в серпні 1987 року літературно-художнього і суспільно-політичного журналу «Український вісник». Рубрики журналу були направлені на висвітлення надбань попередніх епох, що мало значення для виходу народу на арену світової культури, так і на висвітлення актуальних питань сучасності. На шпальтах журналу почала формуватися й ідеологічна база, що знайшла подальший розвиток у програмних документах Народного руху України. Вагоме місце належало питанню про мову, яке звучало вже в першому номері відродженого журналу у межах теми українізації.

У рубриці «Документи історії» редколегією журналу було надруковано «Постанову ВУЦВК та РНК УРСР „Про забезпечення рівноправності мов та про сприяння розвитку української культури” від 6 липня 1927». Спираючись на історичний документ, редакційна колегія у такий спосіб готувала читачів до необхідності зміни статусу української мови. У передмові до «Постанови» зазначалося: «Звичайно, відновивши права української мови як державної мови республіки, треба буде потурбуватися і про забезпечення рідною мовою у внутрішніх офіційних зносинах у місцевостях, населених переважно угорцями, румунами, греками, гагаузами, болгарами, в російських селах та ін. Зараз у внутрішніх офіційних зносинах всіх цих національностей переважає російська мова»⁴. Звернення до важливих історичних фактів давало можливість розкривати пекучі проблеми сучасності. В опублікованому документі зазначалося: «В усіх державних установах, підприємствах, як республіканських, так і місцевих, як і загальносоюзного значення на території УСРР, за винятком тих, що обслуговують виключно потреби меншостей,

³ Звернення учасників харківської конференції, присвяченої проблемам функціонування української мови. *Сучасність*. 1989. Ч. 10. С. 107.

⁴ Постанову ВУЦВК та РНК УРСР «Про забезпечення рівноправності мов та про сприяння розвитку української культури» від 6 липня 1927. *Український вісник*. 1987. № 7. С. 101-110.

внутрішнє діловодство та рахівництво належить провадити українською мовою»⁵.

Зважаючи на значення мовного питання, воно знайшло висвітлення в наступному номері журналу в рубриці «Публіцистика і наука». Автором статті «Щодо щасливих літ „українізації”» П. Одою зазначалося: «Відомо, що 1926 р. було звільнено з керівних посад 117 осіб за незнання української мови. <...> Так воно і повинно виглядати в демократичній державі». До такого висновку автор приходив, посилаючись на Постанову ВУЦВК та РНК УРСР від 30 квітня 1925 р. «Про заходи термінового проведення повної українізації радянського апарату», де мова йшла про «будування української культури, культури українською мовою, що є більшістю всього трудящого населення України». Далі П. Ода констатує, що Постанова 1927 р. про подальше сприяння розвитку української мови – виглядає як ідилічна картина⁶. До речі, Вячеславу Чорноволу, як відповідальному редактору журналу, закидали в ідеалізації даного періоду історії. Втім він вважав, що цей матеріал журнал друкує задля полеміки⁷. Наприкінці 80-х років уже не саджали за вільнодумство, тим паче прихильники надання статусу українській мові – державної оперували передусім фактами, а не декламованими заявами в манері комуністичної пропаганди.

Вивчення громадської думки щодо мовного питання вважав необхідним і Іван Дзюба. Щодо даної проблеми він підходив передусім як науковець, намагаючись з'ясувати причини негативних явищ і знайти можливі шляхи їх розв'язання. «Звичайно, тут мають сказати своє слово вчені-суспільствознавці, філософи, соціологи, мовознавці, письменники, діячі культури; тут потрібні і глибокі наукові дослідження та проблемні розробки. Але не менш важливо <...> вислухати думку представників різних верств народу, тих людей, які драму рідної мови сприймають на рівні практичного життя, а не на рівні теорії⁸. Потребу в мові він вбачав у двох площинах – як духовну (одні це вбирають з молоком матері, з колисковою піснею, із враженням дитинства, інші прилучаються поступово, під впливом якихось вражень життя, роздумів, літератури тощо) і як суспільно-політичну. «Суспільно-практичну потребу мають забезпечувати не в останню чергу і державно-конституційні гарантії»⁹

Питання про мову розглядалося як важливе на Установчому з'їзді Народного Руху України. Володимир Яворівський в своїй промові, посилаючись на телеграму, яку отримав з Києва, зауважив: «Наша національна

⁵ Там само.

⁶ Ода П. Щодо щасливих літ українізації. *Український вісник*. 1987. № 8. С. 218.

⁷ Чорновіл опрокидує наклепи Радянської України. *Сучасність*. 1988. Ч 1. С.130-133.

⁸ Дзюба І. Дискутувати про мову чи розвивати її? *Сучасність*. 1989. Ч. 10. С. 122-127.

⁹ Там само.

культура розвалена. Наша рідна українська мова повністю витіснена із сфери науки і культури, відсутня в урядових колах»¹⁰.

Вже в перших редакціях програних документів громадської політичної організації Народного Руху України простежується потреба в розв'язанні питання про національну мову. «Мова кожного народу – це фундамент його національного розвитку, це загальнолюдська цінність, втрата якої є втратою всього людства. „Добровільне” відмирання мов при соціалізмі (якщо таке станеться) – це найдошкульніше звинувачення адміністративно-бюрократичній системі»¹¹. У Проекті програми Руху зазначалося, що комуністична влада, керуючись ленінськими принципами інтернаціоналізму та засадами федералізму, спекулюючи на низькій національно-культурній самосвідомості частини населення, використовують замасковану форму мовно-культурного винищення¹².

Закон «Про мови в Українській РСР» був прийнятий 28 жовтня 1989 року, втім не знайшов схвалення демократичними силами України. На переконання Вячеслава Чорновола цей закон вийшов дуже кострубатий, його обвішали гірляндами всяких доповнень, поправок¹³. З цього приводу політик висловлювався так: «Це справа нав'язання якоїсь загальносоюзної державної мови, тобто ту саму двомовність, але вже зі зверхньою і нижньою мовами. З мовою верхнього ряду, російською, і нижнього ряду – державною українською»¹⁴. І хоча в Законі зазначалося про створення умов для поглиблення й оволодіння українською мовою населення, фактично так звана «загальносоюзна мова», якою була російська, займала все більше місце в соціальному житті України, а саме на телебаченні, пресі, літературі.

У Законі «Про мови в Українській РСР» зазначалося: «Виховувати у громадян, незалежно від їхньої національної належності, розуміння соціального призначення української мови як державної в Українській РСР, а російської мови як мови міжнаціонального спілкування народів Союзу РСР – обов'язок державних, партійних, громадських органів та засобів масової інформації республіки»¹⁵. Втім демократичні сили заздалегідь передбачали й усвідомлювали недосконалість даного закону. Іван Дзюба за рік до прийняття закону на шпальтах газети «Вечірній Київ» писав: «Мені здається, для нас усіх дуже важливо сьогодні зрозуміти: немає мовної проблеми як ізольованої. Є

¹⁰ Матеріали Установчого з'їзду Народного руху України за перебудову. Київ: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2009. С. 19.

¹¹ Проект Програми Народного Руху України за перебудову. *Літературна Україна*. 1989. 16 лютого.

¹² Там само.

¹³ Розмова з Вячеславом Чорноволом. *Сучасність*. 1990. Ч. 4. С. 72-86.

¹⁴ Там само.

¹⁵ Закон УРСР. Про мови в Українській РСР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/8312-11/ed19891028> (дата звернення 19.01.2019)

мовна проблема як складова частина проблеми морального стану суспільства, проблеми національних відносин, проблеми духовного здоров'я і буття народу...»¹⁶. Дійсно, важливо «створювати об'єктивні умови для ширшого побутування української мови і підняття її престижу»¹⁷. А це можливо лише в умовах проголошення незалежної України.

Отже, об'єднання нації важливе і складне завдання для будь якої держави. Консолідування країни навколо корінної нації і створення сприятливих умов для проживання інших національних груп – важлива умова для створення стабільної держави. Дмитро Павличко слушно зазначив, що саме Народний Рух України виявив в собі необхідні для держави риси. «Сила Руху виявилась у його загальнонародному характері. Рух у своїх документах синтезував ідею державності з моральними й демократичними загальнолюдськими вартостями, виступив за свободу не тільки корінної нації, а й усіх етнічних меншостей, які мають політично єднатися з провідним етносом держави»¹⁸.

Білик Ярослав. Мовна політика в діяльності лідерів НРУ. У статті досліджується процес розв'язання мовного питання наприкінці 80-х років. Розкриваються політичні погляди Вячеслава Чорновола, Івана Дзюби щодо мовної ситуації в державі. Мовна політика розглядається як важлива складова національної ідеї в поглядах лідерів НРУ.

Ключові слова: В. Чорновіл, І. Дзюба, українська мова, державна мова, національна ідея, НРУ.

Bilyk Yaroslav. Language policy in the activities of leaders NRU. The article examines the process of resolving the linguistic issue in the late 80's. The political views of Viacheslav Chornovil, Ivan Dziuba on the linguistic situation in the state are revealed. Language policy is seen as an important component of a national idea in the views of leaders NRU.

Key words: V. Chornovil, I. Dziuba, Ukrainian language, state language, national idea, NRU.

¹⁶ Іван Дзюба. Голоси з України дискутувати про мову чи розвивати її? *Сучасність*. 1989. Ч. 10. С. 122-127.

¹⁷ Там само.

¹⁸ Павличко Д.В. Українська національна ідея. Київ: КМ Академія, 2002. С. 21.

Інна Бурда

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри політичних наук Київського національного університету будівництва і архітектури, психолог (Київ)

ЦІННІСТНІ ОРІЄНТИРИ У ФОРМУВАННІ ОСОБИСТОСТІ

Рух спротиву 1960-х – початку 1990-х рр. для історії України став джерелом дослідження не лише політичних ідеалів, ідеологічних засад, програм партій, а й історією появи у суспільстві такої категорії людей, які відкрито виступали проти системи, попри можливість втрати здоров'я, життя, кар'єру, сім'ю.

Масові репресії, Голодомор, війни, та загалом тоталітарна система, породила суспільство, яке було конформним, спиралося на способи поведінки «вивченої безпомічності», переходило до пасивного спротиву (уникання, відсторонення, алкоголізм, і ін.).

Проте, в суспільстві знаходилися люди, які не дивлячись на такий стан речей продовжували боротися за ідеали незалежної України.

Дослідження таких процесів у суспільстві лежить у площині двох наук – історії та психології. У статті хотілося б зупинитися на основних аспектах формування конформної поведінки в суспільстві та на ролі цінностей, що є основою якісного, щасливого життя кожного з нас.

Щоб зрозуміти механізм формування поведінки, яка є бажаною для влади, варто звернутися до понять конформність, «вивчена безпомічність» та навести приклади досліджень, які сьогодні є науково доведеними.

Сам термін конформізм визначається як зміни у поведінці чи переконаннях внаслідок реального чи уявного тиску групи¹. Експерименти з вивчення даного феномену, які активно проводилися в другій половині ХХ ст. М.Шеріфом, Р.Джейкобсом та Д.Кембеллом, С.Ашем, С.Мілгремом, доводили, що в людській природі закладено піддаватися тиску групи, авторитетам, владі, особливо якщо вона є легітимною.

Дослідники йшли далі і намагалися виявити чи впливає особистість на прояви конформізму, а також сама культура країни. Результати справді показували, що конформність може відрізнятися в різних країнах та змінюватися (вона не є сталою для суспільства, часто залежить від історичної епохи). Проте, щодо особистості, то тести на виявлення якихось характерних рис давали мало інформації. Д.Маєрс робить висновок, що конформність і підкорення – універсальні якості, які притаманні усім людям без винятку, які є

¹ Девід Маєрс. Соціальна психологія. 7-е изд. СПб.: Питер, 2013. С. 243

сприйнятливими до соціального впливу, але у представників різних культур вони різняться².

Феномен «вивченої беспорядності» відомий з досліджень М. Селігмана та С. Маера. Їх дослідження, які проводилися на собаках, показали, що у тварин формується пасивність і беспорядність якщо вони сприймають свої зусилля як такі, що не вплинуть на результат. І навіть коли тварини вже отримували можливість змінити своє становище (уникнути удару струмом), вони обирали залишатися в небезпечній ситуації і нічого не змінювати.

Такі експерименти на тваринах підвели вчених до експериментів на людях. Д.Хірото провів дослідження, в якому було з'ясовано, що люди під час експерименту (підібрати комбінацію клавіш, щоб прибрати неприємний звук) ділились на дві крайні групи. Одна впадала у безпомічність, інша – взагалі не піддавалася цьому ефекту. Остання була загалом малочисельною – 3 з 10.

Розрізняють ситуативну беспорядність, до якої схильні люди в невідконтрольованих ситуаціях. І особистісну, яка формується в процесі розвитку, під час взаємодії і характеризується замкненістю, песимістичністю, пасивністю, байдужістю.

Психологія розвитку сьогодні стверджує, що «вивчена беспорядність» формується в дитинстві, коли в результаті виховання чи певних обставин формується переконання щодо неможливості контролювати своє життя і залишається назавжди.

Як це могло формуватися в радянському суспільстві. Спочатку в батьківській родині, яка передавала своїм дітям переконання про те, що систему не змінити і для того щоб вижити потрібно коритися. Далі в хід йшла школа, партійні осередки в університетах і робітничих колективах, які повністю придушували ініціативу і підтверджували сформовані переконання.

На практиці ми мали громадяни незадоволені владою, що змушені її терпіти так як не вірять в те, що може щось змінитися.

Проте, хотілося б зупинитися на людях, які все ж таки не піддаються цим впливам. Саме вони були активними учасниками рухів опору і відрізнялися своїми поглядами від усіх інших.

У першу чергу – це люди з досить сильним проявом соціального інтересу, про який писав А.Адлер. Автор зазначав «Будь яка цінність людини визначається певним відношенням до ближнього і тією долею праці, яка необхідна для спільного життя і яку вона на себе бере. Завдяки своїй роботі на користь цього спільного життя, вона стає цінною для інших людських істот,

² Там само

ланкою у великому ланцюгу, який пов'язує суспільство, ланцюгу, пошкодивши який не можна не пошкодити людського суспільства³.

Адлер наголошував, що мова тут не лише про турботу про оточуючих чи конкретне суспільство. У більш ширшому розумінні – це основна мета еволюції, а саме приналежність до людського роду та відчуття приналежності до нього.

Отже, на сьогодні наука чітко вказує нам на те, що в суспільстві є люди, що можуть протистояти соціальним впливам, які ми описували вище. Що це за люди, яким було їх дитинство, як вони сформувалися – на разі важко говорити. Окрім певних рис (індивідуалізм, мужність, незалежність від думки інших, мудрість, соціальний інтерес) в людини залишається щось особливе, що не можна виявити до того, аж поки ситуація не відбудеться.

Проте, ми можемо сьогодні говорити про цінність цих людей, які своїм життям показують інший репертуар поведінки в складних ситуаціях. І, використовуючи їх як приклад, ми можемо змінювати людське життя та суспільство. Інколи достатньо лише показати, що може бути по іншому.

Окрім того, варто говорити і про цінності. Це той дороговказ, за яким ми усі живемо. Цінності є частиною зрілої особистості. Саме цінності і є важливим моментом для відчуття щастя. Мова йде про те, що маючи сенс життя, що пов'язаний з соціальним інтересом, ми відчуваємо себе більш щасливішими, а наше життя стає якісним.

Отже, ми можемо стверджувати, що учасники опозиційного руху мали особливі риси особистості, що допомагали не піддаватися впливам, зберігати дух для боротьби, мати чіткі цінності та розуміння важливості справи для держави і громадян. Саме це перекривало усі небезпеки, що чекали на них.

В психотерапевтичній роботі, на останньому її етапі, у людини починають формуватися нові цінності, переконання та розширюється репертуар поведінки. Людина вже розуміє, що хоче і може по-іншому, але не знає як. Тоді ми починаємо шукати приклади. Особливо це важливо, коли формується континуум асертивність – мужність. І в таких ситуаціях пропонується пошукати фільми, книги, які дають нам приклади незламності, боротьби, віри в свої сили. Тому приклади біографій дисидентів, фільми про них, художні твори можуть стати помічним для роботи.

Такі практики будуть корисними і для зцілення суспільства. Формування індивідуалізму, вільного висловлювання, незалежності від думки більшості можуть спиратися на приклади з нашої історії, ставати помічними для виховання молоді та зниження конформізму та «вивченої безпомічності» серед людей різних поколінь.

³ Альфред Адлер. Очерки по индивидуальной психологии. М.: Когито-Центр, 2002. С. 121

Інна Бурда. Ціннісні орієнтири у формуванні особистості. В статті, на основі аналізу наукових досліджень в сфері соціальної психології наголошується на ролі особистості у формуванні поведінки протистояння режиму та подальший вплив такого феномену на суспільство.

Ключові слова: конформність, «вивчена безпорадність», соціальний інтерес

Inna Burda. Value orientations in the formation of personality. In the article, on the basis of the analysis of scientific research in the field of social psychology emphasizes the role of personality in shaping the behavior of opposition to the regime and the subsequent impact of such a phenomenon on society.

Key words: conformality, learned helplessness, social interest

Григорій Гончарук

доктор історичних наук, професор, заслужений працівник освіти України, почесний краєзнавець України, завідувач кафедри історії та етнографії України Одеського національного політехнічного університету (Одеса)

ІМ'Я ВЯЧЕСЛАВА ЧОРНОВОЛА У ВИДАННЯХ КАФЕДРИ

У всі часи історії паперові видання різного типу вважались й тепер визнаються чи не найкращими засобами зберігання історичних фактів та зручністю їх комунікацій та досліджень. У цьому зайвий раз переконуюєшся при знайомстві з публікаціями колективу кафедри історії та етнографії України Одеського національного політехнічного університету. Серед ста видань чи найчастіше зустрічаються ті, де названо ім'я відомого політичного діяча Вячеслава Максимовича Чорновола. Тут побачили світ два видання монографії «Народний рух України. Історія»¹, а також монографія «Національна ідея і Народний Рух України»². Чи не найчастіше згадується Вячеслав Максимович у монографії нашого аспіранта Ю. Діденко «Народний Рух України у державотворчих процесах України (1989-2002)»³. Тут присвячується Чорноволу цілий розділ.

Аспірантами нашої кафедри досліджено низку тем минулого Народного Руху України. У кожній з дев'яти кандидатських дисертацій, починаючи з Гельсинського руху до кінця ХХ століття, називається В'ячеслав Чорновіл. Тут названо за алфавітом авторів, а в посиланнях назви дисертації, і читач зорієнтується, у яких темах мова йде про Чорновола.

Наші аспіранти, автори дисертацій, кандидати історичних наук: Ю. Діденко⁴, Н. Кіндрачук⁵, І. Кривдіна⁶, М. Кучерук⁷, О. Мордаренко⁸, С. Овсієнко⁹, О. Шановська¹⁰, О. Шипотілова¹¹, І. Яковлєв¹². За назвою та

¹ Гончарук Г. І. Народний Рух України: Історія. [монографія]. Одеса: Астропринт, 1997. 380 с.; Гончарук Г. І. Народний Рух України: Історія. [монографія]. Одеса: Астропринт 2014. 333с.

² Гончарук Г. І. Національна ідея і Народний Рух України. [монографія]. Одеса: Астропринт 2004. 170 с.

³ Діденко Ю. В. Народний рух у державотворчих процесах України (1989-2002). [монографія]. Одеса: Астропринт, 2006. 176 с.

⁴ Діденко Ю. В. Народний Рух у державотворчих процесах України (1989-2002 рр.): автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01. Миколаїв, 2009. 19 с.

⁵ Кіндрачук Н. М. Боротьба Народного Руху України за незалежність України: автореф. дис. канд. іст. наук : 07.00.01. Одеса, 2010. 16 с.

⁶ Кривдіна І. Б. Гельсинський рух і його вплив на національно-політичні процеси в Україні (1976-початок 90-х років): автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01. Одеса, 2001. 20 с.

⁷ Кучерук М. С. Роль Народного Руху України в об'єднанні національно-демократичних сил у проведенні внутрішньої політики держави (2002-2009 рр.): автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01. Одеса, 2013. 15 с.

⁸ Мардаренко О. В. Українсько-російські відносини у політичній діяльності Народного Руху України (1989-1998 рр.): автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01. Одеса, 2007. 19 с.

⁹ Овсієнко С. Л. Діяльність Народного Руху України в умовах внутрішньопартійної кризи (1997-2002 рр.): автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01. Одеса., 2008. 18 с.

роками дисертаційних досліджень читач переконується, що у їх змісті ніяк не можна обійтися без назви імені та діяльності Вячеслава Чорновола.

На нашій кафедрі відбулося вже дев'ять і готується десята всеукраїнських наукових конференцій «Народний Рух України: місце в історії та політиці». Матеріали всіх конференцій опубліковані. Тут також є публікації про Вячеслава Максимовича. А на першій такій конференції, присвяченій п'ятиріччю НРУ, заголовною доповіддю «Народний Рух України: короткий соціально-політичний та історичний огляд» виступив В. Чорновіл¹³.

Окрім названих дисертацій та публікацій, ім'я Вячеслава Чорновола часто називалось в окремих статтях, розташованих у фаховому кафедральному збірнику «Інтелігенція і влада», серії: історія, який уже нараховує 39 номерів.

Його ім'я називають і в колективних монографіях, в інших публікаціях, але ця інформація буде подана в наступних вивченнях названої проблеми

Отже, маємо підстави завершити: Вячеслав Максимович, його життя і діяльність є предметом багатьох досліджень нашої кафедри. Сподіваюсь що ця робота буду продовжена.

Гончарук Григорій. Ім'я Вячеслава Чорновола у виданнях кафедри. У тезах називаються чисельні видання кафедри історії та етнографії України Одеського національного політехнічного університету, в яких згадується Вячеслав Максимович. Народний Рух України чимало років є головною дослідницькою темою колективу названої кафедри.

Ключові слова: В. Чорновіл, Незалежність України, Народний Рух України.

Honcharuk Hrygorii. The name of Vyacheslav Chornovil in the editions of the department. Vyacheslav Maksymovych is mentioned in the theses in numerous editions of the Department of History and Ethnography of Ukraine of Odessa National Polytechnic University are mentioned. The People's Movement of Ukraine is the main research topic of the team of the named department more than a few years.

Key words: V. Chornovil, Independence of Ukraine, People's Movement of Ukraine.

¹⁰ Шановська О. А. Діяльність Народного Руху України з розробки національної програми та практичного втілення її в процесі державотворення (1989-1996 рр.): автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01. Одеса, 2003. 20с.

¹¹ Шипотілова О. П. Громадсько-політична діяльність Народного Руху України на території Миколаївщини (1989-1996 рр.): автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01. Миколаїв, 2013. 20 с.

¹² Яковлев І. В. Громадсько-політична діяльність Івана Драча: автореф. дис. канд. іст. наук: 07.00.01. Миколаїв, 2018. 18 с.

¹³ Народний Рух України: місце в історії та політиці: Тези доповідей першої Всеукраїнської наукової конференції (14-16 вересня 1994 року, м. Одеса) / Г. І. Гончарук (голова). К., 1994. 96 с.

Віктор Даниленко

доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України, завідувач відділу історії України другої половини ХХ століття Інституту історії України НАН України (Київ)

ПОЛІТИЧНИЙ НАГЛЯД ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ В. ЧОРНОВОЛА В РОКИ «ПЕРЕБУДОВИ» (ДРУГА ПОЛОВИНА 1980-Х РР.)

У 80-х рр. ХХ ст. розгорнулися масштабні зміни в міжнародних відносинах, соціально-економічному і політичному розвитку світу. У розвинутих капіталістичних країнах спостерігалось нове піднесення економіки. На цьому фоні центральною подією стала ініційована М. Горбачовим «перебудова» в СРСР.

«Перебудова» повинна була зміцнити внутрішню єдність Радянського Союзу, надати йому новий імпульс для розвитку. Однак зробити це було, зважаючи на важку історичну спадщину, на соціальну й національну політику правлячої партії, надзвичайно складно.

Нівеляторська, адміністративно-силова і репресивна політика союзного керівництва, що була продовженням майже 350-річної російської колонізації, породила в нього ілюзію і переконаність, що Україна – невід’ємна органічна частина російської радянської імперії. Політичне життя в республіці не мало ніяких ознак самостійності, дії центральної влади дублювалися на місцях. Керівництво республіки, відповідно сепароване і коренізоване, відіграло лише виконавську, обмежено адміністративну роль. Рішення союзних органів в Україні, як і в інших національних республіках, підлягали неухильному виконанню. Нерідко це здійснювалося з перевиконанням «зустрічних планів і зобов’язань»: чи то репресій, чи боротьби з дисидентством, чи досягнення виробничих показників.

Безхребетна і м’якотіла місцева політична еліта була частиною російської колоніальної адміністрації і втягувала всю Україну в розбудову єдиного радянського імперського світу, у зміцнення єдності «багатонаціонального радянського народу». Україна разом з Центральною Росією і під її проводом становила становий хребет величезної радянської імперії, відіграючи однак більше роль імперонаповнюючу, ніж імпероутворюючу. Союзне керівництво постійно поповнювалося кадрами – вихідцями з України, які вірно служили імперії. Інтелектуальну і творчу еліту переманювали до Москви, а та прагнула всіма можливими і неможливими засобами розчинити українську культуру в російському культурно-мовному середовищі.

Здавалося, так буде вічно. Та попри все недовіра до українців у центрі постійно зберігалася. Вони завжди були підконтрольними або використовувалися на других ролях. Водночас з народних надр час від часу дихало полум'ям, глибинною непізнаною силою, нескореністю і волею. Навіть політичне, громадське життя було позначене певними особливостями, специфікою, традиціями минулого, суспільною поведінкою. А що вже говорити про інтелектуальний, освітній, літературно-художній простір! Спроби тримати його постійно в рамках лисенківщини, макаренківщини, маланчуківщини, соціалістичного реалізму постійно давали збої. Український дух, українська сила рвалися на волю, прагнули свободи. Українська національна інтелігенція в складних суспільно-політичних умовах прагнула відстоювати інтереси свого народу.

В авангарді цієї боротьби йшли дисиденти та правозахисники. Серед них особливо виділявся своєю нестримною енергією, активністю, цілеспрямованістю, рішучістю і послідовністю Вячеслав Чорновіл. Через кілька місяців після приходу до влади М. Горбачова він зміг повернутися в Україну й оселитися у Львові. Роботи іншої, крім як кочегара, він не зумів знайти. Влаштувавшись на роботу, він весь поринув в активну політичну діяльність. 24 лютого 1987 р. він поїхав до Москви і звернувся в приймальню КДБ СРСР. У бесіді з відповідальним працівником спецслужби він висунув вимогу про реабілітацію політв'язнів, в т.ч. і його по останній судимості. Він домагався дозволу публікуватися під власним прізвищем, повернення речових доказів, відібраних у нього при обшуку у 1972 р. Одночасно Вячеслав Максимович поставив Службу до відома, що до 1000-ліття введення християнства на Русі він спільно зі своїми однодумцями з числа уніатських авторитетів піднімуть рух за легалізацію греко-католицької церкви в Україні і відміну рішень Львівського собору 1946 р. як неправомірного¹.

Вячеслав Чорновіл установив зв'язки із зарубіжними українськими центрами, розгорнув роботу по згуртуванню однодумців, відкрито висловлювався про необхідність створення в країні опозиції, розв'язання національного питання в Україні і реабілітацію осіб, засуджених у 60–70-і роки за антирадянську діяльність. З цих питань у липні 1987 р. він підготував і направив звернення до ЦК КПРС, а згодом передав за кордон так зване «звернення львівських дисидентів». Тоді ж, влітку 1987 р. В. Чорновіл відновив видання «Українського вісника» – «літературно-мистецтвознавчого і громадсько-політичного місячника». У вересні 1987 р. він разом з М. Горинем

¹ Шлях до незалежності: суспільні настрої в Україні кін. 80-х рр. XX ст. Документи і матеріали. До 20-ї річниці незалежності України / Національна академія наук України, Інститут історії України НАН України; галузевий державний архів Служби безпеки України. К.: Інститут історії України НАН України, 2011. С.21-22.

дав інтерв'ю закордонній журналістці Марті Коломієць, що особливо занепокоїло владу.

Вячеслав Чорновіл, разом з В. Барладяну, І. Гелем, З. Попадюком, С. Хмарою, ввійшов до складу Української ініціативної групи за звільнення в'язнів сумління, створеної 6 вересня 1987 р. Очолив групу М. Горинь.

Активізація громадсько-політичної діяльності В. Чорновола зумовила посилення контролю за ним з боку державних, партійних структур і, передусім, КДБ СРСР. Фактично кожен крок, кожен день життя його перебували під пильною увагою кадебістів. КДБ УРСР, очолюваний М. Голушко, розробив та узгодив з КДБ СРСР цілий комплекс оперативних і пропагандистських заходів «по розоблаченню Черновола, Горыня и их единомышленников». З метою формування суспільної думки, засудження діяльності В. Чорновола та М. Гориня КДБ УРСР була підготовлена стаття «Интервью из-под полы» і опублікована в республіканській газеті «Радянська Україна» за підписом Петра Вільхового. Стаття була передрукована в обласних газетах «Львовская правда» і «Вільна Україна». На львівському телебаченні і радіо транслювались передачі, підготовлені на основі вилученого у журналістки М. Коломієць відеозапису інтерв'ю з В. Чорноволом і М. Горинем. Водночас були інспіровані відгуки «стурбованої громадськості»: в редакції газет, телерадіокомітет, адміністративні органи почали поступати численні листи від «трудящих» із засудженням діяльності В. Чорновола та інших і «вимогами припинити їх дії».

Водночас все робилося для того, щоб «предать гласности» нелегальні контакти з зарубіжними національними центрами В. Чорновола, М. Гориня й інших «українських націоналістів, які не роззброїлися й намагаються інспірувати в умовах перебудови "опозиційну" й іншу антигромадську діяльність в республіці»².

З метою локалізації антигромадської діяльності В. Чорновола, а також М. Гориня та І. Гея, була зірвана їх спроба взяти участь 10–14 грудня 1987 р. в семінарі незалежних громадських організацій країн-учасниць гельсинського процесу з гуманітарних питань у Москві. На ньому В. Чорновіл повинен був очолити «секцію національних проблем» і виступити з доповіддю. З метою недопущення поїздки В. Чорновола в Москву він разом із соратниками був викликаний до прокуратури м. Львова для «профілактичної бесіди» і попередження щодо «антигромадських дій».

Одночасно було організовано цькування членів редколегії «Українськог вісника». На Львівському телебаченні постійно звучали передачі, а в пресі публікація матеріалів про зв'язок українських дисидентів із

² Там само. С.49.

«зарубіжними підривними центрами». В «Інформаційному повідомленні КДБ УРСР першому секретареві ЦК КПУ В. Щербицькому про локалізацію антигромадської діяльності Чорновола і його спільників» від 22 грудня 1987 р. зазначалося: «Органами КДБ здійснюються заходи з подальшого контролю за поведінкою Чорновола, обмеженню і документуванню його інспіративної діяльності, компрометації серед однодумців»³.

Вячеслав Чорновіл також визнавав, що в кінці 1987 р. на нього з М. Горенем навалився «увесь пропагандистський апарат Львівського обкому партії при активній підтримці київської преси». У листі-відповіді на критику в пресі він писав: «Щось і не пригадується після публічної анафеми Солженіцину такої масованої пропагандистської кампанії супроти окремих осіб за останні п'ятнадцять років»⁴. «Радянська Україна», «Вечірній Київ», «Львовская правда», телестудії, облрадіо були задіяні до жорсткої критики і «розвінчання націоналістичних елементів».

За підрахунками В. Чорновола за два місяці після виходу «Українського вісника» проти нього і М. Гориня владою було організовано і проведено понад двадцять подач на телебаченні, радіо, в газетах, не рахуючи районних, проведено десятки зборів і підписних кампаній на підприємствах і установах⁵. Львівським обкомом КПУ і КДБ за вказівкою ЦК КПУ були організовані листи в пресу і звернення в Президію Верховної ради СРСР про позбавлення В. Чорновола і М. Гориня радянського громадянства. Для розслідування діяльності «Українського вісника» органи КДБ прагнули залучити фіноргани, БХСС (відділ боротьби з розкраданням соціалістичної власності).

З утворенням Української гельсинської групи, в якій В. Чорновіл був одним із робочих секретарів, КДБ УРСР розробив і реалізував по кожному члену УГГ заходи, спрямовані на розклад організації і попередження «ворожої діяльності її учасників»⁶. В публічному просторі В. Чорновола з метою компрометації влада постійно іменувала «українським націоналістом», «екстремістом», «антирадянщиком», «раніше судимим», «націоналістичним елементом», «антисупільним елементом», «кримінальним елементом». Комітет держбезпеки постійно здійснював заходи «з документування антисупільних дій Чорновола, виявленню і контролю його каналів зв'язку з представниками зарубіжних націоналістичних центрів, встановленню спільників і розкриттю їх практичної діяльності», «нейтралізації їхніх

³ Там само. С.81.

⁴ Там само. С.81-82.

⁵ Там само. С.87.

⁶ Там само. С.97.

здумів»⁷. Здійснювалися заходи «попереджувально-профілактичного», «виховного» характеру «на основі особистих контактів та з використанням оперативних можливостей». Для цього був розроблений в КДБ УРСР спеціальний план.

Посилюючи контроль за діяльністю В. Чорновола та його соратників, органи КДБ не цуралися будь-яких дій, зокрема інспірували розходження в середовищі опозиціонерів, компрометації їх на побутовому рівні, проводили індивідуальну роботу в плані організації «стримуючого виховного впливу». Для аналізу обстановки і вироблення заходів обмеження впливу В. Чорновола й інших дисидентів на громадську думку до Львова неодноразово направлялися відповідальні працівники КДБ УРСР і прокуратуру республіки. 20 липня 1988 р. Управління КДБ УРСР по Львівській області В. Чорноволу було оголошено офіційне попередження, мотивоване тим, що він «намагається організувати протиправну діяльність, спрямовану на розпалювання національної ворожнечі, націоналістичних настроїв та інших діяч, які суперечать інтересам держбезпеки СРСР; передає представникам зарубіжних підривних центрів інформацію, яка використовується на Заході на шкоду радянському державному і суспільному ладу; організує й бере активну участь в групових діяч осіб, які грубо порушують громадський порядок і допускають непослух законним вимогам влади»⁸. Про оголошення В. Чорноволу офіційного попередження було опубліковано повідомлення у місцевій пресі.

Прагнучи внести розкол в ряди дисидентів, органи КДБ здійснювали заходи з протиставлення діяльності І. Калинець і В. Чорновола, культурологічного і політичного крила дисидентського руху. Для ідеологічної, інтелектуальної протидії опозиціонерам влада широко залучала спеціалістів з права, істориків, економістів. Партійні органи формували групи для пропагандистської роботи серед населення, допомагали органам КДБ виявляти серед громадськості нейтральних, але авторитетних і впливових осіб і залучення їх до відповідної роботи. Для зниження громадської активності дисидентів інспірувалися різного роду листи-скарги лояльних до влади або причетних до партійних кіл чи спецслужб громадян, судові позови, до них застосовувалися адміністративні покарання.

З розростанням громадсько-політичного руху проти влади, виникнення великої кількості неформальних організацій, в т.ч. радикальних, увага партійних органів і спецслужби до правозахисників, діячів «старої генерації» дещо ослабла. Та й авторитет їх у суспільстві все більше зростав. Тож у 1989–1990 рр. превентивні заходи щодо В. Чорновола і його соратників зводилися

⁷ Там само. С.117, 128.

⁸ Там само. С.143.

переважно до «посилення контролю» за діяльністю, «документуванню їх протиправних дій», «здійснення стримуючого впливу і схиляння до відмови від екстремістських проявів», «проведення роз'яснювальних бесід співробітниками КДБ і прокуратури»⁹. З партійних документів і матеріалів, доповідних та інформацій КДБ поступово зникають зневажливі оціночні характеристики, «ярлики», вживані постійно щодо В. Чорновола та інших, і називаються просто прізвища. Це засвідчувало різку зміну політичної ситуації в країні, суспільних настроїв, масовість громадсько-політичного життя і високий суспільний авторитет В. Чорновола і його соратників. Акцент у політичному нагляді за діяльністю В. Чорновола перемістився з жорсткої протидії до пасивного нагляду й інформації партійних органів про його політичні кроки.

Даниленко Віктор. Політичний нагляд за діяльністю В. Чорновола в роки «перебудови» (друга половина 1980-х рр.). В статті розглянуто особливості переслідування В. Чорновола з боку радянського тоталітарного режиму. Відображено динаміку ставлення і дій щодо В. Чорновола з врахування зростання його авторитету та зміни політичного курсу в СРСР.

Ключові слова: В. Чорновіл, «перебудова», КДБ, переслідування.

Danylenko Victor. Political oversight of V. Chornovil activities during the «perestroika» (second half of the 1980). The article deals with the features of the persecution of V. Chornovil by the Soviet totalitarian regime. The dynamics of attitudes and actions concerning V. Chornovil in view of increase of his authority and change of political course in the USSR are shown.

Key words: V. Chornovil, «perestroika», KGB, persecution.

⁹ Там само. С.238, 244, 255, 295, 483-484.

Василь Деревінський

*доктор історичних наук, професор, професор кафедри політичних наук
Київського національного університету будівництва і архітектури (Київ)*

ПИТАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В ПОГЛЯДАХ ВЯЧЕСЛАВА ЧОРНОВОЛА

Зважаючи на зростання імперських амбіцій Росії, територіальні претензії до України щодо приналежності Севастополя та Криму, інші дії з посягання на політичний, економічний та культурний суверенітет, В. Чорновіл невідступно закликав розробити комплекс заходів із зміцнення національної безпеки держави. Посилювало його занепокоєння утвердження в Росії авторитарних тенденцій, наростання децентралізації, інтенсифікація збройних конфліктів та навіть загрози громадянської війни. Він усвідомлював, що в ході військових дій в Чечні імперські сили Росії ввійшли, як кажуть, «у смак», тому чеченські невдачу могли певною мірою компенсувати за рахунок України та інших колишніх республік Радянського Союзу¹. Не говорив однозначно про ймовірність військової конфронтації з Росією, однак не відкидав такої загрози. Вважав за необхідне «припинити балаканину про «стратегічне партнерство» й «великого сусіда» та готувати народ до можливого загострення стосунків з державою, яка прямо заявила про свої агресивні наміри»². Для уникнення існуючих та ймовірних небезпек зі сходу він пропонував насамперед посилити обороноздатність армії. Розпочати зі створення Концепції оборони України. За основу Концепції взяти три ключові ідеї: суто оборонний її характер, визначення основної потенційної загрози для держави і означення воєнно-політичного місця України як учасника спільної європейської системи безпеки. Наголошуючи на потенційній небезпеці, яка походить від Росії В. Чорновіл пропонував передбачити в Концепції оборони України формування системи захисту від «перекидання анархії і хаосу на територію нашої країни»³. Пропонував вилучити з основоположних державних документів формулювання про позаблоковий статусу України, бо одностороннім проголошенням нейтралітету неможливо уникнути загрози національній безпеці, порушені територіальної цілісності.

Для посилення боєздатності Збройних сил України пропонував звернути особливу увагу на їх кадрове забезпечення. «Не піддавайтеся ілюзіям, – писав він, – що армія, яку ми називаємо українською, уже сьогодні готова захищати

¹ Чорновіл В. Про політичну ситуації в Україні й справи в Народному русі. *Тернове поле*. 1995. 4 лютого.

² Чорновіл В. Пора прощатись з СНД... / В. Чорновіл. *Час-Тіме*. 1996. 15 листопада.

³ Чорновіл В. Твори. в 10-ти т. Т. 7. / упоряд. В. Чорновіл; передм. М. Мариновича. К.: Смолоскип, 2011. С. 665.

Україну й своєю морально-політичною або психологічною готовністю може примусити замислитися будь-якого потенційного агресора чи політичного шантажиста, який збирається за рахунок інших суверенних держав «обустроить великую Россию»⁴. На його переконання, кадрова політика в армії викликала здивування. Нерідко підписували контракти на службу в Збройних силах України з офіцерами, котрі відмовлялися прийняти присягу на вірність Україні, і одночасно тисячі, навіть десятки тисяч заяв від офіцерів-українців з Росії та інших республік, які хотіли повернутися на Батьківщину й служити їй (що це були б найвідданіші офіцери, можна було не сумніватися) залишалися поза увагою. Загалом близько 300 тисяч офіцерів – вихідців з України опинилися на момент розвалу Радянського Союзу за її межами. За даними Міністерства оборони України близько 40 відсотків вищого керівництва тодішньої української армії не розглядали її як суверенну національну збройну одиницю, а очікували слушної можливості влитися в єдину армію СНД (себто Росії)⁵.

Вячеслав Чорновіл настійливо закликав посилити економічну безпеку країни, забезпечити її енергетичну незалежність шляхом пошуку альтернативних джерел енергопостачання. Зайнятися інформаційним простором держави, захистивши його від інформаційної інтервенції східного сусіда. Подібне необхідно було провести також в інших сферах: книгодрукуванні, музиці, освіті, релігійних справах тощо.

Забезпечити захист різних сфер життя країни на належному рівні українські державні посадовці виявилися неспроможними впродовж 1990-х років. Значні прорахунки допускали і в пізніші роки. В. Чорновіл невдовзі після проголошення відновлення незалежності України засумнівався у спроможності Л. Кравчука та його команди відстоювати інтереси відродженої держави через невиразну позицію під час державного перевороту в СРСР. Під керівництвом останнього державні органи не проявили твердості і рішучості у відстоюванні справедливих і взаємовигідних економічних зв'язків з Росією. Керівництво східного сусіда першим встановлювало митниці, піднімало ціни на енергоносії тощо. Натомість український уряд не наважувався використати переваги монопольного становища України щодо транспортування своєю територією російського газу, нафти, вантажоперевезення. Коли Росія у червні 1992 року вивела Україну з рубльової зони, тобто перестала оплачувати рахунки, український уряд не прореагував, надалі відправляв продукцію в Росію. Таким чином подарував їй приблизно 500 мільярдів рублів. Замість того, щоб відстоювати українські економічні інтереси уряд підписував угоди про

⁴ Там само. С. 664.

⁵ Чорновіл В. Що дозволено Юпитеру... *Независимость*. 1993. 7 апреля.

спільний економічний простір, схвалював «нульовий варіант». Тобто відмовився від рівноправного розподілу активів і боргів СРСР. Нерішуче проводив воєнну політику, йшов на поступки в питанні Чорноморського флоту, втягування України у воєнний блок Росії. Без належної підтримки виявились полишеними військовослужбовці-громадяни України, котрі зазнавали утисків від командування Чорноморського флоту. Виявляло вище керівництво поступливість та безініціативність у реагуванні на пропагандистські атаки проти України і агресивні дії східного сусіда спрямованих на порушення суверенітету і територіальної цілісності України. Шлях меншого спротиву щодо зазіхань Росії став головною тезою політичної діяльності як першого, так і другого президентів України. Усе це вело до зростання агресивних дій Росії щодо України.

Вячеслав Чорновіл прорахунки української зовнішньополітичної діяльності пов'язував з нездатністю керівників держави мислити національними категоріями, не здатністю вийти за межі координат постколоніальної еліти, якій важко ухвалювати самостійні, неординарні рішення. Трактував тих, хто посідав ключові державні посади не українською, а українськоподібною владою, за діями якої народ має пильно стежити⁶.

Для посилення позицій України на міжнародній арені В. Чорновіл закликав владу активно шукати підтримку у провідних країн Європи та США, поглиблювати курс на євроатлантичну інтеграцію. Як один з етапів загальноєвропейського інтеграційного процесу він розглядав можливим утворити об'єднання країн Центральної і Східної Європи. Об'єднання розглядалося своєрідною координаційною структурою для узгодження дій його членів з нейтралізації загроз, які могли походити з Росії. В. Чорновіл з цього приводу писав: «Ми підтримуємо ідею тіснішої співпраці держав Балтійсько-Чорноморського регіону не як противаги Росії демократичній, з якою ми хочемо мати нормальні відносини, а як заслону проти Росії імперської чи неоімперської, якою вона може стати»⁷.

Таким чином, В. Чорновіл впродовж 1990-х як лідер Народного Руху України та народний депутат у спілкуванні з представниками владного істеблішменту та в стінах парламенту виступав за налагодження системної діяльності владної вертикалі щодо нарощування комплексних заходів із посилення національної безпеки країни.

⁶ Чорновіл В. Рух не мовчи! Ця угода зрада!... *Час-Тіме*. 1997. 5-11 червня.

⁷ Чорновіл В. Європа має бути зацікавленою, щоб ми швидко стали на ноги. *Високий замок*. 1993. 1 липня.

Деревінський Василь. Питання національної безпеки в поглядах Вячеслава Чорновола. Зроблено огляд поглядів В. Чорновола щодо потреба посилення державного суверенітету країни шляхом покращення становища у сфері національної безпеки. Йдеться про піднесення рівня обороноздатності країни, енергонезалежності, економічної та інформаційної безпеки, посилення зовнішньополітичних зв'язків. Підставами для нарощування національної безпеки країни була російська агресивна політика щодо України.

Ключові слова: В. Чорновіл, національна безпека, обороноздатність, енергонезалежність.

Derevinskyi Vasyl. The questions of national security in the views of Vyacheslav Chornovil. A review of V. Chornovil views on the need to strengthen the state's sovereignty of the country by improving the situation in the field of national security. It is about raising the level of defense of the country, energy independence, economic and information security, strengthening foreign policy ties. The grounds for increasing the national security of the country were Russian aggressive policies towards Ukraine.

Key words: V. Chornovil, national security, defense capability, energy independence.

Ганна Капустян

доктор історичних наук, професор, професор кафедри теорії, історії держави і права Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського (Кременчук)

АСОЦІАЦІЯ ДОСЛІДНИКІВ ГОЛОДОМОРІВ В УКРАЇНІ – ДІЄВА ІНСТИТУЦІЯ У ВІДРОДЖЕННІ НАЦІОНАЛ-ДЕМОКРАТИЧНИХ ТРАДИЦІЙ УКРАЇНСТВА

Український націонал-демократичний рух здійснив вагомий внесок у відродження Української державності на сучасному етапі. Вікопомний Акт 24 серпня 1991 року і грудневий 1991 року референдум – це історичні кроки їхнього громадянського чину.

Українське суспільство жваво відгукувалося на виклики горбачовської перебудови з її нечуваною доти гласністю. Адже до цього часу покоління українців відходили у Вічність, ховаючи у такий спосіб не оприлюднену гірку правду про нечувані злочини радянського тоталітарного режиму проти людяності. Цей невідворотний історичний чин відкритості і прозорості світоглядно прискорювали аристократи українського духу, ті, хто зміг осмислити невідворотні обставини розпаду СРСР і наявного шансу відродження державності поневолених народів комуністичною імперією. Це був довгоочікуваний поколіннями ковток цілющої свободи, було повернуто надію людям стомленим, від публічної брехні і роздвоєння особистості, – надію на суспільну визначеність і правду. Надзвичайно довго утримувана взаперті людської душі правда виплеснула на поверхню хвиль непритаманного для СРСР такого суспільно-політичного явища як гласність.

Свідки голодомору і політичних репресій заговорили. Це були стражденні, емоційні, гіркі спомини. Україна під тиском океану напружених страждань і переживань перевершувала шекспірівські пристрасті. Журналісти, публіцисти, краєзнавці викладали усну історію у ЗМІ. Однак, емоційний фактаж потребував наукового аналізу і осмислення. З цією метою у червні 1992 року було створено Всеукраїнську добровільну громадську науково-дослідницьку й культурно-просвітницьку організацію Асоціацію дослідників голодоморів в Україні (АДГУ), яка і покликана вивчати і досліджувати тему голодомору-геноциду 1932-1933 рр. та голодоморів 1921-1923 і 1946-1947 років в Україні. Асоціація створювалась спільно з товариством «Україна». Очільник товариства народний депутат Іван Драч на установчому з'їзді Асоціації зауважив: «Настав час, коли всі свідомі українці повинні проголосити усьому світові і зажадати від нього визнання голоду 1932-33 років як акта геноциду

радянської імперії проти української нації»¹. Установчий з'їзд Асоціації обрав Головою ради Асоціації Лідію Коваленко-Маняк та раду Асоціації у складі 26 осіб. До складу Ради Асоціації ввійшли серед інших: Іван Драч, Арсен Зінченко, Василь Марочко, Мар'ян Коць, Федір Морозюк. У Резолюції установчого з'їзду Асоціації накресливались першочергові завдання:

- виявити і систематизувати архівні джерела, які розкривають причини, перебіг та наслідки голоду-геноциду;
- зібрати та задокументувати свідчення очевидців голоду;
- сприяти науково-пошуковій діяльності відділень Асоціації;
- дати науково-теоретичне та правове визначення голоду 1932-1933 рр., як акта геноциду проти українського народу, вчиненого більшовицьким режимом;
- порушити перед парламентом України питання про законодавче правове визнання українського голокосту актом геноциду;
- відобразити не тільки муки, а й героїзм та опір селянства...².

Установчий з'їзд Всеукраїнської добровільної громадської науково-дослідницької й культурно-просвітницької організації Асоціації дослідників голодоморів в Україні спонукав узаконити функціонування у правовому полі потужний рух громадсько-політичної, наукової спільноти задля дослідження та збереження в історичній пам'яті українського народу найтрагічніших сторінок його історії – голодоморів. Адже рух по розкриттю злочину радянського тоталітарного режиму проти української нації голодомору-геноциду 1932-1933 рр. і увіковіченню пам'яті убієнних голодом спонтанно очолювали небайдужі активні громадяни. Так, 22 квітня 1990 року у с. Заруддя, Кременчуцького району, Полтавської області був відкритий один з перших в Україні пам'ятників на символічній могилі померлим від голоду односельчанам із епітафією: «Мученикам 33-го від нащадків, яким повернуто право на пам'ять»³. По всій Україні налічувалось 37 місцевих осередків, які охопили понад 700 членів⁴. Одним із перших виник осередок в Інституті історії України АН України, організований 1 червня 1992 року. Активними діячами осередку стали історики-аграрники Інституту історії України: С.Кульчицький, О.Веселова, В. Марочко, О.Мовчан.

Очільниками Асоціації дослідників голодоморів в Україні були також доктор історичних наук Василь Марочко, народний депутат України Левко Лук'яненко. З часу заснування активні учасники АДГУ брали участь у

¹ «Ми затялися: полинів не буде...» Про Асоціацію дослідників голоду-геноциду 1932-1933 років в Україні розповідає її голова Лідія Коваленко-Маняк. (Записав Володимир Кулик). *Сучасність*. 1993. №1. С.4.

² Архів асоціації дослідників голодоморів в Україні. Колекція документів.

³ Перемога. Тижневик Кременчуцького району. 1990. 28 квітня.

⁴ Веселова О.М. Асоціація дослідників голодоморів в Україні // Енциклопедія історії України. Т.1. К., 2003. С.147.

роботі Всеукраїнських і міжнародних наукових форумах, присвячених голодоморам в Україні. Професор Ганна Капустян у 2009 та 2010 роках виголошувала наукові доповіді про голодомор-геноцид 1932-1933 рр. української нації з трибуни Організації Об'єднаних Націй у Нью-Йорку⁵.

Дослідники Асоціації активно долучались до участі у парламентських слуханнях з питань політико-правової оцінки голоду 1932-1933рр. в Україні (2003р.). Професори Кульчицький і Марочко надавали науково-документальне обґрунтування доказів історичного факту геноциду, використаних при підготовці Закону України про Голодомор. Рада АДГУ та її осередки на місцях надавали свідчення, науково-консультативні висновки для завершення кримінальної справи № 745, порушеної СБУ за фактом геноциду у 1932-1933рр. в УСРР. АДГУ висловила публічний протест Президенту України Януковичу з приводу його заяви на сесії ПАРЄ, якою він заперечував факт голодомору-геноциду⁶.

Втрата Україною власної державності призвела до непоправних соціальних трагедій – голодомору-геноциду. Перебування українців під радянською державою унеможливлювало зробити об'єктивний аналіз причин, розкрити картину голодомору та його наслідків. Асоціація дослідників голодоморів в Україні, завдяки володінню навиками наукового дослідження її учасників, історикам-професіоналам, виробила доволі солідний науково-документальний та меморіальний доробок. Дослідникам Асоціації вдалося виробити наукову концепцію технології голодомору-геноциду 1932-1933 рр. українців. Титанічна праця дослідників Асоціації сприяла популяризації їхніх наукових доробків серед української громади та світової спільноти. Духовним стержнем Асоціації, її незмінним науковим редактором залишалася сподвижниця, науковець Олександра Веселова⁷. Її творчість стала прикладом жертвовного служіння шляхетній і суспільно-необхідній справі – пошануванні пам'яті мільйонів невинно убієнних українців.

Громадська організація Асоціація дослідників голодоморів в Україні власною позицією, професійністю її сподвижників зуміла консолідувати у свою дослідницьку орбіту солідну когорту істориків-професіоналів, красзнавців, громадських діячів, які суттєво впливали на формування засад національно-демократичного розвитку українського суспільства.

⁵ Hanna Kapustyan. History of food security in Ukraine in the 1930s. *World Ecology Report*. N-Y. 2009. Vol XX. № 1-2. P. 11.

⁶ Марочко В.І. Асоціація дослідників голодоморів в Україні (АДГУ) // Енциклопедія голодомору / ред. В.І. Марочко. Дрогобич: «Коло». С. 22.

⁷ Веселова О. З історії створення і діяльності Асоціації дослідників голодомору в Україні (АДГУ) / відп.ред. Л.Лук'яненко. Київ, 2007. 139 с.

Капустян Ганна. Асоціація дослідників голодоморів в Україні – дієва інституція у відродженні націонал-демократичних традицій українства. Стаття розкриває діяльність громадської організації Асоціації дослідників голодоморів в Україні та її роль у розвитку національно-демократичних традицій українства.

Ключові слова: Асоціація, голодомор, геноцид, дослідження, демократія.

Hanna Kapustyan. The Association of Holodomor Researchers in Ukraine is an effective institution for the revival of national democratic traditions of Ukrainians. The article reveals the activities of the public organization of the Association of Holodomor Researchers in Ukraine and its role in the development of national democratic traditions of Ukrainians.

Keywords: Association, Holodomor, genocide, research, democracy.

Юрій Котляр

*доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії
Чорноморського національного університету імені Петра Могили (Миколаїв)*

НАСЕЛЕННЯ МИКОЛАЇВЩИНИ В БОРОТЬБІ ЗА УКРАЇНСЬКУ НАЦІОНАЛЬНУ ІДЕЮ В 50 – 60-х рр. ХХ ст.

Одним із пріоритетних напрямків сучасної історичної науки є вивчення проблем державного відродження українського народу. У зв'язку з цим, великий інтерес викликає опозиційний рух в Українській РСР другої половини 50-х – середини 80-х рр. ХХ ст., оскільки він є яскравим проявом прагнення народу України до відродження власної державності, національної ідентичності та дотримання декларованих прав і свобод громадян.

Серед дослідників поширені різні погляди стосовно назв основних напрямків дисидентського руху в Україні. Проте найбільш поширенішою точкою зору є поділ дисидентського руху на п'ять напрямків: український національний, загальнодемократичний рух, релігійний рух, рух за свободу пересування й рух за соціальні та економічні права. Що ж стосується українського національного руху, то від самого початку в ньому було дві течії: політична та культурницька, які згодом сприяли появі єдиного дисидентського руху – правозахисного. Перша виникла на засадах ОУН-УПА і була поширена переважно на території Західної України. Цьому рухові протягом всього часу свого існування, а це 1950-і – 1970-і рр., був притаманний підпільний характер методів боротьби. Національно-визвольний рух політичного спрямування пройшов еволюцію від політичного до дисидентського руху (хоча учасники цієї течії не вважали себе дисидентами). Інша – рух за національні та культурні права українського народу – був поширений на всій території України, і був характерним для Миколаївщини. Культурницький рух, або так званий рух «шестидесятників», пройшов еволюцію від творчого інакомислення до дисидентства. На кінець 1970-х рр. в українському опозиційному русі виникла тенденція до поєднання з національним рухом та на його платформі усіх інших рухів¹.

Перші, несміливі, кроки на шляху десталінізації радянського суспільства були помічені наприкінці березня 1953 р., коли президія Верховної Ради СРСР видала указ «Про амністію». На території України підпадало під дію Указу 121766 осіб, з них повинні були звільнити 97763 особи. На Миколаївщині підпадало під Указ 666 осіб. Звільнення йшли швидкими темпами. Вже на 25 травня 1953 року на території Миколаївської області було відпущено на

¹ Захаров Б. Нарис історії дисидентського руху в Україні (1956-1987). Харків: Фоліо, 2003. С. 31-32.

свободу 584 особи, з них жінок з дітьми до 10 років – 40, неповнолітніх – 45, чоловіків старших 55 років і жінок, старших 50 – 41, страждаючих на тяжку або невиліковну хворобу – 55².

На території Західної України, де ще була жива пам'ять про героїчну боротьбу Української Повстанської Армії, протягом другої половини 1950-х–70-х рр. з'являлися групи та організації, яким був притаманний підпільний характер методів боротьби³. Учасників подібних утворень можна віднести до політичної або самостійницької течії українського опозиційного руху. Її представники вважали себе ідейними спадкоємцями ОУН-УПА і сприймали радянську владу виключно як окупаційну, домагаючись створення незалежної української держави. Проте, не слід забувати і про інші області, зокрема Миколаївську, де теж були прояви націоналістичних настроїв серед населення.

Носіями національних ідей на Миколаївщині найчастіше були переселенські родини. Таким був Андрушків Йосип Семенович, українець, 1936 р. н., безпартійний. Народився у селі Конюхи Козівського району Тернопільської області. У травні 1953 р. у порядку переселення переїхав у колгосп «Червоний прапор» Балабанівської сільради Жовтневого району Миколаївської області. З 1953 по 1957 рр. працював прицепщиком у колгоспі «Червоний прапор», завершив курси трактористів. З 10 квітня по 20 серпня 1957 р. працював у артілі ім. 13 річниці Жовтня.

Перший раз склав антирадянські листівки, працюючи у артілі ім. 13 річниці Жовтня у липні 1957 р. і кинув їх у конторку начальника цинкувального цеху. У кінці липня на початку серпня 1957 р. склав ще три листівки, які кинув у меблевій майстерні. 20-23 серпня 1957 р. розкидав ще 13 листівок у меблевій майстерні. Всі листівки починались словами «Тризуб золотенький» та завершувались спогадами про Степана Бандеру. У листівках закликав до створення самостійної України та боротьби проти комуністів.

Реабілітований у вересні 1997 р. на підставі ст. 1 Закону України «Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні» від 17.04.1991 р.⁴

Національні ідеї мали й інше продовження на території Миколаївської області. У згадуваній довідці від 13 липня 1964 р. вказувалося, що шляхом профілактики органами КДБ в Миколаївській області попереджена націоналістична діяльність трьох груп, які почали організовуватися. До їх складу входило 15 осіб. (Кухарук – Баштанка, Гулявський – Снігурівка, Чапля – Вознесенськ). В групах приймали участь раніше засуджені особи, які не мали зв'язків з оунівцями. Під час зібрань вони слухали зарубіжні антирадянські

² Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі – ГДА СБУ). Спр. 92. Арк.10, 20, 26.

³ Захаров Б. Нарис історії дисидентського руху в Україні (1956-1987). Харків: Фоліо, 2003. С. 31.

⁴ Погорелов А. А. «Тризуб золотенький» // Реабілітовані історією. Миколаївська область. Кн. 3. К.-Миколаїв: Світогляд, 2007. С. 212-213.

радіопередачі, співали націоналістичних пісень і вели антирадянські розмови⁵. В 1963 р. в Баштанському районі було розповсюджено 2 листівки націоналістичного характеру, автор яких розшуканий не був.

Також була проведена профілактика 33 осіб, які виявляли націоналістичні судження. Антирадянська пропаганда і агітація велася націоналістами під час зборів, у вільний час або на роботі. Велася вона у формі роздачі літератури (Черешневський), розповсюдження відомостей з передач зарубіжних радіостанцій (Чопик, Гулявський).

Проведена документація фактів погроз фізичною розправою над партійним активом з боку колишнього націоналіста Мличко, який притягнутий до кримінальної відповідальності по лінії прокуратури і засуджений до трьох років ВТТ суворого режиму за хуліганські дії.

В першій половині 60-х рр. ХХ ст. на території Миколаївської області перебувало 450 (479) вихідців із західних областей України. Вони знаходилися під пильним наглядом органів держбезпеки. Особливо ті 300 осіб, які відбували покарання за оунівську діяльність або були родичами репресованих в минулі роки⁶. Серед них було виявлено близько 100 осіб, які мали зброю та виношували плани проводити ворожу діяльність на випадок погіршення міжнародної ситуації.

В 1964 р. було проведено профілактику 18 осіб. В полі зору КДБ перебували колишні оунівці Оскинюк, Нижник, Бабич, Саранчук, Когут, які на думку спецслужб продовжують залишатися на попередніх позиціях⁷.

Нелегальним групам та організаціям середини 50-х – початку 60-х рр. ХХ ст. був притаманний деякий радикалізм у вирішенні тактики боротьби. Цілий ряд організацій вважали за можливе здійснення терористичних та диверсійних актів, застосування зброї з метою домогтися державної незалежності України⁸.

Таким чином, на Миколаївщині виникла певна кількість підпільних організацій, які ставили за мету побудову Української незалежної держави. Однак, діяльність цих організацій свідчить, що вони мали перехідний характер від збройних методів боротьби, притаманних повстанським загонам, що дозволяє нам говорити про певну спадкоємність ідеї ОУН-УПА в опозиційному русі, до легальних методів боротьби з радянською владою. У той же час,

⁵ ГДА СБУ. Ф. 1. Оп. 18. Спр. 13. Арк. 24-30.

⁶ Там само. Арк. 2.

⁷ Там само. Арк. 41-50.

⁸ Котляр Ю. В. Боротьба за українську національну ідею на Миколаївщині в 50-х – 80-х рр. ХХ ст. *Наукові праці: Науково-методичний журнал*. Т. 83. Випуск 70. Історичні науки. Миколаїв: Вид-во МДГУ імені П. Могилі, 2008. С. 158.

вказані організації перебували в підпіллі, оскільки їх члени розуміли всю декларативність проголошених Конституцією СРСР прав і свобод.

Котляр Юрій. Населення Миколаївщини в боротьбі за українську національну ідею в 50 – 60-х рр. XX ст. В статті розглядається участь населення Миколаївщини в діяльності підпільних організацій, які ставили за мету побудову Української незалежної держави. Показана роль в цьому процесі переселенських родин із Західної України.

Ключові слова: українська національна ідея, Миколаївщина, дисиденти, опозиційний рух, переселенці.

Kotlyar Yuriy. The population of Nikolayev region in the struggle for the Ukrainian national idea in the 50's and 60's of the XX century. The article deals with the participation of the population of Mykolayiv region in the activities of underground organizations, which aimed at the construction of the Ukrainian independent state. The role of migrants families from Western Ukraine in this process is shown.

Key words: Ukrainian national idea, Mykolayiv region, dissidents, opposition movement, migrants.

Люба Крупник

*кандидат історичних наук, доцент, головний спеціаліст наукового відділу
Управління наукового забезпечення політики національної пам'яті
Українського інституту національної пам'яті (м. Київ)*

РОЛЬ ВЯЧЕСЛАВА ЧОРНОВОЛА В ХОДІ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ КІНЦЯ 1980-Х - 1991 РОКІВ

Українська національно-демократична революція кінця 1980-х-1991 років була складовою демократичних трансформацій, що охопили соціалістичні країни Європи, республіки СРСР, в результаті яких відбулося падіння комуністичної системи, розпад СРСР та становлення незалежних держав. 24 серпня 1991 р. прийнявши Акт проголошення незалежності України, а 1 грудня 1991 р. підтвердивши його на Всеукраїнському референдумі, фактично було поставлено останню крапку у розпаді СРСР. І «такі фігури, як Лук'яненко, Чорновіл, брати Горині, Хмара були таранами, які розбивали мури совєтчини. Разом із тим, було б не правильно говорити, що цей розвал починався з України – він відбувався і в Україні в тому числі»¹.

В Україні національно-демократичні процеси активізувалися, коли внаслідок горбачовської перебудови були достроково відпущені з тюрем і заслань політв'язні. Згідно з довідкою Управління КДБ УРСР від 8 вересня 1988 р. в республіці «возникло 6 групуировок негативной направленности, руководство которыми осуществляют лица, в прошлом судимые за совершение особо опасных государственных преступлений и оставшиеся на враждебных позициях (Львов – 4, Киев – 2)»². Саме «Вячеслав Чорновіл був серед тих небагатьох, хто знав, що робити і як робити. Щойно перебудова дійшла до України, він одним із перших розпочав справу створення організованого національного середовища й донесення до українського суспільства правди про минуле й сьогодення. (...)Вячеслав Чорновіл протистояв позиції консерваторів і реформаторів, зазначивши, що підтримуватиме реформаторський курс Горбачова за умови належного вирішення національного питання забезпечення прав і свобод громадян України»³.

¹ Горинь Б.М. Не тільки про себе: докум. роман-колаж. у 3 кн. Київ, 2006-2010. С. 923.

² Українська Гельсінська Спілка у спогадах і документах. Упор. і гол. ред. О.Шевченко. Київ, 2012. С. 543.

³ Главацький М.В. Вячеслав Чорновіл: наук.-попул. вид. Київ, 2016. С. 78.

Загалом, як згадувала про Вячеслава Чорновола його сестра Валентина, після його виходу з ув'язнення у 1985 р.: «Це період беззаперечно великого внеску в здобуття незалежності України – відновлення позацензурного, але вже легального журналу «Український вісник», утворення Української Гельсинської спілки та керівництво її прес-центром, випуск, крім журналу «УВ», «УВ-експресів» та «Листків прес-служби УГС», виступи на багатотисячних львівських, а то й київських мітингах, безпосередній радикальний вплив на проект Програми НРУ за перебудову, участь у професійній спілці незалежних журналістів СРСР та у створенні міжнародних національно-демократичних організацій і проведенні їхніх нарад тощо. Він був і організатором, і втілювачем багатьох ідей»⁴.

Відновлений улітку 1987 р. у Львові «Український вісник» став фундаментом для формування вільного слова та незалежної преси в Україні. «У програмному вступі «Від редакції» Вячеслав Чорновіл писав: «У журналі, що планується, як громадсько-політичний та літературно-мистецький місячник, у зв'язку з початком процесом демократизації СРСР (припинення політичних процесів, часткове звільнення політв'язнів, допущення легальних форм опозиції) домінуватимуть тепер не матеріали про суди, тюрми, табори, позасудові репресії і т.ін., прояви застою, безгласності, а проблемні статті з актуальних проблем сьогоденного українського життя, художні твори, документи минулого. Ставши відкритим виданням, назвавши ім'я свого незмінного редактора, журнал друкуватиме тепер тільки не стихійно поширювані, а й спеціально для цього написані матеріали й намагатиметься уникати анонімності»⁵.

Вячеславу Чорновілу як відповідальному редактору доводилось особисто виконувати всю роботу з підготовки «Українського вісника»: збирати інформацію, працювати з листами читачів, спілкуватись з відвідувачами, виконувати функції редактора, літредактора, журналіста, коректора і навіть друкарки. Видання не мало поліграфічної бази, необхідного технічного штату⁶. Крім того, «Український вісник» Вячеслав Чорновіл починав видавати за кошти присудженої йому у 1975 р. міжнародної журналістської премії ім. Ніколаса Томаліна, а від 1988 р. фінансування здійснювалось за пожертви. В Україні поширення «Українського вісника» не приносило прибутків, платними були лише номери, перевидані за кордоном. Ці кошти йшли в основному на

⁴ Українська Гельсинська Спілка у спогадах і документах / упор. і гол. ред. О.Шевченко. К. 2012. С. 71.

⁵ Главацький М.В. Вячеслав Чорновіл: наук.-попул. вид. Київ, 2016. С. 79-80.

⁶ Главацький М.В. Вячеслав Чорновіл: наук.-попул. вид. Київ, 2016. С. 81.

перевидання та розповсюдження журналу за кордоном. Ця робота дала добрі наслідки. У 1990 р. в Україні вже виходило 186 незалежних газет⁷.

Восени 1987 р. В. Чорновіл з М. Горинем дали інтерв'ю американській журналістці українського походження Марті Коломієць. Вже «при виїзді з СРСР у Марти Коломієць були відібрані (без перегляду, на основі тільки підслуханого кризь стіни й вікна!) відеокасети із записом її бесіди... Однак бесіда торкалась не «державних таємниць», а незавидного становища з гласністю і демократизацією в Україні, найбільше – проблеми мови і культури»⁸.

Через це інтерв'ю у грудні 1987 р. влада розгорнула кампанію за їхнє видворення з СРСР. В. Чорновіл та М. Горинь звернулися до урядів усіх держав, щоб їх не приймала жодна країна. Крім того, на початку 1988 р. розпочався масовий збір підписів під зверненням до Президії Верховної Ради СРСР на їх захист. Загалом у різних містах України було зібрано кілька тисяч підписів⁹. Тому влада змушена була відступити щодо реалізації цього наміру.

11 березня 1988 р. В. Чорновіл з М. Горинем і З. Красівським підписали «Звернення до української і світової громадськості» про відновлення діяльності Української Гельсинської групи (була відновлена влітку 1987 р.). Проте назріла необхідність консолідації національно-демократичних сил в одній структурі. Такі організації, як Товариство Лева, студентське об'єднання «Громада», клуб «Спадщина», Український культурологічний клуб, діяльність яких набула також і політизованого характеру, не змогли стати лідерами політичного відродження українського народу. «Щоб не втратити слушного моменту Вячеслав Чорновіл у квітні 1988 р. береться за створення такої структури, яка могла б стати широким об'єднанням на зразок народних фронтів. Більш прийнятною була ідея реорганізації Української Гельсинської групи у всеукраїнську організацію, яка б об'єднувала активістів національно-демократичного руху по всій республіці й ґрунтувалася на правозахисних принципах: відстоюванні не тільки основних прав людини, а й, насамперед, основних прав нації, в тому числі права на повноцінне державне існування. Називати організацію партією було зарано і небезпечно, адже в такому разі її могли кваліфікувати, як антирадянську, націоналістичну структуру й піддати репресіям. Вячеслав Чорновіл запропонував назву Українська Гельсинська спілка, мотивуючи тим, що Спілка – це вже не група, а організація, фактично партія, хоч зберігається правозахисний «дах»¹⁰.

⁷ Деревінський В.В. Вячеслав Чорновіл: дух, що тіло рве до бою. Харків, 2016. С. 208.

⁸ Чорновіл В. М. Колонка редактора. // Київська весна / упоряд. і ред. О.Шевченко. Київ, 2005. С. 50.

⁹ Главацький М.В. Вячеслав Чорновіл: наук.-попул. вид. Київ, 2016. С. 87.

¹⁰ Главацький М.В. Вячеслав Чорновіл: наук.-попул. вид. Київ, 2016. С. 92.

Це була перша в УРСР громадсько-політична організація партійного типу, що відкрито заявила про свою опозиційність до правлячого режиму в СРСР і вона виникла 7 липня 1988 року у Львові. 17 липня 1988 р. Вячеслав Чорновіл і Олесь Шевченко організували й провели перші збори кийвської організації УГС. У програмній «Декларації принципів УГС», документи якої у червні 1988 р. воєдино зводив Вячеслав Чорновіл, вперше було чітко зазначено: «УГС – вважає, що відновлення української державності, яка сьогодні існує тільки на папері, було б основною сталою гарантією забезпечення економічних, соціальних, культурних, громадянських та політичних прав як українського народу, так і національних меншостей, що живуть на території України»¹¹. Проте, вирішили вдатись до компромісу задля забезпечення збереження УГС, записавши: «Майбутнє співжиття народів СРСР ми уявляємо у формі конфедерації незалежних держав, перехідним етапом до чого може стати федерація суверенних демократичних республік»¹².

Велику увагу Вячеслав Чорновіл приділяв зовнішнім контактам. «Редакція «Українського вісника» брала активну участь у налагодженні координації й об'єднанні зусиль із діячами національних рухів СРСР для боротьби за демократію та національну незалежність. Чорновіл став першим українським діячем, який 2 вересня 1987 р. взяв участь у засіданні неурядових громадських організацій та приватних осіб, проведеному у Москві, яке активізувало правозахисну діяльність у СРСР. Того ж місяця з ініціативи Вячеслава Чорновола та його побратима по табору Паруйра Айрікяна розпочалося створення Міжнародного комітету захисту політв'язнів, який остаточно оформився у грудні 1987 р.»¹³.

Прикметно, що у довідці Управління КДБ УРСР від 8 вересня 1988 р. йшлося про те, що Міжнаціональний комітет захисту політв'язнів, що налічував 7 осіб, який «Создан в январе 1988 года по инициативе националистов Горыня М., Черновола В. и их сообщников из Армении, Грузии, Прибалтики. (...) На состоявшихся в этом году сборищах во Львове, Ереване и Тбилиси в качестве программы своей деятельности они выдвинули задачи добиться «ликвидации лагерей, тюрем, спецпсихбольниц, репрессивного аппарата; исключения из уголовных кодексов республик статей об антисоветской агитации, пропаганде и клевете; активизации тесного сотрудничества национально-демократических движений в различных регионах страны и

¹¹ Русначенко А.М. Національно-визвольний рух в Україні: середина 1950-х – початок 1990-х років. Київ, 1998. С. 635-636.

¹² Русначенко А.М. Національно-визвольний рух в Україні: середина 1950-х – початок 1990-х років. Київ, 1998. С. 636.

¹³ Главацький М.В. Вячеслав Чорновіл: наук.-попул. вид. Київ, 2016. С. 83.

создания для этого единого международного «координационного комитета». Ими разработано и передано за границу несколько подстрекательских документов с требованиями освобождения «политзаключенных и их полной реабилитации»¹⁴. Також у заяві про створення Української ініціативної групи за звільнення в'язнів сумління йшлося про повернення в Україну рештків тих в'язнів сумління, які загинули у таборах за межами батьківщини¹⁵.

Як відомо, на теренах СРСР національно-демократичний рух найперше поживався у республіках Балтії, 24-25 вересня 1988 р. у Ризі відбулась нарада представників національно-демократичних рухів народів СРСР. Туди прибула делегація від Української Гельсинської спілки. Підсумкова заява Ризької наради була складена та підписана Вячеславом Черноволом (також від України її підписали Олесь Шевченко та Степан Хмара). У заяві Ризької наради представників національно-демократичних рухів народів СРСР було підкреслено: «заслухавши повідомлення про становище в Латвії, Литві, Україні, Молдавії, Естонії, у кримськотатарському русі, Грузії (...) Закликаємо учасників національно-демократичних рухів народів СРСР приєднатися до нас, згуртувавшись під гаслом, що завжди об'єднувало народи світу, які терпіли внутрішнє чи зовнішнє насильство: за вашу і нашу свободу!»¹⁶. Ризькій нараді передували Єреванська у січні, Тбіліська у березні та Львівська у червні 1988 р. наради представників національно-демократичних рухів народів СРСР.

Про це зазначено у довідці Управління КДБ УРСР від 8 вересня 1988 р. в республіці: «Следует также отметить, что Черновол и его сообщники не прекращают попыток и блокированию с антиобщественными элементами из других регионов страны. Черновол, Хмара... и Шевченко О. совместно с проживающими в Литве, Латвии, Эстонии, Грузии, Молдавии антисоветски настроенными лицами, а также экстремистами из числа крымских татар участвовали в очередном сборище 24-25 сентября сего года в г. Риге так называемых «представителей национально-демократических движений народов СССР»¹⁷. Вже у 1989 р. В.Черновола було – обрано співголовою Львівської обласної організації «Меморіал» – організації, основною метою якої стало задоволення та захист законних прав політв'язнів, репресованих та осіб, що зазнають не правового відношення до себе.

¹⁴ Українська Гельсинська Спілка у спогадах і документах / упор. і гол. ред. О. Шевченко. Київ, 2012. С. 544-545.

¹⁵ Чорновіл В. Твори. у 10-ти т. Т. 6. Документи та матеріали (листопад 1985 – квітень 1990) / упоряд. Валентина Чорновіл; передм. В. Деревінський. К.: Смолоскип, 2009. С. 714.

¹⁶ Чорновіл В. Твори. у 10-ти т. Т. 6. Документи та матеріали (листопад 1985 – квітень 1990) / упоряд. Валентина Чорновіл; передм. В. Деревінський. К.: Смолоскип, 2009. С. 418, 422.

¹⁷ Українська Гельсинська Спілка у спогадах і документах / упор. і гол. ред. О.Шевченко. Київ, 2012. С. 553.

Проте найбільш масштабним проектом Вячеслава Чорновола стало створення Народного Руху України за перебудову (НРУ). Влада намагалася не допустити його утворення, відсторонити від нього Українську Гельсинську спілку, чи спричинити конфронтацію між УГС та творчою інтелігенцією. Про цю подію і суперечки навколо мети діяльності організації, Вячеслав Чорновіл згадував так: «За створення Руху взявся ряд поміркованих інтелігентів. Серед них були О. Влох, І. Юхновський, М. Голубець, Є. Гринів та інші. Нас вони трішки боялися, уважали дуже радикальними. Серед нас були політв'язні, серед нас були люди, які якщо в програмі не написали, то вголос відверто говорили про самостійну державу, про чітко виражені антикомуністичні мотиви. Пригадую, коли влітку 1989 р. відбулася конференція Київської організації Руху (створювалася крайова організація) отоді була остання спроба І. Драча й інших лібералів від нас відмежуватися... Ми там по суті правили бал – УГС як радикальна організація»¹⁸.

Як наслідок, спроби влади протиставити УГС і НРУ виявились безуспішними. Вячеслав Чорновіл у своєму виступі різко висловився проти пункту в проекті програми Руху про керівну роль Компартії, а також заявив, що Рух, як і УГС має прагнути до повної державної незалежності. На установчому з'їзді НРУ у вересні 1989 р. Вячеслав Чорновіл виступив за об'єднання всіх політичних сил в одній потужній організації, якою має стати НРУ, заявив, що УГС перейшла до відкритої пропаганди ідеї відновлення Української держави, яку також має перейняти Рух¹⁹.

У другій половині 1989 р. Вячеслав Чорновіл включився у виборчу кампанію, сприяв демократизації проекту Закону про вибори депутатів до Верховної Ради УРСР. Після утворення Демократичного блоку, він став депутатом Верховної ради УРСР та Львівської обласної ради. У його програмі наголос зроблено на позиції повної державної незалежності України. Під час виборчої кампанії реалізовано давній задум – на початку січня 1990 р. було оголошено про створення Української незалежної видавничо-інформаційної спілки (УНВІС).

З квітня 1990 по квітень 1992 рр. Вячеслав Чорновіл обіймав посаду голови Львівської облради та голови облвиконкому. Тоді було реалізовано такі ініціативи, як: питання національної символіки та національних свят, землі, власності, багатопартійності, деідеологізації, декомунізації, визнання воїнів УПА ветеранами війни, скасування московського часу, забезпечення свободи друку, знесення пам'ятників В. Леніну, домовленість з Міністерством оборони

¹⁸ Чорновіл В. Твори. у 10-ти т. Т. 6. Документи та матеріали (листопад 1985 – квітень 1990) / упоряд. Валентина Чорновіл; передм. В. Деревінський. К.: Смолоскип, 2009. С. 710.

¹⁹ Главацький М. В. Вячеслав Чорновіл: наук.-попул. вид. Київ, 2016. С. 103.

СРСР про те, щоб львівські юнаки будуть служити у своїй республіці, звільнення преси від цензури, створення друкованого органу обласної ради «За вільну Україну» тощо²⁰.

23 серпня 1991 р. В. Чорновіл видав розпорядження про припинення діяльності Комуністичної партії на території області. Під час союзного і республіканського референдумів щодо майбутнього СРСР з ініціативи Вячеслава Чорновола в Галичині провели опитування мешканців про ставлення до ідеї відновлення незалежної України. Ствердно на це питання відповіли близько 80% мешканців регіону. Для координації дій у 3-х західноукраїнських областях створено «Галицьку Асамблею». 18 серпня 1991 р. в Дніпродзержинську відбулось засідання Координаційної ради Асоціації демократичних рад різних рівнів, яка об'єднувала понад 100 рад різних рівнів по всій Україні.

Вячеслав Чорновіл – один з фундаторів Української держави. Незалежна Україна було метою його життя і він крок за кроком з властивою йому кипучою енергією втілював свою мрію. Під час президентських виборів 1991 р. він набрав 23,27% поступившись Леоніду Кравчуку (набрав 61, 27%). Цей факт значним чином визначив майбутній шлях розвитку України, оскільки в державотворчих процесах суттєву роль відіграватимуть представники колишньої радянської партійної та комсомольської номенклатури.

Крупник Люба. Роль Вячеслава Чорновола в ході Української національно-демократичної революції кінця 1980-х – 1991 років. Розглянуто особистий внесок Вячеслава Чорновола під час Української національно-демократичної революції кінця 1980-х – 1991 років. Проаналізовано основні етапи процесів, що наблизили здобуття незалежності України.

Ключові слова: Народний рух України за перебудову, національно-демократичний рух, Українська Гельсінська спілка, Український культурологічний клуб, Українська національно-демократична революція, СРСР.

Krupnyk Lyuba. Viacheslav Chornovil Role in the Ukrainian National Democratic Revolution, the late 1980s through 1991. The article reviews Viacheslav Chornovil's contribution to the Ukrainian National Democratic Revolution that was taking place from the late 1980s through 1991. The text analyzes the main stages of the processes leading to the Independence of Ukraine.

Key words: People's Movement of Ukraine for Reconstruction; National-Democratic Movement; Ukrainian Helsinki Group; Ukrainian Cultural Club; Ukrainian National Democratic Revolution; USSR.

²⁰ Главацький М.В. Вячеслав Чорновіл: наук.-попул. вид. Київ, 2016. С.107.

Станіслав Кульчицький

доктор історичних наук, професор, головний науковий співробітник Інституту історії України НАН України (Київ)

ДІЯЛЬНІСТЬ ВЯЧЕСЛАВА ЧОРНОВОЛА ПІД ЧАС СУВЕРЕНІЗАЦІЇ РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ (1990)

Вячеслав Чорновіл народився на Черкащині і поступив у 1955 р. в Київський університет. На нього, як і на всіх інших шестидесятників, істотно вплинув ХХ з'їзд КПРС. Однак, на відміну від переважної більшості шестидесятників, він поставився вкрай критично до оточуючої дійсності, чому сприяло його перебування у Львові в 1960 – 1963 рр.: зустрічі з місцевими інтелектуалами та українцями з діаспори, «самвидав», діаспорна література. Шестидесятник став дисидентом і в 1967 р. вперше був заарештований. З останнього заслання в Якутії його звільнили у квітні 1985 р.

Звільнення В.Чорновола збіглося з оголошенням М.Горбачовим курсом на перебудову. Останній генеральний секретар ЦК КПРС мав мужність визнати необхідність реформ і зробив спробу переконати в цьому партпарат і суспільство. Горбачов розумів, що реформи мають бути радикальними, коли став генеральним секретарем ЦК, і ще більше переконався у цьому протягом першого року перебування при владі. «Перебудова – містке слово, - заявив він під час поїздки на Далекий Схід у липні 1986 р. – Я б поставив знак рівності між словами – перебудова і революція... Це справжня революція в усій системі відносин у суспільстві»¹. Проте реформи М.Горбачова не мали системного характеру, хоч і були радикальними.

Повернувшись з Якутії до Львова, В.Чорновіл став ініціатором утворення Української Гельсинської спілки (УГС), керівником її інформаційної служби, співголовою Львівського обласного «Меморіалу» і головою Української незалежної видавничо-інформаційної спілки. Найбільше зусиль він приділив розбудові осередків Народного руху за перебудову на Львівщині. У вересні 1989 р. на установчих зборах НРУ його обрали членом Великої ради.

У ситуації краху, що наближався, генеральний секретар ЦК КПРС уперше з 1917 р. наважився торкнутися важелів влади. Під його тиском січневий (1987 р.) пленум ЦК КПРС висловився за обрання делегатів на партійні з'їзди і конференції із застосуванням альтернативних кандидатур та обранням поміж них одного делегата таємним голосуванням. Одночасно йшлося про те, щоб залишити за Комуністичною партією «керівну і спрямовуючу» роль в

¹ Горбачов М.С. Перестройка неотложна, она касается всех и во всем.: Сборник материалов о поездке М.С.Горбачёва на Дальний Восток, 25 – 31 июля 1986 года. М.:Изд-во политической литературы, 1986. С. 36

суспільстві, але позбавити її диктаторських функцій і зосередити повноту влади в радах, утворюваних шляхом вільних виборів. «Керівна і спрямовуюча» роль партії мала реалізуватися шляхом обрання партійних функціонерів до рад та їхньої роботи у виконавчих комітетах рад. Тобто у кожній ланці управління апарат ставився під контроль не тільки ланки, яка стояла над ним відповідно з принципами «демократичного централізму», а й виборців. Розрахунок був на те, що КПРС як монополюсно існуюча політична сила витримає випробування вільними виборами, збагатиться новими управлінцями, висунутими населенням, і посилить свій вплив на суспільство.

XIX конференція КПРС (червень – липень 1988 р.) схвалила перехід до «повновладдя Рад», а позачергова сесія Верховної Ради СРСР (листопад – грудень 1988 р.) затвердила цю конституційну реформу. Народу повернули узурповане після більшовицького перевороту 1917 р. право наділяти владою своїх керівників. КПРС набула рис політичної партії, тобто перестала бути державною структурою. Вона ще зберігала зовнішні ознаки диктаторської влади, але тільки за інерцією. Найбільш далекоглядні партійні функціонери вже поспішали здобути високі посади в радянській вертикалі влади.

Перші вільні вибори до Верховної Ради УРСР та місцевих рад відбулися 4 березня 1990 р. Вони відзначалися високою активністю виборців: на виборчі дільниці з'явилися 85 % тих, хто був занесений до виборчих списків. Верховна Рада 12-го скликання оновилася на 90 %. Дві третини з 450 депутатських місць здобули представники партійного і радянського апаратів, керівники промислових підприємств, голови колгоспів, тобто люди, які мали реальну владу в своїх виборчих округах. Комунисти, здавалося б, одержали цілковиту перемогу. Однак у Львівській, Івано-Франківській і Тернопільській областях комуністичні депутати опинилися в опозиції. У Галичині виник такий дивний феномен, як антикомуністична радянська влада.

В ситуації «революції знизу», на яку почала перетворюватися після конституційної реформи 1988 р. задумана як «революція згори» горбачовська «перебудова», перемога комуністів виявилася ілюзорною. В опублікованих газетою «Комуніст» (Київ) 9 серпня 2001 р. спогадах перший секретар ЦК Компартії України (1990 – 1991 рр.) С.Гуренко відзначав: «Уже в середині квітня (1990 р. – авт.) ми в ЦК відчули різницю між перемогою партії і перемогою представників партії». У спогадах, опублікованих у червні 2010 р. колишнім заступником голови Верховної Ради (з грудня 1991 р. – головою) І.Плющем, говорилося: «Не дивлячись на те, що в складі депутатів 12 (1) скликання вищого законодавчого органу було 373 члени Комуністичної партії

(85 відсотків), суттєво вплинути на прийняття рішень з позиції цієї політичної сили вони не могли»².

Як ніхто інший, В.Чорновіл відчував, що в суспільстві відбувається перехід від «революції згори» до «революції знизу». В інтерв'ю 10 березня 1996 р. на запитання Марти Коломієць «Чому Ви вирішили взяти участь у виборах до Верховної Ради 12-го скликання? Чи Ви вважали, що суспільство готове сприйняти Ваші ідеї, переконання, точку зору?» він відповідав так: «Ми вважали, суспільство дозріло і до того, щоб проголосити незалежну Українську державу, і до демократичних принципів, так. Так що я цілком свідомо йшов з метою прийти у Верховну Раду, якщо не більшість там створити, то, принаймні, потужно впливати на оцей процес переходу України з імперії в незалежну державу»³.

Верховна Рада України 12-го скликання вперше почала працювати в постійному режимі з 15 травня 1990 р. Перша сесія тривала понад два місяці, а не два – три дні, як раніше, коли вона була декоративним псевдопарламентом, який штампував підготовлені апаратом закони, тексти яких перед тим розроблялися або схвалювалися в секретаріаті Компартії України. Одразу після відкриття сесії В.Чорновіл запропонував здійснювати пряму трансляцію її роботи по радіо і телебаченню, а також встановити телефонну «гарячу лінію», щоб дати громадянам можливість реагувати на те, що відбувається в залі⁴. Комуністична більшість народних депутатів змушена була погодитись на першу пропозицію. Як наслідок, дискусії в парламенті почали безпосередньо впливати на настрої в суспільстві. Своєю чергою процеси, що відбувалися в суспільстві, впливали на позицію парламентарів під час обговорення доленосних для України питань.

Представники Демократичного блоку, які становили чверть депутатів парламенту, висунули кандидатуру В.Чорновола на посаду голови Верховної Ради. Чорновіл відмовився від участі в цих виборах на користь І.Юхновського⁵. Однак комуністична більшість народних депутатів прогнозовано обрала на посаду голови першого секретаря ЦК КПУ Володимира Івашка. Посади заступників голови обійняли І.Плющ і В.Гриньов. Представники Демократичного блоку запропонували на посаду заступника голови І.Юхновського, вважаючи, що опозиційна меншість має бути представлена в керівних органах парламенту. Та компартійно-радянська більшість депутатів не була налаштована на співробітництво.

² Декларація про державний суверенітет України. Історія прийняття, документи, свідчення. Житомир, «Рута», 2010. С. 20.

³ Здобуття незалежності України, 1991. Історія проголошення, документи, свідчення. у двох томах. Том 2. Житомир, «Рута», 2011. С. 615

⁴ Бюлетень Верховної Ради Української РСР дванадцятого скликання. Перша сесія. К., 1990. С. 24.

⁵ Деревінський В.Ф. Вячеслав Чорновіл: журналіст, борець, державотворець. Тернопіль, «Астон», 2013. С. 242.

Демократична опозиція 6 червня організаційно оформилася як Народна рада. Головою її став І.Юхновський, заступниками – Л.Лук'яненко, Д.Павличко, О.Ємець і В.Філенко. До Народної ради увійшли 125 депутатів, які представляли депутатські групи 21 області і Києва. Найбільше депутатів в опозицію дали Львівська (24), Івано-Франківська (11) і Тернопільська (8) області.

Беручи активну участь у роботі Верховної Ради, В.Чорновіл все-таки більше уваги приділяв роботі у Львівській області, оскільки його обрали 9 квітня головою обласної ради. Перша сесія облради схвалила написану ним «Відозву до народу». «Склалася ситуація, – говорилося у «Відозві», – яка матиме величезне значення не тільки для нашого краю, а й для всієї України: влада на Львівщині реально переходить від партапарату до обранців народу. Волею історії Львівщина стає своєрідним островом свободи, на якому ми покликані довести спроможність народних рад назавжди покінчити з тоталітарною системою, з дискримінацією громадських прав людини, із згубним економічним механізмом, з узурпацією влади компартією. Віднині Львівщина реально стає на шлях революційних змін, стає місцем вироблення механізмів і принципів здійснення одвічної мрії нашого народу про незалежну, демократичну Українську державу»⁶.

І справді, В.Чорновіл ініціював немало рішень обласної ради, які послужили пізніше зразком для законодавчих актів, у тому числі після здобуття Україною політичної незалежності: про національну символіку і національні свята, запровадження багатопартійності, департизацію органів влади та місцевого самоврядування, декомунізацію підприємств та організацій, повернення призовників України з «гарячих точок» в інших регіонах СРСР, акціонування підприємств, виведення підприємств з-під союзної власності, розпаювання колгоспної землі тощо⁷.

Демократичні перетворення на Львівщині, а також в Івано-Франківській і Тернопільській областях, з якими В.Чорновіл підтримував мало не щоденний зв'язок, одержали розголос в усій Україні. До Львова приїжджали немало представників демократичних сил, які змушені були діяти в обласних радах з комуністичною більшістю. 28 – 29 липня у Дніпродзержинську відбулася нарада представників Демократичного блоку, на якій утворилася Асоціація демократичних рад України. До неї увійшли, поряд з галицькими обласними радами, міські ради Житомира, Києва, Донецька і представники демократичних

⁶ Деревінський В.Ф. Вячеслав Чорновіл: журналіст, борець, державотворець. Тернопіль, «Астон», 2013. С. 199

⁷ Деревінський Василь Вячеслав Чорновіл. Нарис портрета політика. Тернопіль, «Джура», 2011. С. 90-91.

сил в інших міськрадах України. Своєю головою Асоціація обрала В. Чорновола⁸.

Влада КПРС здавалася непорушною, але тільки тому, що партійні функціонери звикли керувати, а радянські чиновники – бути керованими. Комуністична ідеологія, яка завжди була важливою підпорою диктатури, справляла все менший вплив на суспільство. Межі гласності розширилися, люди почали захлинатися під зливою сенсаційної інформації про злочини сталінської, а згодом – і ленінської доби, дізнавалися про реальне становище в своїй країні порівняно з країнами, які вони звикли називати капіталістичними.

Компартійно-радянська номенклатура у Верховній Раді України кількісно переважала, але не панувала. Делегати від НРУ і члени КПРС, обрані за списками Демократичного блоку, вміло використовували методи парламентської боротьби, щоб пропагувати свої цілі і нав'язувати їх політичному супротивнику, який перебував у стані паніки. Номенклатура у Верховній Раді не мала стратегічної лінії і пристосовувалася до швидкоплинних змін у вируючому суспільстві, аби зберегти владу. За згодою більшості лідери опозиції взяли під свій контроль парламентські комісії з прав людини, культури і духовного відродження, зовнішніх справ, чорнобильську, науки та освіти, економічної реформи. В.Івашко навіть включив кількох депутатів від опозиції до складу Президії Верховної Ради, що не сподобалось багатьом опозиціонерам: вони побоювалися створення в парламенті керованої опозиції. Невдоволені створили 15 червня всередині Народної ради депутатську групу «Радикали», на чолі якої поставили В.Чорновола. Група заявила, що не має принципових розходжень з рештою Народної ради, оскільки у всіх опозиціонерів одна мета – досягнення цілковитої незалежності України, але в тактичних питаннях може ставати на відмінні позиції⁹. В.Чорновіл, зокрема, був переконаний, що обраний у березні склад Верховної Ради не може діяти ефективно і треба наполягти на дострокових перевиборах парламенту, тому що пануючі в ньому комуністи нездатні добиватися повної державної незалежності України як єдиного надійного порятунку від економічної, екологічної та духовної катастроф¹⁰.

Позиція В.Чорновола справді була радикальною, але чи можна вважати її реалістичною? Лідер групи «Радикали» орієнтувався на настрої, які панували на Галичині, однак вони істотно відрізнялися від настроїв у решті України. Дострокові вибори в парламент не змогли б істотно змінити склад депутатського корпусу. Інша річ, що сама думка про можливість дострокових

⁸ Здобуття незалежності України, 1991. Історія проголошення, документи, свідчення. у двох томах. Том 2. Житомир, «Рута», 2011. С. 135.

⁹ Деревінський В.Ф. Вячеслав Чорновіл: журналіст, борець, державотворець. Тернопіль, «Астон», 2013. С. 242.

¹⁰ Бюлетень Верховної Ради Української РСР дванадцятого скликання. Перша сесія. К., 1990. № 23. С. 50, 56.

виборів гнітюче діяла на компартійну більшість у Верховній Раді. Радикалізація українського суспільства під впливом системної кризи комуносоціалізму, яка дедалі більше поглиблювалася, і зростаюча некерованість країни під впливом боротьби між загальносоюзним і російським центрами влади в Москві вселяли непевність в дії комуністичної більшості у Верховній Раді України, змушуючи її йти на поступки демократичній опозиції.

М.Горбачов змушений був відмовитися на позачерговому Третньому з'їзді народних депутатів СРСР у березні 1990 р. від зафіксованого у шостій статті Конституції СРСР положення про керівну і спрямовуючу роль КПРС у державі. Найбільш далекоглядні представники номенклатури почали розуміти, що треба шукати іншу, ніж КПРС, опору для особистої кар'єри.

Конституційною реформою М.Горбачов і його команда реформаторів довели, що готові йти на далекосяжні поступки, аби зберегти за собою політичну владу. Проте в галузі міжнаціональних відносин вони не були готові до поступок. Ідеал національно-державного устрою втілювався для Горбачова в афоризмі «сильний центр – сильні республіки». Явно не йшлося про перетворення Радянського Союзу на справжню федерацію, тобто на державу, де регіони мали б чітко окреслені конституційні повноваження, непідвладні центру. Радянські конституції, в тому числі чинний Основний закон 1977 р., демагогічно стверджували, що СРСР є федерацією. Проте вони не залишали суб'єктам федерації реальних прав, здійснюваних суверенно, без звертання за дозволом до центральних відомств. Притиснутий до стіни, це визнав і Горбачов. Виступаючи в Литві у січні 1990 р., він сказав: «Треба дати можливість кожному народу реалізувати свій потенціал, у всій повноті наповнити федерацію новим, реальним змістом»¹¹.

Небажання центру поступитися часткою влади викликало протест у регіональних ланках компартійно-радянського керівництва. Дбайливо випещена московським центром периферійна номенклатура відчувала принизливість становища, коли її «наділяли» владою в політбюро ЦК КПРС. Прагнення регіональних політичних еліт до суверенітету особливо виявлялося в республіках Балтії, Закавказзя і в Україні. У цих регіонах катализатором катастрофічних для наддержави відцентрових тенденцій став національно-визвольний рух.

На Третньому з'їзді народних депутатів СРСР у березні 1990 р. запровадженням «під себе» посади Президента СРСР, яка була чужою для радянської політичної системи, М.Горбачов зменшив небезпечне хитання влади між двома центрами – партійним і радянським. Однак саме тоді вибори

¹¹ Союз можно было сохранить. Белая книга. Документы и факты о политике М.С.Горбачёва по реформированию и сохранению многонационального государства. М., АСТ Москва, 2007. С. 119.

народних депутатів у союзних республіках породили одразу 15 нових центрів влади, і один з них – безпосередньо у Москві. На чолі Верховної Ради РРФСР став безкомпромісний суперник М.Горбачова – Борис Єльцин.

Прагнення до суверенізації найбільш яскраво проявилось не в національних республіках, за винятком республік Балтії і Грузії, а в Російській Федерації. Становище Росії у складі Радянського Союзу завжди залишалося двозначним. Росія була державоутворюючою республікою, і загальносоюзний центр відстоював передусім її інтереси. У неофіційній «табелі про ранги» росіяни були титульною нацією в масштабі всього Союзу, а не тільки Російської Федерації. Це означало, що вони не ставали національною меншиною в будь-якій союзній або автономній республіці. Проте Російська Федерація була політично ущемленою, бо Кремль не міг собі дозволити існування двох рівновеликих центрів влади в Москві – союзної і російської.

У боротьбі з горбачовською «агресивно-слухняною» більшістю на всесоюзних З'їздах народних депутатів оформився блок керованих А.Сахаровим демократичних сил з номенклатурними функціонерами другого ешелону, який очолював Б.Єльцин. Горбачов і його команда зі зростаючим занепокоєнням спостерігали за активізацією політичного життя в Росії. Голова Ради міністрів СРСР М.Рижков на засіданні політбюро ЦК КПРС 9 листопада 1989 р. зауважив: «Треба боятися не Прибалтики, а Росії і України. Тхне загальним розвалом»¹².

Борис Єльцин не відмовився від можливості скористатися закладеними в Конституції СРСР і конституціях союзних республік нормами, щоб усунути від влади союзний компартійно-радянський центр і в такий спосіб ліквідувати двовладдя, що виникло в Москві після березневих виборів 1990 р. З іншого боку, компартійно-радянська номенклатура в національних республіках перестала розраховувати на підтримку Москви, де точилася боротьба між Горбачовим та Єльциним. Частина її стала розуміти, що вже залежить не стільки від Кремля, хто б в ньому не сидів, скільки від власних виборців. Тому у середовищі номенклатурних працівників України почали множитися так звані суверен-комуністи. Вони розглядали діячів Народного руху та інших опозиційних депутатів Верховної Ради не як противників, а як ситуативних союзників у справі суверенізації республіки. Суверен-комуністи гуртувалися навколо Леоніда Кравчука, який робив карколомну кар'єру в партійній вертикалі влади: у 1988 р. він був завідувачем ідеологічного відділу ЦК КПУ, в 1989 р. став секретарем ЦК з ідеологічних питань, а в червні 1990 р. здобув пост члена політбюро і другого секретаря ЦК Компартії України.

¹² Союз можно было сохранить. Белая книга. Документы и факты о политике М.С.Горбачёва по реформированию и сохранению многонационального государства. М., АСТ Москва, 2007. С. 99.

«Парад суверенітетів», як назвав М.Горбачов прагнення периферійних еліт звільнитися від задушливих обіймів загальносоюзного центру, було започатковано у чотирьох регіонах країни ще до перших вільних виборів у Верховні Ради союзних республік та місцеві ради, тобто до появи в радянських органах влади позаноменклатурних громадських діячів, найбільш рішуче налаштованих здобути незалежний статус для своїх народів. 16 листопада 1988 р. Верховна Рада Естонії прийняла Декларацію про суверенітет Естонської РСР, в якій проголошувалося верховенство республіканських законів на її території порівняно із загальносоюзними законами. З ідентичними ініціативами виступили 26 травня 1989 р. Литовська РСР, 28 липня – Латвійська РСР і 23 вересня 1989 р. – Азербайджанська РСР. В усіх чотирьох випадках мова не йшла про вихід з Радянського Союзу, хоча в радянських конституціях завжди зберігалася норма про вихід без процедури її можливої реалізації.

Після виборів до Верховних Рад союзних республік та місцевих рад 4 березня 1990 р. в країні склалася нова суспільно-політична ситуація. Верховна Рада Литовської РСР 11 березня прийняла Акт відновлення незалежності Литовської держави. 4 травня Верховна Рада Латвійської РСР прийняла Декларацію про відновлення незалежності Латвійської Республіки, яка складалася з двох головних пунктів:

«2. Оголосити декларацію Сейму Латвії від 21 липня 1940 року «Про вступ Латвії в Союз Радянських Соціалістичних Республік» як таку, що не має законної сили з моменту її прийняття.

3. Відновити дію прийнятої Установчими зборами 15 лютого 1922 року Конституції Латвійської Республіки на всій території Латвії»¹³.

Не менш радикальну постанову з проголошенням виходу зі складу СРСР 8 травня прийняла Естонська РСР.

Парламентарі республік Балтії мали рацію: ці держави були включені до складу СРСР на підставі таємного пакту Ріббентропа-Молотова, наявність якого визнав і засудив у грудні 1989 р. Другий з'їзд народних депутатів СРСР. Після проголошення незалежності три країни Балтії понад рік залишалися у невизначеному статусі. Президент СРСР М.Горбачов все-таки змушений був визнати їх незалежність 6 вересня 1991 р.

12 червня 1990 р. З'їзд народних депутатів РРФСР ухвалив Декларацію про державний суверенітет Росії. За два тижні до цієї історичної події Б. Єльцин виклав на прес-конференції своє розуміння російського суверенітету: «Ґрунтуючись на Декларації про суверенітет, яка буде прийнята, на необхідних законах, Росія буде самостійна у всьому, і рішення її повинні бути вище

¹³ Декларація про державний суверенітет України. Історія прийняття, документи, свідчення. Житомир, «Рута», 2010. С. 166.

союзних»¹⁴. В Декларації проголошувалася «рішучість створити правову державу у складі оновленого Союзу РСР», а також про об'єднання Росії з іншими республіками на основі договору. Разом з цим Єльцин залякував загальносоюзний центр присутньою в радянських конституціях пропагандистською нормою про вихід зі складу СРСР: «РРФСР зберігає за собою право вільного виходу з СРСР у порядку, встановленому Союзним договором і заснованому на ньому законодавстві»¹⁵.

Коли парламенти республік Балтії, маючи підтримку Центральних комітетів своїх компартій, приймали декларації про вихід з Радянського Союзу, Верховна Рада України виступала з їх засудженням. Однак російський приклад радикалізував українських парламентарів. У спогадах, написаних у червні 2010 р., тодішній завідувач відділом національних відносин ЦК КПУ і голова парламентської комісії з питань державного суверенітету, міжреспубліканських і міжнаціональних відносин Микола Шульга підкреслював, що Україні кинута виклик із зовні – від Верховної Ради Російської Федерації, і зсередини: «Кожен із щойно обраних до парламенту депутатів витримав шалену конкуренцію в своєму окрузі. Суперники в округах сліdkували за кожним його кроком, за кожною помилкою, обмовкою. Виборці з ранку до ночі слухали трансляції з Верховної Ради, вони знали за голосами майже кожного депутата. Залежність депутатів від виборців була в той час найбільшою за всі роки незалежності України. Тому кожен з депутатів у процесі роботи над Декларацією намагався якомога повніше передати ті сподівання, ті ідеї, які поділялися його виборцями»¹⁶.

Від 19 до 23 червня 1990 р. в Києві проходив XXVIII з'їзд Компартії України. Не маючи фізичної змоги одночасно керувати Верховною Радою і компартійною організацією республіки, В.Івашко відмовився від посади першого секретаря ЦК на користь Станіслава Гуренка. З'їзд ухвалив постанову про спрощення структури апарату ЦК, і з вересня відділ національних відносин був ліквідований¹⁷. Національне питання на з'їзді не розглядалося. Коли Верховна Рада почала з 28 червня обговорювати питання про державний суверенітет України, до деяких народних депутатів потрапила від імені партійного з'їзду таємна інструкція про те, під яким кутом зору це питання треба розглядати. Через кілька днів після початку обговорення 63 народних депутата на чолі з В.Івашком, які були делегатами XXVIII з'їзду КПРС, поїхали

¹⁴ Советская Россия (Москва). 1990. 31 мая.

¹⁵ История России XX века. под ред. А.О.Чубарьяна. М., «Просвещение», 2003. С. 342.

¹⁶ Декларація про державний суверенітет України. Історія прийняття, документи, свідчення. Житомир, «Рута», 2010. С. 30-31.

¹⁷ История России XX века. под ред. А.О.Чубарьяна. М.; «Просвещение», 2003. С. 144.

в Москву. Головуючим на сесії Верховної Ради залишився заступник голови Іван Плющ.

5 липня на обговорення парламенту винесли зведений проект Декларації, підготовлений на підставі кількох проектів у розпорядженні Президії Верховної Ради і пропозицій народних депутатів, внесених у попередні дні. Більш-менш рутинне обговорення з внесенням нерідко протилежних поправок у зміст документу збурило виступ редактора львівської газети «Молода Галичина» Михайла Батога. Він звернувся до І.Плюща з іронічним запитом, який стосувався комуністичної більшості парламенту: «Якісь злі язики весь час сіють смуту і чвари в наші парламентські лави. Хтось намагається, на мою думку, скомпрометувати в очах виборців депутатську групу «За радянську суверенну Україну» (назва створюваної якраз тоді парламентської більшості – авт.), яку очолює Станіслав Іванович Гуренко (насправді її очолював у кінцевому підсумку О.Мороз – авт.). Сьогодні і вчора ввечері поширилася така чутка, що нібито вчора в Центральному комітеті Компартії України були зібрані координатори цієї групи і що там вони отримали сувору вказівку провалити в тому проекті, який ми обговорюємо – Декларації про державний суверенітет України такі положення:

- а) про те, що Прокурора України призначає Верховна Рада України;
- б) про республіканські Збройні сили;
- в) про власну республіканську фінансово-банківську систему.

І остання вказівка – підтримати ідею негайного прийняття нового Союзного договору.

Я думаю, ми всі розуміємо, що суверенітет без таких істотних ознак державної незалежності, без власних грошей, прокурора, армії – це не суверенітет, а «фільчина грамота». Переконаний, що це чудово розуміє керівництво ЦК КПУ. І хотів би попросити керівництво групи «За радянську суверенну Україну», щоб виступили товариші і спростували ті чутки, які поширилися вчора серед депутатів. Переконаний, що всі члени цієї групи, яка про суверенітет України сказала навіть у своїй назві, теж розвінчають цю плітку і голосуватимуть за справжній суверенітет, в тому числі з грішми, армією і прокурором»¹⁸.

Іван Плющ запевнив народного депутата, що ані сном, ні духом нічого не знає про зустріч в ЦК КПУ і про документ, який поширюється від імені компартійного з'їзду. Тут же виступив один з координаторів більшості О.Мороз і повідомив, що він справді був на цій зустрічі, але нічого подібного, про що повідомив Батіг у своїй «провокаційній» заяві, там не відбувалося. Однак слово

¹⁸ Декларація про державний суверенітет України. Історія прийняття, документи, свідчення. Житомир, «Рута», 2010. С. 321.

взяв В.Чорновіл, який відзначив: «Відносно провокаційних нібито заяв депутата Батога. В залі розповсюджено, правда, не всі одержали, але групи депутатів одержали, такий документ: «К вопросу о государственном суверенитете Украинской ССР»... Так от, це документ, де сказано про «отношение партийной организации республики к суверенитету Украинской ССР». У цьому документі заперечуються не тільки власні Збройні сили, але й органи безпеки, Прокуратура, митна служба, до речі, вона вже створюється, республіканські дипломатичні та економічні відносини з іншими державами. Написано: «думается, что такой подход нереален». В цьому документі заперечується приватна власність як одна з форм власності: «прежде всего надо изучить мнение народа». Далі йдеться про те, що це призведе до відродження експлуатації найманої праці і демонтажу системи соціальної захищеності. Чому? Не зрозуміло. Ми сьогодні не маємо якраз соціальної захищеності. Далі. Оспорюється необхідність власної банківської і фінансово-кредитної грошової системи: «кажется, что это, по крайней мере, нецелесообразно». Ось цей документ, розповсюджений від імені Компартії. Я й запитую Президію і присутніх депутатів, я хочу знати, хто розповсюдив цей документ, який збігається з тим, про що говорив депутат Батіг»¹⁹.

Поки Чорновіл виступав, Плющ попросив парламентських службовців з'ясувати, звідки взявся документ, який циркулює серед народних депутатів. Службовці вручили йому цей документ на шести сторінках і повідомили, що ні Президія, ні секретаріат, ні постійні комісії Верховної Ради до нього непричетні. Одночасно було з'ясовано, що деякі народні депутати, які виступали у першій половині дня, використовували з нього цілі фрази.

Відповідаючи після обідньої перерви на запитання депутатів, коли ж парламент зможе проголосувати хоча б у першому читанні за Декларацію про державний суверенітет, І.Плющ заявив, що нема кворуму для результативного голосування. Тому головуючий запропонував продовжити обговорення проекту, після чого передати його на апробацію в постійні комісії парламенту. Його підтримав депутат від більшості, прізвище якого в стенограмі не було позначене: «Я бачу, на столи розклали, крім цієї Декларації, яку ми отримали в комісіях, ще документи, які ми не обговорили, бо тільки сьогодні ранком їх роздали. Це – резолюція XXVIII з'їзду, ми ж її в комісіях теж повинні обговорити». Натомість В.Чорновіл звинуватив головуючого у затягуванні голосування і запропонував сьогодні закінчити обговорення поданого

¹⁹ Декларація про державний суверенітет України. Історія прийняття, документи, свідчення. Житомир, «Рута», 2010. С. 325.

М.Шульгою зведеного проекту, а завтра постатейно його проголосувати, якщо буде кворум²⁰.

Іван Плющ проігнорував пропозицію В.Чорновола: він точно знав, що народні депутати з Москви ще не повернуться. З В.Івашком він зв'язувався 4 липня, і той повідомив, що не зможе приїхати, тому що його обрали головою редакційної комісії партійного з'їзду.

Робота парламенту вранці 6 липня почалася з виступу В.Чорновола, якого Народна рада уповноважила зробити таку заяву:

«Народна рада констатує, що вдруге на тривалий час робота сесії Верховної Ради України паралізована через відсутність значної частини членів парламенту – комуністів, які без дозволу сесії вибули на з'їзди КПУ і КПРС. У їх числі – Голова Верховної Ради і його заступник. Це абсолютно неприпустимо, особливо в умовах політичного і соціального напруження в республіці, і свідчить, що вузькопартійні інтереси поставлені вище інтересів народу України... У зв'язку з цим пропонуємо:

Перше. негайно відкликати всіх депутатів УРСР, делегатів з'їзду КПРС, для участі в роботі Верховної Ради України.

Друге. У випадку ігнорування цієї вимоги і подальшого саботажу роботи сесії Верховної Ради поставити перед Верховною Радою УРСР і народом питання про зміну керівництва Верховної Ради.

Третє. Закликаємо виборців дати належну оцінку діяльності своїх депутатів, що ігнорують у цей відповідальний момент роботу сесії»²¹.

Заяву Народної ради підтримало немало народних депутатів з ще офіційно не структурованої більшості (В.Філенко зазначив, що має інформацію про створення групи комуністів «За радянську суверенну Україну» у кількості 239 осіб, але її поіменних списків не бачив). Голова колгоспу «Більшовик» Білгород-Дністровського району на Одещині П.Гальцев був категоричний: «У понеділок на 10-ту годину необхідно викликати всіх сюди і стати до роботи». Переважною більшістю голосів оголошена В.Чорноволом заява Народного фронту була підтримана²².

Коли І.Плющ відкрив ранкове засідання 9 липня, В.Чорновіл запитав, як виконується рішення парламенту про відкликання його голови та інших депутатів з партійного з'їзду. Плющ повідомив, що літак з делегатами вже приземлився в Жулянах, після чого зачитав привезений тими депутатами, які прилетіли раніше і вже знаходилися в сесійній залі, підписаний С.Гуренком і Л.Кравчуком лист до Верховної Ради. «Рішуче не можемо погодитися з

²⁰ Декларація про державний суверенітет України. Історія прийняття, документи, свідчення. Житомир, «Рута», 2010. С. 327-328.

²¹ Там само. С. 323-324.

²² Там само. С. 355-356.

твердженням Народної ради, – писали секретарі ЦК КПУ, - нібито ми, беручи участь у роботі з'їзду, ставимо вузькопартійні інтереси вище інтересів народу України. Кожній неупередженій людині ясно, що на з'їзді, до якого прикута увага всього світу, вирішується подальша доля не лише партії, а й нашої держави. І ми відстоюємо тут життєві інтереси своєї республіки, її народу, перш за все утвердження державного суверенітету, соціального захисту трудящих при переході до ринкових відносин, відродження духовності і культури, ліквідації наслідків чорнобильської аварії»²³.

Цей лист показовий під кутом зору вжитої у ньому лексики. Позбавлені конституційною реформою 1988 р. диктаторської влади, партійні керівники продовжували прикидатися вершителями долі радянських народів. Вони вже розуміли, що партія перетворюється на маргінальну політичну силу, але підтримали на з'їзді кандидатуру М.Горбачова на пост генерального секретаря ЦК КПРС, оскільки той став Президентом СРСР.

Депутати від Народної ради популярно роз'яснили комуністам, що вони живуть і діють уже в іншій політичній реальності. Відповідаючи на лист Гуренка і Кравчука, які стверджували, що проблема суверенітету України вирішується в Москві, на XXVIII з'їзді КПРС, С.Головатий зазначив: «Годі давайте поставимо собі запитання – хто є сувереном на українській землі – український народ чи КПРС і її бойовий загін КПУ? Якщо КПРС-КПУ, то нічого нам, депутатам, тут робити і вирішувати питання державного суверенітету»²⁴.

Ранкове пленарне засідання 11 липня почалося з сенсаційної події: І.Плющ зачитав підписану 9-м липня заяву В.Івашка про відставку з посади голови Верховної Ради. Дійсні причини відставки Івашко не вказав. Щоб розвантажити себе від партійних справ і зосередитися на обов'язках Президента СРСР, М.Горбачов запропонував Івашку заснований ним пост заступника генерального секретаря ЦК КПРС. Загальносоюзна посада в деградуючій партії показала Івашкові більш вагомою, ніж повноцінний пост лідера республіканського парламенту. Вважаючи атаку кращою формою оборони, він знайшов для своєї відставки інший аргумент. «За мій негайний приїзд до Києва, – писав він у заяві до Верховної Ради, – проголосувало понад 200 членів партії, на найвищому форумі якої я присутній не тільки як делегат, але і як член Політбюро Центрального Комітету. Не можу не звернути увагу і на незрозуміло пасивну позицію у всій цій справі представників ЦК Компартії України, що входять до складу народних депутатів. Зважаючи на все сказане,

²³ Декларація про державний суверенітет України. Історія прийняття, документи, свідчення. Житомир, «Рута», 2010. С. 386.

²⁴ Там само. С. 389.

приходжу до висновку, що зараз не маю у Верховній Раді УРСР надійної опори для здійснення програми економічного, соціального і культурного відродження України, як я її собі розумію. Оголошую про свою відставку з посади Голови Верховної Ради УРСР»²⁵.

Капітулянтство В.Івашка шокувало українське суспільство, деморалізувало комуністичну більшість у парламенті й полегшило опозиції прийняття радикального за змістом документа, який утверджував суверенітет України. Враховуючи історичне значення документа, депутати багато разів зважували кожне слово Декларації, а за їхніми дебатами по телебаченню стежила вся республіка. Остаточний текст Декларації був схвалений майже усіма депутатами. 16 липня 1990 р. Верховна Рада УРСР поіменним голосуванням прийняла Декларацію про державний суверенітет України.

Далі парламент розглянув заяву свого голови і задовольнив його прохання про відставку. Постало питання про вибори нового очільника Верховної Ради України – суверенного органу законодавчої влади на всій території республіки. Політична і психологічна ситуація, в яку потрапила КПУ після відставки В.Івашка, не дала змоги першому секретареві ЦК С.Гуренку взяти участь у балотуванні. За цих умов більшість депутатів, які представляли інтереси номенклатури, віддала перевагу публічному політику Л.Кравчуку.

Кульчицький Станіслав. Діяльність Вячеслава Чорновола під час суверенізації радянської України (1990). В статті розглянуто дії В. Чорновола щодо відстоювання прав українського народу на національне самовизначення. Йдеться про його внесок як народного депутата в ухвалення важливих державотворчих документів.

Ключові слова: В. Чорновіл, депутат, Верховна Рада, суверенітет.

Kulchytskyi Stanislav. Activities of Vyacheslav Chornovil during the sovereignty of Soviet Ukraine (1990). The article is devoted to the work of V. Chornovil on the protection of the right of the Ukrainian people to national self-determination. It is about his contribution as a people's deputy in the adoption of important state-building documents.

Key words: V. Chornovil, deputy, Verkhovna Rada, sovereignty.

²⁵ Декларація про державний суверенітет України. Історія прийняття, документи, свідчення. Житомир, «Рута», 2010. С. 508-509.

Кучерук Марина

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії та етнографії України Одеського національного політехнічного університету (Одеса)

ВЯЧЕСЛАВ ЧОРНОВІЛ ПРО ЛЕНІНСЬКУ МЕТОДИКУ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ

Вячеслав Максимович чимало уваги приділяв вивченню праць В. Леніна, історії КПРС про методологію антиукраїнських війн радянської влади...

Зокрема, національне питання. Ленінізм, вважав В. Чорновіл, виник на ґрунті прищеплення до умов відсталої як економічно, так і політично деспотичної і колоніальної Російської імперії, не виробив наскрізної теорії нації і національних відносин¹³¹. Ленін легковажив національним питанням. І тільки практика революційної боротьби, поява в імперії національних соціал-демократів, як і національних ухилів в самій РСДРП, привели В. Леніна до створення теорії про визнання націй на самовизначення аж до відокремлення. Разом з тим, більшовики пропагували недоцільність такого відокремлення з точки зору комуністичних інтересів. В умовах однопартійної диктатури ця теорія виявила своє справжнє обличчя, перетворивши право на самовизначення на пустопорожню фікцію, а спробу його реалізувати – на конституційний злочин¹³².

Якщо війна – це шлях обману, то для Леніна обман став самим застосовуваним тактичним засобом. Від самого початку він не визнавав націоналізм, вважаючи його буржуазним пережитком, адже пролетарі всі однакові, й батьківщини для пролетаріату немає. Але не всі соціал-демократи поділяли такий погляд. Зокрема, прибалтійці, поляки і українці. Побачивши на практиці, що соціалістів, які крім марксизму, опікувались ще й національним питанням, не переконати, Ленін пішов на поступки – проте ці поступки тривали доти, доки більшовики не утвердилися у владі. Таким чином, визнання права націй на самовизначення стало фікцією, як потім й охарактеризував В. Чорновіл. Обман – це потужна зброя у гібридній війні.

Ленін розігнав перший демократичний парламент – Установчі збори, наступного дня розстріляв мирну робочу демонстрацію протесту. Він ліквідував не тільки багатопартійність, а й фракції у власній партії, заснував

¹³¹ Чорновіл В. Твори. у 10-ти т. Т. 6. Документи та матеріали (листопад 1985 – квітень 1990) / упоряд. Валентина Чорновіл; передм. В. Деревінський. К.: Смолоскип, 2009. С. 223.

¹³² Там само.

концтабори для інакомислячих, чекіський терор і фабрикацію політичних процесів¹³³.

Якщо, за словами Леніна, Російська імперія була «тюрмою народів», то виникнення такого поняття, як «радянський народ», звучить заупокійною по націях Радянського Союзу¹³⁴.

За твердженням знайомих, В. Чорновіл прочитав всього Леніна в ув'язненні – і зрозумів, хто такий пролетарський вождь. Він неодноразово згадував Леніна у дискусіях із політичними опонентами, особливо коли мова велася про русифікацію і придушення прав українців. Таким чином В. Чорновіл викривав ницість партійної номенклатури. Схоже, принцип Сунь-цзи «Війна – це шлях обману», Ленін і його послідовники взяли на озброєння. Обман, як інструмент гібридної війни, В. Чорновіл викрив і намагався довести це до громадськості, «відкрити очі», як говорить народна приказка. Обман для радянської влади став системним і всеохоплюючим: говорити одне – а робити інше.

Кучерук Марина. Вячеслав Чорновіл про ленінську методика гібридної війни. В статті розглядаються посилання на особистість Леніна і його політики Вячеславом Чорноволем. Показано, що В. Чорновіл був добре обізнаний із методикою гібридної війни В. Леніна. Хоча термін «гібридна війна» був введений недавно, за своєю суттю ленінська політика в повній мірі йому відповідає.

Ключові слова: В. Чорновіл, В. Ленін, гібридна війна.

Kucheruk Maryna. Vyacheslav Chornovil about Lenin's Methodology of Hybrid War. The article deals with the references on Lenin's personality and works by Vyacheslav Chornovil. It was revealed that V. Chornovil knew the Lenin's methodology of hybrid war well. Although the notion «hybrid war» is a new one, the Lenin's tactics was close to it.

Key words: V. Chornovil, V. Lenin, hybrid war.

¹³³ Чорновіл В. Ми – починаємо! // Чорновіл В. Твори. у 10-ти т. Т. 6. Документи та матеріали (листопад 1985 – квітень 1990) / упоряд. Валентина Чорновіл; передм. В. Деревінський. К.: Смолоскип, 2009. С. 664.

¹³⁴ Чорновіл В. Лист Президентів США Рональду Рейгану // Чорновіл В. Твори. у 10-ти т. Т. 6. Документи та матеріали (листопад 1985 – квітень 1990) / упоряд. Валентина Чорновіл; передм. В. Деревінський. К.: Смолоскип, 2009. С. 732.

Богдан Максимець

кандидат політичних наук, викладач вищої категорії Івано-Франківського коледжу ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», викладач-методист (Івано-Франківськ)

«ГУМАННИЙ НАЦІОНАЛІЗМ» УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ФРОНТУ

Український національний фронт (УНФ) – підпільна самостійницька дисидентська організація, яка діяла на теренах УРСР у 1964–1967 рр. під керівництвом Дмитра Квечка і Зеновія Красівського. Число її членів, подане в науковій літературі, коливається від 65-ти до 150-ти осіб¹. УНФ перебував на політико-ідеологічних засадах українського націоналізму, який позначають як «гуманний». Загалом на теоретико-програмових концепціях УНФ позначився вплив постанов Третього Надзвичайного великого збору Організації українських націоналістів (ОУН) 1943 р., програмової платформи Української головної визвольної ради (УГВР) 1944 р. та інших документів українського національно-визвольного руху періоду Другої світової війни². Також слід підкреслити, що особливо увібрав УНФ ідеї, пропаговані такими оунівськими теоретиками, як Петро Федун («Полтава»), Осип Дяків («Горновий»), Всеволод Богдан («Рамзенко»).

Основою дослідження стали програмні документи Українського національного фронту. При підготовці наукової розвідки були використані праці українських учених, зокрема Ю. Зайцева, Б. Захарова, І. Мищака, М. Пасічника, А. Русначенка, Я. Секо, В. Янка, в яких однак недостатньо висвітлюються питання, пов'язані з політико-ідеологічними засадами Українського національного фронту. Тому дане дослідження має на меті охарактеризувати концепцію «гуманного націоналізму» Українського національного фронту.

Як відзначає Б. Захаров, однією з яскравих сторінок історії опору радянському тоталітарному режимові є діяльність Українського національного фронту. Унікальність УНФ полягає у спадкоємності національної боротьби і водночас наявності конкретної, розгорнутої політичної програми, конкретних завдань і кроків до реалізації цілей, чого з часів ОУН-УПА не було. На відміну

¹ Секо Я. Нелегальні організації УРСР другої половини ХХ ст.: загальна характеристика. *Україна-Європа-Світ: міжнародний збірник наукових праць. Серія: історія, міжнародні відносини*. 2012. Вип. 10. С. 123, 125.

² Зайцев Ю. Ідея державної незалежності в українському Русі Опору 60-х років. *Українська культурна спадщина, національна свідомість, державність: зб. наук. пр.* Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1997. Вип. 3–4. С. 250; Пасічник М. Дисидентський рух в Україні як вияв державницьких тенденцій в суспільстві. *Історія України: державницькі процеси, розвиток культури та політичні перспективи*: навч. посіб. Київ: Знання, 2005. С. 343.

від усіх попередніх підпільних організацій УНФ перший виробив програму, яка не базувалась ані на принципах марксизму-ленінізму, як Українська робітничо-селянська спілка (УРСС), ані на засадах інтегрального націоналізму, як, скажімо, Український національний комітет (УНК). В основу програми УНФ покладені демократичні принципи свободи й рівності, вона охоплює всі сфери суспільного життя. УНФ – перша підпільна організація, яка мала постійне періодичне видання «Воля і Батьківщина»³.

УНФ у цілому базував свою ідеологію на засадах українського націоналізму, політику, стратегію і тактику та побудову підпільної організації – на принципах, висунутих і впроваджених у життя ОУН. Вважаючи себе спадкоємцем ідей і чину ОУН, УНФ не присвоїв собі її назви. Але він був фактично відгалуженням ОУН, організованою когортою українських націоналістів, що змагали до здобуття волі та державності України⁴.

Ідеологічним фундаментом боротьби за незалежність УНФ проголошував саме «гуманний націоналізм» як протиположність шовінізму та імперіалізму. Поняттям «гуманний націоналізм», наголошує Ю. Зайцев, УНФ відмежовувався від негативного сприйняття народом, зокрема на східних теренах, інтегрального націоналізму донцовського типу⁵.

В одному з програмових документів («Національно-визвольна боротьба і злочини колоніалістів», що надруковано у журналі УНФ «Воля і Батьківщина» за листопад 1964 р.) міститься бачення УНФ «гуманного націоналізму». Так, у ньому підкреслюється, що націоналізм визволених народів або тих, що борються за визволення, є гуманним націоналізмом, справедливим, прямою протилежністю звироднілого шовіністичного націоналізму, що перероджується в імперіалізм. Визначається, що причиною імперіалізму є колоніалізм, ворогом яких виступає націоналізм. Жодна нація не може розраховувати на успіх у боротьбі проти колоніалізму, якщо не виступає під прапором гуманного націоналізму. Визволення з-під колоніального гніту народів Америки, Азії, Африки є наслідком їх націоналізму, за допомогою якого вони порвали колоніальні пута⁶.

Завдяки «гуманному націоналізму», вважали творці УНФ, молоді держави Азії, Африки відкинули як капіталізм, так і комунізм та обрали свій, відповідний умовам, традиціям і часу спосіб повнокровного, процвітаючого,

³ Захаров Б. Нарис історії дисидентського руху в Україні (1956–1987). Харків: Фоліо, 2003. С. 74.

⁴ Український Національний Фронт: дослідження, документи, матеріали / упоряд. М. Дубас, Ю. Зайцев. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2012. С. 12.

⁵ Зайцев Ю. Ідея державної незалежності в українському Русі Опору 60-х років. *Українська культурна спадщина, національна свідомість, державність: зб. наук. пр.* Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1997. Вип. 3–4. С. 250.

⁶ Український Національний Фронт: дослідження, документи, матеріали / упоряд. М. Дубас, Ю. Зайцев. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2012. С. 97.

прогресуючого життя. Тримаючись націоналізму, молоді держави швидко йдуть вперед, відкидаючи зі свого шляху колонізаторів та імперіалістів⁷.

За задумом УНФ Україна, стоячи на позиціях «гуманного націоналізму», дочекається падіння московського імперіалізму та свого національного визволення. Окрім того, визволяючись сама, Україна повинна допомагати визволитись всім поневоленим народам Східної Європи і подбати про те, щоб на руїнах ненависного всім колоніалізму та імперіалізму визволені нації розпочали будову національного соціалізму, справедливого, життєздатного і процвітаючого суспільства. В основу зовнішньої політики визволених держав має бути покладений принцип невтручання у справи інших держав⁸.

«Гуманний націоналізм» УНФ передбачав, що майбутня українська держава, для якої не було уніфікованої назви, а застосовувалися у різних документах організації «Українська самостійна держава», «Народна республіка Україна», має постати в її етнографічних межах, включаючи землі, загарбані колонізаторами⁹. Українська держава має бути демократичною, соціальною, правовою республікою з народним соціалізмом, побудованим на принципах самостійності, народовладдя, процвітання, соціальної справедливості і свободи¹⁰. Вона повинна відповідати кращим традиціям і гаслам національно-визвольних рухів українського народу від найдавніших до найновіших часів, в якій людині буде повернуто втрачену волю, процвітатиме національна культура, всіх стосуватиметься свобода слова, друку, громадських і політичних угруповань, матимуть рівні права всі національності, діятиме принцип мирного і дружнього співжиття із сусідами¹¹.

«Гуманний націоналізм» УНФ тісно пов'язаний з проблемою державності. Підпільна організація прагнула розбудовувати державу загального інтересу або загальнонаціональну українську державу, в якій би народ брав найактивнішу участь в ухваленні політичних рішень. Вона не стоятиме над народом і проти народу, а служитиме йому, буде механізмом, покликаним регулювати взаємовідносини між громадянами, забезпечувати їх права та інтереси. Така держава буде повністю суверенна у своїх зовнішніх і внутрішніх діях. Носієм і джерелом її суверенітету виступатиме народ. Отже, держава

⁷ Там само. С. 97.

⁸ Там само. С. 97.

⁹ Архівна справа по звинуваченню Квецка Д. М., Красівського З. М., Дяка М. Д., Лесіва Я. В. і Кулинина В. І., 21 березня 1967 р. – 20 грудня 1967 р. *Галузевий державний архів Служби безпеки України в Івано-Франківській області, м. Івано-Франківськ*. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 7536 П : у 14 т. Т. 10. Арк. 311 зв.

¹⁰ Русначенко А. *Національно-визвольний рух в Україні: середина 1950-х – початок 1990-х років*. Київ: Вид-во імені Олени Теліги, 1998. С. 125.

¹¹ Архівна справа по звинуваченню Квецка Д. М., Красівського З. М., Дяка М. Д., Лесіва Я. В. і Кулинина В. І., 21 березня 1967 р. – 20 грудня 1967 р. *Галузевий державний архів Служби безпеки України в Івано-Франківській області, м. Івано-Франківськ*. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 7536 П : у 14 т. Т. 10. Арк. 312.

загального інтересу має бути за своїм характером народною, побудованою на засадах автономії і централізму, в якій забезпечуватимуться місцеві та загальнонаціональні інтереси¹².

Концепція «гуманного націоналізму» УНФ проголошувала необхідність встановлення в майбутній українській державі ліберальної демократії. Саме за такого політичного режиму народ матиме повну свободу, вільно висловлюватиме свої думки, вільно обиратиме своїх представників, проявлятиме ініціативу, небувалий ентузіазм, вноситиме масу творчих починань у справу керівництва та управління, буде розвивати, удосконалюватиме, скріплювати державний механізм¹³. Особливо велика увага зверталася на проведення вільних виборів, які є одним з найважливіших сталих інститутів демократії. У цьому контексті піддавалася нищівній критиці практика проведення безальтернативних виборів у Радянському Союзі. Таким чином, можна виснувати, що в українській державі мала бути встановлена найперше електоральна демократія, тобто така форма політичного режиму, за якої органи вищої державної влади обираються шляхом вільних, рівних, регулярних і конкурентних виборів, в яких беруть участь всі правосуб'єктні громадяни, та за яких мінімізується можливість фальсифікації результатів виборів. У свою чергу електоральна демократія повинна була трансформуватися у ліберальну демократію, за якої воля більшості та здатність обраних представників здійснювати владу обмежені в ім'я захисту прав на дотримання належних правових процедур, приватної власності, недоторканності особистого життя, свободи слова, свободи зібрань, свободи віросповідань.

«Гуманний націоналізм» Українського національного фронту підтверджує тезу, що український дисидентський рух набув національно-демократичного забарвлення, а також спрямованості на пошук соціальної та національної справедливості¹⁴. Адже УНФ чітко проголосив своєю метою боротьбу за повну незалежність України шляхом революційних змін, створення національно-соціальної держави, де пріоритетними будуть права і свободи громадянина, забезпечення прав українців на вільний розвиток і рівноправність усіх національностей в Україні¹⁵.

¹² Український Національний Фронт: дослідження, документи, матеріали / упоряд. М. Дубас, Ю. Зайцев. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2012. С. 98.

¹³ Там само. С. 99, 100.

¹⁴ Янко В. Ідеї соціальної та національної справедливості в українському дисидентському русі в 1960–1980-их роках. *Гілея (наук. вісн.) зб. наук. пр.* Київ : ВІР УАН, 2007. Вип. 8. С. 117, 118.

¹⁵ Мишак І. Програмні документи УНФ як джерело з історії суспільно-політичної думки українського національно-визвольного руху. *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики: збірка наукових праць*. Число 13. У двох частинах / відп. ред. М. Дмитрієнко. Частина 2. С. 66.

Отже, виходячи з вище викладеного, можна висувати, що концепція «гуманного націоналізму» Українського національного фронту є доволі актуальною також у наш час. Окремі її положення можуть бути застосовані при розробці основних напрямів внутрішньої та зовнішньої політики сучасної української держави. Водночас вона увібрала ті політико-ідеологічні принципи (заперечення монопартійної системи, антиімперіалізм; не зв'язування членів ОУН жодними філософськими теоріями (ідеалістичними чи матеріалістичними) і релігіями; забезпечення широких громадянських прав і свобод, дотримання прав національних меншин у майбутній українській державі, побудова в ній безкласового суспільства з народною власністю на засоби виробництва; визнання демократії як основи внутрішньополітичного ладу в українській державі; відкидання попередніх засад ОУН таких, як протипартійність, монархізм, інтегралізм, провідництво, ідеалізм, націократія, імперіалізм (трактувався як прагнення нації панувати над іншими народами з метою служіння «інтересам поступу»)), які сформувалися в українському націоналізмі саме у 1940–1950-х рр., коли діяла Українська повстанська армія. Як зауважував видатний теоретик ОУН цього періоду Петро Федун-Полтава, трансформований український націоналізм став продуктом синтезу попередніх етапів визвольної боротьби українського народу: від покоління 1917–1920 рр. він взяв ідею демократії, від українських комуністів – ідею безкласового суспільства, від націоналізму 1930-х рр. – безкомпромісність щодо самостійності і соборності¹⁶. Концепції «гуманного націоналізму» відповідає також твердження П. Полтави про те, що головною ідеєю українських націоналістів має бути «Українська самостійна і соборна демократична республіка»¹⁷. Власне до цього прагнув Український національний фронт.

Максимець Богдан. «Гуманний націоналізм» Українського національного фронту. Охарактеризовано концепцію «гуманного націоналізму» Українського національного фронту. Показано, що важливими її складовими є розбудова соборної держави загального інтересу або загальнонаціональної української держави, встановлення в ній ліберальної демократії, проведення вільних виборів.

Ключові слова: гуманний націоналізм, Український національний фронт, дисидентська організація, держава загального інтересу, ліберальна демократія, вільні вибори.

Maksymets Bohdan. «Humane nationalism» of the Ukrainian National Front. The concept of «humane nationalism» of the Ukrainian National Front has been described. It is shown that its important components are the development of a united state of general interest or a nationwide Ukrainian state, the establishment of liberal democracy in it, and the holding of free elections.

Key words: humane nationalism, the Ukrainian national front, a dissident organization, a state of general interest, liberal democracy, free elections.

¹⁶ Лист-відповідь з приводу листа «Друзям за кордоном». URL: <http://avr.org.ua/index.php/viewDoc/3293/> (дата звернення: 15.02.2019).

¹⁷ Федун П. – «Петро Полтава». Друзям за кордоном. Про правильність дотримання Постанов III НВЗ. URL: <http://avr.org.ua/index.php/viewDoc/3281/> (дата звернення: 15.02.2019).

Валентин Малиновський

доктор політичних наук, професор, професор кафедри політології та державного управління Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (Луцьк)

ВПЛИВ ІІІ ВСЕУКРАЇНСЬКИХ ЗБОРІВ НРУ НА ПОДАЛЬШИЙ РОЗВИТОК ОРГАНІЗАЦІЇ

28 лютого 1992 р. у Палаці культури Київського політехнічного інституту розпочалися ІІІ Всеукраїнські Збори Народного Руху України – визначальні, етапні в розвитку цієї наймасовішої та найвпливовішої громадсько-політичної організації. У Зборах взяли участь 864 делегати від 27 крайових організацій, 150 гостей від різних партій, громадських організацій і державних органів, інших держав.

Збори проходили після виборів Президента України, в ході яких виявилися суттєві розбіжності всередині Руху, що потребувало відповідного реагування. Після ІІ Зборів НРУ більшість рухівців, первинних осередків, районних організацій бачили на посаді Президента України В. Чорновола. Однак, керівництво Руху не сприймало цієї кандидатури, хоча не рахуватися з позицією більшості рухівського середовища воно не могло. В Ухвалі Центрального Проводу НРУ від 20 липня йшлося: «...Обговоривши можливих претендентів на посаду президента, Центральний провід пропонує для висунення від Народного Руху України кандидатуру члена Руху, народного депутата України, голову Львівської обласної Ради народних депутатів Вячеслава Чорновола...»¹ При цьому Голова НРУ І. Драч та член Центрального Проводу Б. Тернопільський висловилися проти цієї кандидатури, а Л. Скорик заявила, що вважає за недоцільне вибирати Президента України в нинішніх суспільно-політичних умовах, а тому не підтримала жодної кандидатури².

Велика Рада Руху 1 вересня підтримала Ухвалу Центрального Проводу і офіційно висунула В. Чорновола кандидатом на посаду Президента України. Із присутніх на сесії 91 члена, за це рішення проголосувало 57 осіб, однак 30 були проти³. Цей результат підтвердив, що у керівництві НРУ не було єдності щодо цієї кандидатури. І вже незабаром це стане очевидним для всіх: Політична Рада НРУ, очолювана М. Горинем, всупереч рішенню Великої Ради НРУ, підтримала

¹Провісники свободи, державності і демократії: документи і матеріали. До 20-ї річниці створення Народного Руху України. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2009. С. 198.

² Гончарук Г. І. Народний Рух України. Історія. Одеса: Астропринт, 1997. С. 120.

³ Там само. С. 121.

кандидата від УРП Л. Лук'яненка. Цього ж кандидата підтримали Голова НРУ І. Драч та його заступник М. Поровський.

Сам В. Чорновіл так пов'язував виборчу кампанію з позицією керівництва Руху: «Розкол Руху з ДемПУ та УРП назривав. Виявився він і під час президентських виборів. ДемПУ та УРП не тільки виставили своїх кандидатів на посаду Президента, але й розгорнули боротьбу проти кандидата Руху. Частина членів Центрального Проводу Руху активно використовувала пресу, радіо, телебачення для боротьби проти рухівського кандидата, посиляючись на те, що рішення Великої Ради Руху для них має рекомендаційне значення, а рішення партій, членами яких вони є, – обов'язкове для виконання»⁴.

Таким чином, на початку 1992 р. НРУ перебував у доволі складній ситуації, що потребувала кардинального вирішення. Зокрема, не лише злагодити зазначений конфлікт, а й вирішити питання майбутнього розвитку цієї громадсько-політичної організації, подолати різновекторне бачення місця і ролі Руху в нових суспільно-політичних умовах керівництвом і низовими осередками.

Таким чином, Збори мали дати відповідь на кардинальне питання – яким надалі має бути Рух:

1) широкою коаліцією всіх національно-демократичних сил навколо ідеї утвердження державної незалежності України та побудови демократичного громадянського суспільства;

2) політичною партією, в якій буде неможливим перебування членів інших партій, найперше УРП і ДемПУ.

Ідеологами першого підходу були І. Драч та М. Горинь, які тоді очолювали Демократичну та Республіканську партії, апологетом другого – В. Чорновіл, який залишив посаду голови Львівської обласної Ради для того, щоб зосередитися на діяльності НРУ. Волинська делегація підтримувала позицію В. Чорновола, якого Координаційна рада ВКО НРУ 16 лютого висунула кандидатом на голову Народного Руху України. Такої ж позиції дотримувалися Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська, Луганська, Полтавська, Одеська крайові організації.

Для підсилення своєї позиції, керівництво НРУ заручилося підтримкою новообраного Президента України Л. Кравчука, який бажав залучити Рух у союзники. Він виступив у перший день роботи Зборів. Серед іншого зазначив: «Що стосується організаційних форм діяльності Руху, то я виступаю за його відокремленість від будь-якого політичного сектантства, вузькоєгоїстичних політичних інтересів та цілей, за широко гуманістичний, демократичний і

⁴ Там само. С. 125.

відкритий характер його дій. Я щиро сподіваюся, що ці Збори чітко і недвозначно визначать позицію Руху в новій політичній ситуації, в колі тих важливих завдань, які стоять перед українською державою.

Коротка, але насичена історія Руху засвідчує його щасливе вміння правильно обирати тактику і стратегію задля вирішення загальнонаціональних проблем. Я вірю, що ідея української державності буде тим консолідуючим фактором, який об'єднає зусилля Президента і зусилля Народного Руху України. Принаймні Президент готовий до такої співпраці. І та наша спільна робота не буде марною. Як наслідок, український народ, народ добрий, миролюбний, працьовитий, займе належне йому місце у світовому співтоваристві. Слава Україні!»⁵

Голова НРУ І. Драч у своєму виступі наголосив: «Зараз ситуація змінилася таким чином і настільки, що Рух уже зобов'язаний ставити питання про розширення своєї присутності в усіх органах державної і місцевої влади...

Але сама проблема – чи залишити Рух таким, яким він досі склався, в якій мірі необхідно удосконалювати його структуру, світоглядні та організаційні засади – така проблема на часі...

Я хочу заявити з усією відповідальністю, що причини для чвар, а особливо для розколу Руху, про які так багато – то панічно, то зловтішно – говориться нині вже й у масових аудиторіях – немає.»⁶

У своєму виступі М. Горинь зазначив: «Я відстоюю думку, що Рух повинен бути консолідуючою організацією демократичних сил України. Вона впливає з мого ставлення до Руху, як конструктивної державотворчої сили. Тільки об'єднана демократія може взяти на себе відповідальність за кадрове оновлення управлінських структур чи підготуватися до наступних виборів. Тільки об'єднана демократія здатна чинити опір деструктивним силам на місцях і в центрі... Основні партії та організації готові входити в Рух і як індивідуальні і як асоціативні члени. Я підтримую цю ідею... Хочу лише додати, що протягом січня ми провели ряд консультацій з більшістю політичних партій і громадських організацій. Підсумком таких консультацій стала нарада 1 лютого 1992 року. Всі її учасники засвідчили готовність і надалі об'єднуватися в Народному Русі України і оформити в ньому асоціативне членство»⁷.

Вячеслав Чорновіл виголосив промову, місцями різку, друкований текст якої був розданий всім делегатам Зборів. Вона знайшла найбільшу підтримку

⁵Виступ Президента України Леоніда Кравчука. *Народна газета*. 1992. Березень. № 8 (37). С. 5.

⁶Майбутнє Руху, майбутнє України: доповідь голови Руху Івана Драча. *Народна газета*. 1992. Березень. № 8 (37). С. 2–3.

⁷Роль і місце Руху в політичній структурі України: доповідь Михайла Гориня. *Народна газета*. 1992. Березень. № 8 (37). С. 6.

делегатів Зборів. Це пояснювалося тим, що його тези були найбільш близькими для рухівців первинних осередків. Наведемо окремі з них: «Я хочу запитати тих людей, які затято пропагують ідею «Рух – не опозиція. Рух – опора Президента», чи розуміють вони, що саме ототожнення Руху із такою практикою державного будівництва означатиме виродження Руху і неминучий його занепад. Низові організації, активісти Руху, які мають на місцях справу з тим же самодурством номенклатури, ніяк не можуть зрозуміти, що ж це має значити – Рух на службі у вищій виконавчій влади. Така практика скомпрометує Рух, позбавить його політичного авторитету і підтримки широких мас населення. І не треба боятися слова опозиція – ми й так залишилися в опозиції – адже ніякої реальної участі у формуванні державної політики Рух не брав і не бере. І ніхто йому таку роль передавати, звичайно, не збирається...

Президент буде напівсуверенну номенклатурну державу в «братній сім'ї» народів СНД, метою Руху є і повинна залишатися побудова самостійної демократичної Української держави... Що ж до Президента, то ми підтримуємо ті його кроки, які служать розбудові державності, і опонуємо тим, які ту розбудову гальмують. Брати ж на себе відповідальність за кожен крок Президента, який не нами обраний і жодних зобов'язань перед нами не брав, означало б для Руху самогубство...»⁸

З цього приводу Л. Лук'яненко у своїй праці «Де добрий шлях?» зауважив: «... Ні, шановні друзі, не був він (Л. Кравчук – прим. автора) із нами. Він із нами в одному – прийняв ідею незалежності України, у всьому іншому він із ними. Погляньте, ким він себе оточив, і побачите, яку політику він планував. То правда, що жага В. Чорновола до влади так заповонила його свідомість, що він не міг змиритися з перемогою Л. Кравчука і допікав його за всякої нагоди, проте задля справедливості потрібно сказати, що Чорновіл не зірвав зближення Президента з РУХом. Такого зближення Кравчук і не планував. Погляньмо не на слова, а на діла Президента. Відомо, що не можна проводити нову політику старими людьми, а Президент оточив себе своїми старими комуністичними колегами. Чого Президент не покликав до влади політиків-реформаторів? Як можна реформувати економіку захисниками старого економічного ладу? Отже, слова про співпрацю з РУХом – це мильна бульбашка, а не справжній намір Кравчука»⁹.

На другий день Зборів, після обговорень кандидатур на посаду голови НРУ, переважна більшість крайових організацій, в тому числі Волинська, підтримали В. Чорновола. Лише дві крайові організації – Харківська та

⁸ Виступ В'ячеслава Чорновола. *Народна газета*. 1992. Березень. № 8 (37). С. 4–5.

⁹ Лук'яненко Л. Де добрий шлях? Київ: УРІ, 1994. С. 60–61.

Рівненська проголосували проти Чорновола. У відповідь І. Драч несподівано для більшості зачитав заяву від імені частини делегатів про призупинення роботи Зборів. У ній, зокрема йшлося: «... Наш Рух утворився як відкрита громадсько-політична організація, що об'єднала всі демократичні сили довкола великої ідеї державної незалежності України та побудови демократичного суспільства. Ми переконані, що і сьогодні у свідомості більшості громадян як і в Україні, так і за її межами Рух сприймається саме як об'єднання всіх демократичних сил. А тому ми не можемо брати участь у виборах керівних органів, коли подальша діяльність Руху в найкритичніший для незалежності України час зводиться до ролі опозиції, звужується його соціальна база шляхом ускладнення участі у ньому демократичних політичних організацій.

В ситуації, що склалася, пропонуємо наступне:

– делегатам, котрі підтримують нашу позицію, призупинити подальшу участь у роботі Всеукраїнських Зборів, підтвердити повноваження членів Центрального Проводу та центральних керівних органів, які підтримують нашу позицію;

– провести перереєстрацію всіх осередків Руху, надавши змогу кожному членові Руху зробити добровільний вибір, де йому залишатись: в опозиційному Русі чи НРУ, як державотворчому громадсько-політичному об'єднанні, зорієнтованому критично до всіх дій влади, що суперечать програмі Руху;

– через три місяці провести другий етап Всеукраїнських Зборів, на якому прийняти зміни до Статуту, нову Програму та обрати нове керівництво...

Пропонуємо делегатам, котрі підтримують нашу позицію, провести завтра окреме засідання, на якому вирішити організаційні питання»¹⁰.

Настала криза і загроза розколу. На щастя, перемогла політична мудрість. Після тривалих переговорів було знайдене компромісне рішення про утворення узгоджувальної комісії. Замість одного Голови НРУ було запропоновано очолити організацію одночасно трьом головам – Драчу, Гориню і Чорноволу. Схвальну реакцію делегатів отримало рішення про департизацію керівних органів НРУ. Відповідно, І. Драч склав із себе повноваження співголови ДемПУ, а М. Горинь заявив про свій вихід з УРП. Однак, більшість делегатів розуміли, що цей тріумвірат є тимчасовим компромісом, а одноособове головування Чорновола – лише питання часу. Про це свідчив і затверджений Зборами склад Центрального Проводу, дві третини якого склали особи, названі Чорноволом і лише сім членів були прихильниками політики Драча і Гориня¹¹. Серед заступників співголів також переважали люди В. Чорновола – М. Бойчишин і О. Лавринович.

¹⁰ Ковтун В. Історія Народного Руху. Київ, 1995. С. 282–283.

¹¹ Там само.

У зв'язку з новою політичною концепцією, у Програмі Руху було відкориговане головне завдання НРУ: утвердження державної незалежності України та розбудова Української держави як демократичної республіки. Рух перебуватиме у вибірковій опозиції до нинішньої виконавчої влади і Президента України, коли їхні дії суперечать Програмі та завданням НРУ. Збори заявили про свою вимогу відставки нинішнього Уряду, очолюваного Вітольдом Фокіним¹².

Після цих Зборів Руху 7 березня з'явилася Заява УРП, в якій йшлося: «... УРП вважає своїм обов'язком заявити, що не входить і надалі не нестиме відповідальності за політику і діяльність нової політичної організації, котра присвоїла собі спільну назву демократичних сил – Народний Рух України...»¹³

Натомість, Демократична партія України у своїй Заяві від 9 березня зазначила: «... Демпартія виступає за збереження Руху з його первісною метою – консолідації суспільства навколо ідей демократії та державної незалежності України. Відповідно до нових обставин потрібна реорганізація Руху в коаліцію партій та громадських організацій. ДемПУ має намір стати учасником такої коаліції...»¹⁴

Таким чином, III Всеукраїнські Збори НРУ відіграли визначальну роль у подоланні парадигмального конфлікту, що міг завершитися розколом. За їх підсумками очевидну перемогу отримала позиція В. Чорновола, підтримана переважною більшістю делегатів. Фактично, вже на цих Зборах він міг бути обраним Головою НРУ, однак, це, у свою чергу, могло б призвести до остаточного розколу Руху. З метою уникнення такого негативного сценарію, В. Чорновіл погодився на компроміс – запровадження інституту співголів – доволі неефективної моделі управління політичною організацією, однак, в умовах, що склалися – єдино правильною. У результаті – розколу вдалося уникнути, і це стало головним підсумком III Всеукраїнських Зборів НРУ. Однак, відтепер РУХ узяв курс на політичну структурування, фактичне перетворення масової громадсько-політичної організації у політичну партію, що згодом остаточно підтвердили IV Збори НРУ, котрі відбулися у грудні 1992 року.

¹² Зубков А. Голів – тряс. Рух єдиний. *Народна газета*. 1992. Березень. № 8 (37). С. 1.

¹³ Ковтун В. Історія Народного Руху. Київ, 1995. С. 287.

¹⁴ Ковтун В. Історія Народного Руху. Київ, 1995. С. 289.

Малиновський Валентин. Вплив III Всеукраїнських Зборів НРУ на подальший розвиток організації. У статті розглянуто хід і результати III Всеукраїнських Зборів НРУ. Проаналізовано два підходи майбутнього розвитку цієї громадсько-політичної організації. За підсумками Зборів очевидну перемогу здобув підхід, запропонований В. Чорноволом, що й визначив майбутній розвиток Руху.

Ключові слова: III Всеукраїнські Збори НРУ, В. Чорновіл, І. Драч, М. Горинь, Президент України Л. Кравчук, ДемПУ, УРП.

Malynovskyi Valentyn. Influence of the Third All-Ukrainian Assembly of the NRU on further development of the organization. The article deals with the course and results of the Third All-Ukrainian Assembly of the Rukh. Two approaches to the future development of this socio-political organization are analyzed. Following the results of the Assembly, the approach, proposed by V. Chornovil, has obvious victory, which determined the future development of the Rukh.

Key words: III All-Ukrainian Assembly of the NRU, V. Chornovil, I. Drach, M. Goryn, President of Ukraine L. Kravchuk, DemPU, URP.

Олена Мельникова-Курганова

кандидат наук із соціальних комунікацій, старший викладач кафедри соціальних комунікацій Маріупольського державного університету (Маріуполь)

ПРАВОЗАХИСНА ПУБЛІЦИСТИКА ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ВЯЧЕСЛАВА ЧОРНОВОЛА

Одним з провідних дисидентів-правозахисників був В. Чорновіл. У його публіцистичних творах висвітлюються долі політв'язнів, порушення прав людини. Західні країни дізналися про репресії української інтелігенції саме з повідомлень В. Чорновола та його однодумців. Він активно виступав за створення Української Гельсинської групи. Як фігуранта операції «Блок» у карних справах працівники КДБ фіксували В. Чорновола під псевдонімом «Невгамовний», тому що він безупинно боровся за волю політв'язнів, з брехливою інформацією в радянській пресі тощо.

Його журналістську та публіцистичну спадщину вивчали Л. Василик, Н. Мирошкіна, О. Рарицький та ін. У дослідженнях розглянуто праці В. Чорновола, що висвітлювали демократичні принципи та націонал-патріотичні ідеали. Л. Василик досліджує публіцистику самвидаву українського шістдесятництва, зокрема В. Чорновола. На думку автора, дисиденти формували духовну альтернативу тоталітарній системі СРСР, а нелегальні часописи відобразили національно-духовні пошуки інтелігенції. Націєтворча світоглядна публіцистика в дискурсі літературно-художніх газет та журналів 1980–1990-х рр. відображала питання самовизначення народу і перспектив розвитку України. Дисиденти, на думку автора, започаткували дискурс української незалежності та самостійності, з чим пов'язано створення Народного руху України і товариства «Меморіал»¹.

Есеї та статті В. Чорновола стали предметом досліджень Н. Мирошкіної, оскільки вони функціонували в межах «дисидентського комунікаційного потоку». Есеїстика дисидентів розглядається як інтер- та інтраперсональна комунікація, підкреслюється діалогічність жанру та комунікаційна позиція автора. Н. Мирошкіна виділяє твори 1960–1980-х рр. «Правосуддя чи рецидиви терору?», «Хроніка таборових буднів», «Що і як захищає Б. Стенчук?» В. Чорновола².

О. Рарицький аналізує доробок шістдесятників як літературу non-fiction, нефікційну прозу, інтерв'ю з шістдесятниками як автобіографічний документ.

¹ Василик Л. Світоглядна публіцистика сучасних літературно-художніх видань: концептосфера національної ідентичності: монографія. Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. Чернівці: [б. в.], 2010. С. 30

² Мирошкіна Н. Українська есеїстика як феномен соціальних комунікацій : автореф. дис. ... канд. наук із соц. комунікацій: 27.00.01/ Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. К., 2012. С. 14

Він виокремлює жанри художньо-документальної прози українського шістдесятництва: автобіографія, епістолярій, мемуари, записки, некрологи, щоденники, есеї, усну оповідь. Крім письменників та інших культурних діячів руху шістдесятництва, вчений приділив увагу учасникам й авторам самвидаву та дисидентського руху, зокрема В. Чорновола. Він акцентує увагу на тому, що кореспонденції дисидентів рясніють портретними замальовками, зокрема які присутні в текстах В. Чорновола, І. Світличного, В. Стуса, М. Гориня, В. Марченка³.

«Лихо з розуму: портрети двадцяти „злочинців”» В. Чорновола – це перший дисидентський український документальний збірник, складений у 1967 р., присвячений репресованим представникам української інтелігенції. Правозахисною ідеєю пов'язані всі нариси. У збірнику зібрані матеріали про перші масові арештів 1965–1966 рр.: біографічні довідки про 20 політв'язнів, їхні листи, звернення, літературні та художні твори. Крім того, В. Чорновіл включив до збірника списки Мордовських таборів – учасників боротьби за самостійність України 1942–1954 рр., а також українців, засуджених за релігійні переконання. У тамвидаві в 1968 р. вийшло англійське видання, а в 1974 – французьке, вони зробили відомими українських інакодумців. За цю книжку В. Чорновола було заарештовано в серпні 1967 р. за звинуваченням у «поширенні наклепницьких вигадок, які паплюжать радянський державний і суспільний лад» за ст. 187-1, ч. 1 КК УРСР. За цей збірник у 1968 р. він отримав міжнародну журналістську премію у Великобританії⁴. Книга розповсюджувалася за допомогою закордонних видавництв та представниками діаспори, мала великі накладки. В. Чорновіл опублікував біографії в'язнів, зразки творів, за які вони були засуджені, їх листи з таборів, які відображають умови побуту та переживання тогочасних політичних в'язнів. Зокрема, біографії Я. Геврича, І. Геля, І. Герети, Б. та М. Горинів, П. Заливахи, М. Зваричевської, Д. Іващенко, С. Караванського, Є. Кузнєцової, О. Мартиненка, М. Масютка, Я. Менкуш, В. Мороза, М. Озерного, М. Осадчого, І. Русина, М. Чубатого, А. Шевчука отримали розголосу. Також до збірки було вміщено виступ І. Дзюби 29 вересня 1966 р. у Бабиному Яру.

Вячеслав Чорновіл акцентував увагу на умовах перебування в таборах українських політв'язнів та порушенні прав людини. Він зобразив представників творчої інтелігенції, розвінчуючи стереотип «буржуазних націоналістів», про яких негативно інформувала офіційна преса. Документи про політв'язнів подані у формі листів, що були адресовані до офіційних

³ Рарицький О. Партитури тексту і духу (Художньо-документальна проза українських шістдесятників). К.: Смолоскип, 2016. С. 364, С. 385.

⁴ Чорновіл В. Твори. в 10-ти т. Т. 1: Літературознавство. Критика. Журналістика / упоряд. В. Чорновіл; передм. В. Яременка, М. Коцюбинської. К.: Смолоскип, 2002. С. 40

радянських установ. Він ставив за мету показати реальні репресії. Доводив порушення суддів під час судових засідань у справах дисидентів, при цьому будував свої аргументи на засадах марксизму-ленінізму⁵. На думку В. Чорновола, з метою придушення громадської активності, соціальної критики та інакодумства в радянське законодавство було запроваджено ст. 62 Кримінального кодексу УРСР – розділ «Особливо небезпечні державні злочинці», за якою були засуджені жертви першої хвилі репресій проти шістдесятників у 1965–1966 рр. На його переконання, ця стаття була позаконституційною, тому що повністю знищувала гарантовані громадянам Конституцією СРСР права і свободи.

Публікація збірника «Лихо з розуму: портрети двадцяти „злочинців”» В. Чорновола стала доказом порушень прав людини в СРСР, світові організації публічно порушували цю проблему, внаслідок чого почали звільняти з концентраційних радянських таборів та психіатрій дисидентів. За обміном на агентів КДБ за кордон виїхали В. Буковський, Д. Шумук, Л. Плющ, П. Григоренко, В. Мороз. Ця праця В. Чорновола є суто журналістською. Виданий збірник мав 336 сторінок. Крім написаних невеликих за обсягом нарисів, автор додає фотопортрети, фоторепродукції картин репресованих художників, поезії, прозу, статті, листи, виступи під час суду героїв збірки, бібліографічні покажчики текстів.

Авторський стиль В. Чорновола яскраво виражений у передмові «Від укладача». Автор на початку тексту формулює проблему – репресії української інтелігенції, при цьому описує культурне життя УРСР, зокрема публікації в офіційній пресі про українських митців, театральні прем'єри на твори українських письменників, зокрема М. Стельмаха «Правда і кривда». Особливо яскраво він типізує портрет українського репресованого: «...засуджений Н. на день арешту мав 28-30 років, він виходець із селянської або робітничої родини, відмінно закінчив середню школу, поступив у вуз (дехто – після армії), де був активним учасником наукових гуртків; як кращий студент одержав добре призначення, писав дисертацію (або й захистив її), публікувався в періодиці (або й видав книжку). Якщо навіть мав технічний фах, цікавився літературою і мистецтвом, вболівав за стан рідної мови й культури. Ще не одружений або ж одружився незадовго до арешту і має малу дитину»⁶. В. Чорновіл детально описував, за яких умов жив заарештований, чим займався, у чому була особиста трагедія. Кожного зі своїх героїв автор описував як порядну, інтелігентну, талановиту людину творчої, гуманітарної, технічної професії. Часто

⁵ Чорновіл В. Твори. в 10-ти т. Т. 2: «Правосуддя чи рецидиви терору?», «Лихо з розуму». Матеріали та документи 1966–1969 рр. / упоряд. В. Чорновіл; передм. Л. Танюка. К.: Смолоскип, 2003. С. 364

⁶ Там само. С. 367.

використовував протиставлення, контрасти, зокрема: «Помалу поповзла чутка, що близько тридцяти викладачів вузів, художників, науковців раптом перебралися із-за кафедр, письмових столів, з лабораторій в помешкання з подвійними ґратами на вікнах»⁷. За допомогою публіцистичної типізації В. Чорновіл створив образ українського дисидента та політв'язня, який поширювався і в закордонних текстах.

У результаті контент-аналізу праці В. Чорновола «Лихо з розуму: портрети двадцяти „злочинців”» виявлені найчастіше вживані слова: український – 312, національний – 156, інтернаціональний – 14, радянський – 150. Це доводить те, що автор за радянські часи намагався змінювати офіційний контекст за допомогою підміни слів й надання нового смислу ідеологічним засадам та провідним радянським документам. Таким чином, увага читацької аудиторії концентрувалася на національних проблемах, що було заборонено в офіційному інформаційному просторі. За допомогою зміни смислів та рефреймінгу населення поступово готувалося до реалізації ідеї незалежності країни.

У разі проведення нами інтерв'ю з однодумцями В. Чорновола було виокремлено деталі його правозахисної та журналістської діяльності. Так, Валентина Чорновіл згадує: «Готував рубрику „Хроніка” – про переслідування в Україні, щось сам знаходив, щось повідомляли знайомі. До речі, у неволі В. Чорновіл написав «Статут політв'язня», виступав на захист політв'язнів, зокрема, відмовлявся від того, що було принизливим: щоденної переключки, називання номера, носіння нашивки, де вказувався номер»⁸. За її словами, О. Зінкевич вважав, що після збірки «Лихо з розуму: портрети двадцяти „злочинців”» В. Чорновола світ дізнався про українських політв'язнів. На Заході в пресі частіше зустрічалися спогади та коментарі про збірник, який транслювався на «Радіо Свобода».

За словами О. Шевченка в інтерв'ю, автором ідеї та організатором створення УГС був саме В. Чорновіл: «Головним засобом поширення нашої інформації були радіостанції та зарубіжні кореспонденти, які приїжджали через Москву до Києва чи Львова, брали інтерв'ю у мене, Є. Сверстюка, В. Чорновола, М. Гориня. Крім радіо, нашим методом поширювалися „Листки прес-служби УГС”. Але радіо вже багато людей слухали тоді».⁹

Популярність трансляцій публіцистичних текстів на заборонених радіостанціях підтверджував в інтерв'ю Г. Панчук, який в радянські часи працював журналістом в мюнхенській редакції «Радіо Свобода»:

⁷ Чорновіл В. Твори. в 10-ти т. Т. 2: «Правосуддя чи рецидиви терору?», «Лихо з розуму». Матеріали та документи 1966–1969 рр. / упоряд. В. Чорновіл; передм. Л. Танюка. К.: Смолоскип, 2003. С. 364.

⁸ Мельникова О. Дисидентські комунікації в Україні (1960 – початку 1990 рр.): інтерв'ю з учасниками та свідками: хрестоматія для студентів спеціальності 061 «Журналістика». Маріуполь: Центр друку "Калейдоскоп", 2018. С. 7.

⁹ Там само. С. 27.

«Нашими „авторами” були політичні в’язні, заарештовані у 1965 р.: В. Чорновіл, М. Горинь, М. Осадчий, В. Мороз. Тому ми транслювали „Лихо з розуму”, „Юристи під судом КДБ”, „Більмо”, „Я нічого у вас не прошу”, твори заборонених шістдесятників тощо. Після повторних арештів 1972 року українських інакодумців (тоді у передачах не дозволяли користуватися терміном „політичні в’язні”) самвидав набрав інших форм, оскільки його матеріали базувалися на принципах Загальної декларації прав людини, боротьби за ці права. Скажімо так, очолювала це «незалежна» світова організація „Amnesty International”».¹⁰

За спогадами американської журналістки українського походження М. Коломієць, у 1980-х рр. В. Чорновіл знав, що за ним слідкує КДБ, проте погодився на інтерв’ю, щоб саме вони почули і знали його позицію: «У Львові я зустріла З. Красівського, він казав: «Я хочу тебе познайомити зі Славком», але я знала лише Чорновола як Вячеслава. І коли я побачила його, він питав про думки на Заході, що знають про Українську Гельсинську групу. Тоді я як журналістка працювала для «Ukrainian Week» та багато знала, що відбувалося. Для мене Радянський Союз був сірим, але на інтерв’ю В. Чорновіл та М. Горинь були як джентльмени у вишиванках»¹¹. Отже, В. Чорновіл прямував до популяризації Української Гельсинської групи, згодом – спілки, займаючись правозахисною діяльністю.

За розповіддю дисидента, тележурналіста Я. Кендзьора про впевненість, цілеспрямованість та принципову позицію В. Чорновола боротися з тоталітрною системою лише в інформаційному просторі, тобто мирним шляхом: «Якось ми з В. Чорноволом сиділи за кавою. Я спитав: нас – горстка людей, а їх при владі – багато, як ти собі уявляєш реалізувати план? Імперія ж диктувала умови для демократичних країн світу. Але В. Чорновіл посміхався, посилався на історію, що імперії не збереглися, що треба було спрогнозувати її кінець. А щоб його пришвидшити, була необхідна наша робота».¹²

Таким чином, у своїй публіцистичній спадщині В. Чорновіл викриває порушення прав людини, репресії інтелігенції, переслідування, нелюдські умови життя за ґратами тощо. Правозахисна діяльність, створення УГГ, боротьба за свободу слова В. Чорновола просякнуті правозахисною та націєтворчою ідеєю.

¹⁰ Там само. С. 106.

¹¹ Там само. С. 100.

¹² Там само. С. 49.

Мельникова-Курганова Олена. Правозахисна публіцистика та діяльність Вячеслава Чорновола. У статті розглядається правозахисна тема збірника «Лихо з розуму: портрети двадцяти „злочинців”» В. Чорновола і його роль у створенні Української гельсинської групи. За допомогою методу інтерв'ю було зібрано спогади однодумців та журналістів радянського періоду про його грані особистості.

Ключові слова: дисидент, політв'язень, права людини, публіцистика.

Melnykova-Kurhanova Olena. The human rights writing on current affairs and activity of Vyacheslav Chornovil. The article deals with the human rights issue of the book "Grief from mind" by V. Chornovil and his role in the creation of the Ukrainian Helsinki Group. Interviews with contemporaries and journalists were conducted and personality characteristics of V.Chornovil were collected.

Key words: dissident, political prisoner, human rights, writing on current affairs

Леонід Осаволюк

Надзвичайний і Повноважний посланник України

В. ЧОРНОВІЛ І ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА УКРАЇНИ

Вячеслав Максимович Чорновіл не посідав офіційних посад в системі дипломатичної служби України, але мав суттєвий вплив на її становлення і на формування зовнішньої політики України.

Маючи величезний авторитет в Україні і за її межами, Вячеслав Максимович змусив тодішніх високопосадовців, навіть тих, хто зовсім іншою хотів бачити зовнішню політику України, прислуховуватись до його позиції і запропонованих дій.

Він мав серйозний вплив на вибір кандидатур і призначення Послів України в ключових державах світу, які, як у нас часто буває, не довго пам'ятали про це і відплачували йому чорною монетою. Як власне і деякі його найближчі соратники.

Вячеслав Чорновіл був категоричним противником так званої «багатовекторності», а фактично – двовекторності у зовнішньополітичному курсі України.

Головний вектор звичайно ж було спрямовано на Росію, а другорядний – на євроатлантичне співробітництво.

Відсидівши 17 років у мордовських таборах В.Чорновіл, як ніхто інший, розумів – що то таке наш східний сусід і що від нього можна чекати.

Очевидним для нього було те, що єдиним вектором нашої зовнішньополітичної діяльності мала б бути робота, спрямована на досягнення повного членства в ЄС та в НАТО.

Вячеслав Максимович уже тоді розумів, що маючи такого ненажерливого споконвічного ворога, Україна збережеться як незалежна держава лише у союзі з НАТО, а Європейський Союз допоможе розбудувати справжній, без корупційний економічний розвиток держави.

І тепер, коли керівництво держави нарешті приступило до практичних дій щодо набуття Україною членства у згаданих структурах, ми продовжуємо чути з новою силою і від наших «корисних ідіотів», і від п'ятої колони, російських пропагандистів та проплачених західних чинників давно відомі гасла про те, що «нас в ЄС и в НАТО никто не ждет».

Але ми маємо розуміти, що це відверта брехня і маніпуляції.

Дійсно, і ЄС і НАТО хочуть, щоб ми змінились, щоб викорінили головне наше зло – суцільну корупцію у вищих ешелонах влади, щоб перестали сидіти на двох стільцях, щоб чітко визначились у своїх зовнішньополітичних

пріоритетах – і тільки тоді буде розглядатись питання про наше членство у цих структурах.

Я переконаний, що ми цього досягнемо.

Протягом п'яти останніх років головним завданням у зовнішній політиці нашої держави є боротьба з РФ щодо відстоювання територіальної цілісності нашої держави, її державних кордонів, повернення захоплених Росією територій.

Ця боротьба ведеться і в середині держави, і на міжнародному рівні і в міжнародних судах.

Чи достатній рівень цієї боротьби?

Переконаний, що ні!

Де і в чому наша слабина, де ми програємо цю боротьбу, і головне – в чому або в кому, причини цих програвів?

Давайте тезово спробуємо у цьому розібратись.

Щоб не заглиблюватись у далеку історію наших «братських» відносин, пропоную розпочати з новітніх часів, а саме – з періоду розвалу Радянського Союзу і проголошення незалежності нашою державою.

Єльцинський період правління Росією з 1991 до 2000 років був достатньо суперечливим, але і достатньо сприятливим для становлення незалежної України.

Задля укріплення своєї влади в Росії, Б.Єльцин і його оточення були зайняті розкраданням того, що їм досталось від радянських часів, внутрішньо російською боротьбою, розстрілом свого парламенту, подавленням опозиції, заграванням із зовнішнім світом і за великим рахунком їм було не до України.

Чи в повній мірі скористались ми цими сприятливими обставинами?

Теж думаю що ні!

На вищих щаблях української влади продовжували залишатись радянські партократи, які вважали «недоразумением» незалежну Україну.

Інша частина української номенклатури постійно оглядалась на Росію і боялась своїми діями з державотворення «не обидеть и не разозлить» Росію.

І тільки невелика частина серед керівництва держави по справжньому боролась за встановлення рівноправних, добросусідських відносин з РФ.

Тодішній склад МЗС України у переважній більшості був, може і не зовсім підготовленим, але патріотичним, проукраїнським, і таким, що розумів необхідність:

1. Якнайшвидшого встановлення державного кордону з РФ.
2. Укладення великого політичного договору, де буде закладено підвалини рівноправного співробітництва в усіх сферах.

3. Негайного переведення у підпорядкування Україні Чорноморського флоту, який базувався на території України, а потім, коли цього не вдалося – виведення його з території України.

4. Справедливого розподілу активів і пасивів Радянського Союзу, його валютного фонду тощо.

Багато зробити вдалося, але і багато залишилось не реалізованим, що, за великим рахунком і призвело до нинішньої ситуації.

Велика доля відповідальності за це лежить на конкретних особах, і навіть на тих, хто і сьогодні сидить у високих кабінетах, і тих хто є у нинішньому списку кандидатів у президенти України.

Одним із характерних прикладів цього може служити процес ратифікації Верховною Радою України Угоди між Україною та Російською Федерацією з питань перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України від 21 квітня 2010 року.

Що це за Угода?

Це угода про продовження терміну перебування ЧФ РФ на території України на двадцять п'ять років починаючи з 28 травня 2017 року з наступним автоматичним подовженням цього терміну на наступні п'ятирічні періоди.

Тобто, тодішній президент України В. Янукович, підписуючи цю угоду, погоджувався на продовження перебування ЧФ РФ на території України аж до 28 травня 2042 року з можливим автоматичним подовженням цього терміну на кожні наступні 5 років.

Ви знаєте, що 28 травня 1997 року, Л. Кучма з тодішнім президентом Росії Б. Єльциним підписали строком на 20 років пакет двосторонніх угод про ЧФ РФ, який базувався на території України – в Криму та Севастополі.

Це:

- Угода між Україною і Російською Федерацією про статус та умови перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України;

- Угода між Україною і Російською Федерацією про параметри поділу Чорноморського флоту;

- Угода між Урядом України і Урядом Російської Федерації про взаємні розрахунки, пов'язані з розподілом Чорноморського флоту та перебуванням Чорноморського флоту Російської Федерації на території України.

Звичайно, зміст цих угод суттєво суперечив інтересам України, вони були підписані під тиском з боку РФ і навіть через її шантаж і, зокрема через відмову підписувати великий, політичний Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією.

Єльцин поставив умову – підписуємо чорноморські угоди і тільки потім великий договір.

І справді, угоди було підписано 28 травня, а договір – 31 травня 1997 року.

І ось, 27 квітня 2010 року ВРУ розпочинає процес ратифікації відверто антидержавної, підписаної з кричущими порушеннями законодавства України і внесеної у безпрецедентно короткі строки – через 5 днів після підписання – цієї харківської угоди.

Партія регіонів голосує «за» ратифікацію – 100% – це зрозуміло, а ось здавалось би опозиційна проукраїнська фракція БЮТ одного із головних нинішніх претендентів на посаду президента України голосує – «проти» – 0 голосів, проте «за» – 9.

Інші 145 депутатів цієї фракції злякались голосувати «проти» і просто не зареєструвались. Серед них досить відомі прізвища.

Блок Наша Україна також «за» дав 7 голосів, і жодного «проти».

«За» – в повному складі проголосувала фракція комуністів на чолі з Симоненком, який намагався зареєструватися кандидатом на нинішніх президентських виборах.

100% голосів «за» віддав Блок Литвина, і сам Литвин.

Ще один кандидат у президенти – Інна Богословська також голосувала «за» цю угоду.

Всього «за» віддали голоси 236 народних депутатів, і жодного – «проти».

Думаю, що це був перший і такий красномовний крок, який показав, що тодішнє керівництво держави і її Верховна Рада пальцем не ворухнуть, щоб захистити Україну.

Тепер давайте поглянемо на результати зовнішньополітичної діяльності у післямайданний період з 2014 року по теперішній час.

Я уже сказав, що головним завданням у зовнішній політиці нашої держави у цей період є боротьба з РФ щодо відстоювання територіальної цілісності нашої держави, її державних кордонів, повернення захоплених Росією територій.

На першому етапі, після загибелі Небесної Сотні, втечі Януковича і формування уряду Яценюка стала очевидною страшенна некомпетентність нового керівництва в управлінні державою.

Призначення на високі державні посади здійснювались, поки хоча і не принципом кумівства у широкому сенсі цього поняття, але досить хаотично і не продумано.

Відома фраза про те, що «жоден танк не має покинути казарму (правильніше – ангар), а жоден солдат не має вистрілити» зробила свою чорну справу.

У результаті практично без опору здали Крим, Донецьк і Луганськ.

На пізнішому етапі кадрова ситуація кардинально змінилась на «кумівські» методи призначення і до некомпетентності добавилась відсутність поняття патріотизму і вболівання за державу, а не за свій гаманець.

Це в повній мірі стосується і МЗС України і її закордонних дипломатичних установ.

Як відомо, 5 грудня 1994 року Україна, Російська Федерація, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії і Сполучені Штати Америки уклали Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї.

Згідно з цим Меморандумом, Україна зобов'язалась ліквідувати всю ядерну зброю, що знаходиться на її території, а Російська Федерація, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії і Сполучені Штати Америки зобов'язались поважати незалежність і суверенітет та існуючі кордони України, утримуватися від загрози силою чи її використання проти територіальної цілісності чи політичної незалежності України, і що ніяка їхня зброя ніколи не буде використовуватися проти України, зобов'язались утримуватися від економічного тиску

Відповідно до п.6 цього Меморандуму Україна, Російська Федерація, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії і Сполучені Штати Америки зобов'язались проводити консультації у випадку виникнення ситуації, внаслідок якої постає питання стосовно цих зобов'язань.

Як бачимо, Україна мала б негайно скликати консультації країн-підписантів Меморандуму одразу ж після появи тільки ознак спроби захоплення її території, не кажучи уже після такого захоплення.

Натомість, ми п'ять років спостерігаємо і слухаємо безглузді пояснення, про те, що цей Меморандум не має жодної юридичної сили, що Росія, мовляв, не приїде на ці консультації, що вона не буде нікого слухати та інші нісенітниці.

Із власного досвіду можу сказати, що в 2003 році, коли РФ розпочала будівництво дамби в Керченській протоці з метою приєднання української Коси Тузла до своєї території, ми тоді тільки натякнули Росії про те, що склинемо консультації відповідно до п.6 Будапештського Меморандуму, незаконне будівництво дамби було негайно припинено.

Натомість Україна, після затяжних переговорів в Мінську, пішла на підписання т.зв. Мінських угод, які до цього часу викликають сарказм, здивування і нерозуміння їхнього змісту, і особливо щодо прізвищ і посад підписантів цих угод.

Не дивно, що вони так і не були внесені на ратифікацію у ВРУ.

Не менш безглуздою виявилась спроба будівництва т.зв. Стіни (або Європейського валу) на кордоні з РФ.

Хоча необхідність такої стіни очевидна.

До уже звичних і системних непрофесіоналізму і некомпетентності, додано ще кримінального, корупційного душку у це будівництво і результат відомий.

Агресивна піратська поведінка Росії в Азовському морі і Керченській протоці сколихнули весь світ і призвела до трагічних подій в цих акваторіях.

25 листопада 2018 р. Росія здійснила збройний напад на наші військові кораблі, захопила їх і полонила наших моряків.

Такої зухвалої збройної агресії в морських просторах мабуть не було з часів Другої світової війни.

А що ж ми?

Замість того, щоб негайно розірвати сумнозвісний, не вигідний Україні і підписаний з порушенням законодавства України, Договір з РФ про співробітництво в Азовському морі та Керченській протоці і прийняти Закон про внутрішні води і територіальне море України, ми продовжуємо шукати якісь дивні причини, щоб цього не робити.

Дивне і те, що прийняті РНБО і Президентом України відповідні рішення з цього питання, до цього часу залишаються не виконаними.

Те ж саме стосується розірвання дипломатичних відносин з агресором, введенням візового режиму, проведення односторонньої демаркації державного кордону, повного виходу із проросійського СНД і багатьох інших очевидних і необхідних дій, спрямованих на захист територіальної цілісності України, її державних кордонів і повернення анексованих територій.

Будемо сподіватись, що чекати цього прийдеться не довго.

Осаволук Леонід. В. Чорновіл і зовнішня політика України. В статті розглянуто внесок В. Чорновола у становлення зовнішньополітичної діяльності Української держави. Проаналізовано українсько-російські відносини. Висвітлено причини прорахунків та їх наслідків для національної безпеки країни.

Ключові слова: В. Чорновіл, України зовнішня політика, українсько-російські відносини.

Osavolyuk Leonid. V. Chornovil and the foreign policy of Ukraine. The article deals with the contribution of V. Chornovil to the formation of the foreign policy activity of the Ukrainian state. The Ukrainian-Russian relations are analyzed. The reasons of failures and their consequences for national security of the country are highlighted.

Key words: V. Chornovil, Ukraine foreign policy, Ukrainian-Russian relations.

Валерій Островський

кандидат історичних наук, в. о. доцента кафедри теорії та методики навчання, методист лабораторії суспільно-філологічних дисциплін Івано-Франківського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти (Івано-Франківськ)

ТЕМАТИКА ГОЛОДОМОРУ В ДОКУМЕНТАХ І МАТЕРІАЛАХ УКРАЇНСЬКОГО СПРОТИВУ 1950-х – ПОЧАТКУ 1980-Х РР.

Як відомо, 28 листопада 2011 р. Верховна Рада України прийняла Закон України «Про Голодомор 1932–1933 років в Україні», де визнала ту антигуманну трагедію «геноцидом Українського народу»¹. Проте шлях до визнання виявився тривалим і тернистим, а результат був би неможливим без зусиль багатьох подвижників, умотивованих на відновлення історичної, правової, моральної справедливості. Адже саме їм доводилося пробивати залізобетонні мури брехні, поширюваної комуністичною пропагандистською машиною, як усередині, так і за межами тоталітарної «імперії зла».

Дослідники доводять: перші згадки про події 1932–1933 рр. в Україні почали з'являтися, як то кажуть, «по свіжих слідах», щоправда лише в художніх сюжетах. Так, у 1933 р. харківський журнал «Червоний шлях» опублікував новелу японського письменника Наоші Токунаги «Голод при багатому урожаї», де автор намагався завуальовано повідомити світові про те, що відбувалося в УСРР². Згодом схожого (замаскованого) характеру повідомлення або обмовки спливали в промовах і текстах радянських вождів чи прихильних їм служителів пера: в статті Михайла Шолохова; у виступі навіть Йосипа Сталіна; у творах Івана Стаднюка, Михайла Стельмаха, Михайла Алексеєва; в спогадах Петра Шелеста; в доповіді Володимира Щербицького³. Писали й російські інакодумці та опозиціонери Василь Гроссман, Олександр Солженіцин, Рой Медведєв, Лев Копелєв⁴. Усі вони, здебільшого, тільки констатували явище голоду без з'ясування його передумов, причин, масштабів, наслідків, ознак умисності, міри відповідальності організаторів.

По-справжньому заговорили про велику українську драму в країнах західної демократії. У 1947 р. в м. Лондон побачила світ книжка спогадів «неповерненця» Віктора Кравченка «Я обрав свободу», в якій детально

¹ Про Голодомор 1932–1933 років в Україні: Закон України від 28.11.2006 р. № 376-V / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/376-16> (дата звернення: 20.02.2019).

² Шаповал Ю. І. Битва за жнива скорботи. *Критика*. 2008. Рік XII. Червень. Число 6 (128). С. 7.

³ Там само. С. 7–8.

⁴ Там само.

змальовано жахіття голодуючого села⁵. Ширшого розмаху і нового звучання тема набула після 1953 р., коли проходили заходи з нагоди двадцятиліття вшанування пам'яті невинно померлих. Тоді в м. Нью-Йорк американський юрист Рафаель Лемкін виголосив свою відому доповідь «Радянський геноцид в Україні» та назвав голод «класичним прикладом радянського геноциду, його найдовшим і найширшим експериментом» росіянізації⁶. Промова (до слова, вигадника і лобіста терміна «геноцид». – В. О.) фактично спонукала активістів української діаспори, зарубіжних істориків до написання й оприлюднення непоодиноких споріднених за змістом публікацій чи окремих видань. Кульмінацією став день 12 жовтня 1984 р., коли конгрес США легітимізував Комісію з дослідження голоду 1932–1933 рр. в Україні. Це з її діяльністю пов'язана невтомна пошукова праця історика Джеймса Мейса, завдяки якому світ дізнався про один із найжахливіших людоморів ХХ ст.⁷. Загалом, «зовнішні» дії в цьому напрямі суголосили з тими, які розгорталися в Україні, де під гаслами «перебудови» теж узялися компетентно та ретельно вивчати національну катастрофу.

Вочевидь, виглядає логічно, що про неї не заговорили би, не оглядаючись на чужоземців. Мовляв, це вони ініціювали та спонукали українців до рефлексій над своєю Проблемою та змусили їх домагатися засудження злочину 1932–1933 рр., як цілеспрямованого акту масового вбивства народу. Однак, така думка – хибна. В УРСР також не мовчали. У середовищі свідомих громадян, які чинили спротив комуністичному режимові, не просто ґрунтовно знали про намірене винищення українського селянства, але й намагалися всілякими способами доносити відповідну інформацію для тих, хто хотів і не боявся її сприймати. Власне, мета запропонованої нижче розвідки полягає в спробі описати відображення Голодомору в документах та матеріалах українського спротиву 1950-х – початку 1980-х рр.

На теренах сучасної України про голод обізвалися так само «по гарячих слідах». І спочатку так само мистецьким словом. У 1934 р. в м. Львів видрукувано роман Уласа Самчука «Марія», що вважається «першим художнім твором про Голодомор в Україні»⁸. Своєю чергою, сторінки національно зорієнтованих західноукраїнських газет зарясніли численними викривальними дописами чи звітками. Сюжети зі сплюндрованих сіл «східноукраїнських

⁵ Ісаюк О. І. Зірвати заслону над Голодомором в самому Парижі: українець Кравченко проти Компартії. *Новое время*. 2015. 25 листопада. URL: <https://nv.ua/ukr/publications/zirvati-zaslону-nad-golodomorom-v-samomu-parizhi-ukrajineti-kravchenko-proti-kompartiji-srsr-81691.html> (дата звернення: 20.02.2019).

⁶ Кульчицький С. В. Обґрунтування Голодомору 1932–1933 рр. як геноциду у світлі концепцій Р. Конквеста й Р. Лемкіна. *Український історичний журнал*. 2018. № 4. С. 104–105.

⁷ Кульчицький С. В. Джеймс Мейс – людина і вчений // *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: міжвідомчий збірник наукових праць*. 2008. Вип. 18. С. 9–28.

⁸ Люди правди: Улас Самчук / Український інститут національної пам'яті. URL: <http://memory.gov.ua/news/lyudi-pravdi-ulas-samchuk> (дата звернення: 20.02.2019).

земель» не оминалася в матеріалах громадсько-політичних об'єднань. Зокрема, ідеологи та речники ОУН(б) часто використовували їх у гаслах, листівках, брошурах для посилення антибільшовицької агітації⁹. Такої позиції дотримувалися й ті, які поділяючи принципи «бандерівців», утворювали нелегальні антирежимні групи або організації в повоєнному десятилітті. Не залишали поза увагою наболілого питання дисиденти: попервах у кулуарах «посвячених», а далі наважувалися та відкривали очі широкому суспільному загалові як у радянській Україні, так і за її кордонами.

Як ішлося вище, висвітлення тематики Голодомору активізувалося після 1953 р. Тогоріч газета «Сучасна Україна» (м. Мюнхен) помістила статтю українського емігранта, вченого Григорія Костюка «Криваві роки (до 20-річчя голоду і терору в Україні)». Він трактував «голод» як цілеспрямований «тур» («пункт». – В. О.) сталінського плану, націленого на знищення «внутрішньої ідейної сутності народу»¹⁰. Звинувачував в організації виморення селян московську партійну верхівку, вказував кількість жертв, які обчислював сімома мільйонами¹¹. У статті є покликання на офіційні документи, що посилює її значущість як історичного джерела.

Від 7 січня 1961 р. аж до проголошення незалежності України переважно в її західних областях діяло одне з найбільших нелегальних угруповань – Українська загальнонародна організація (Український національний фронт-2). Його матеріали містять декілька згадок про «великий голод на східноукраїнських землях», наголошують на тому, що він штучно викликаний більшовиками, оперують числом «6 млн» померлих¹². Утім якихось аналітичних чи узагальнюючих тверджень узновці/уенефівці не запропонували.

Не менш потужною в територіальному, представницькому, продуктивному вимірах історики вважають іншу підпільну організацію – Український національний фронт (жовтень 1964 р. – березень 1967 р.). Бачення Голодомору його керівниками та активістами вирізняються глибиною та системністю. Уже установчий документ «Тактика Українського Національного Фронту» закидав владі причетність до голоду «1932–1934 рр.», який «до краю виснажив»¹³ Україну. А в позацензурному часописі «Воля і Батьківщина», що

⁹ Стасюк О. Й. Видавничо-пропагандивна діяльність ОУН (1941–1953 рр.): монографія. Львів, 2006. 383 с.; Деклярація Проводу Організації Українських Націоналістів після закінчення другої світової війни в Європі. Б. м., 1948. 16 с. URL: <http://avr.org.ua/index.php/viewDoc/1391/> (дата звернення: 20.02.2019).

¹⁰ Костюк Г. О. Криваві роки (до 20-річчя голоду і терору в Україні) // Голод в Україні. 1932–1933. Вибрані статті. Луцьк, 2006. С. 50–64.

¹¹ Там само. С. 50–64, 68.

¹² Українська загальнонародна організація (УНФ–2). Дослідження, документи, матеріали. у 2 т. Т. 1 / упор. і відпов. ред. Ю. Д. Зайцев; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Львів, 2005. С. 55, 148, 285.

¹³ Тактика Українського Національного Фронту // Архів управління Служби безпеки України в Івано-Франківській області. Спр. 7536 П. Т. 10. Арк. 299.

його виготовляли засновники і співкерівники Дмитро Квецко й Зіновій Красівський, факти або розмірковування про «Великий голод» присутні чи не в кожному номері. Автори точно описували: наміри більшовиків, які хотіли «внищити волелюбний український народ»¹⁴; процес колективізації, що супроводжувалася вилученням хліба, харчів, худоби, знецінювала працю селян, яким, крім усього, майже нічого не платили. Наголошувалося, що внаслідок таких умисно заздалегідь спланованих кроків настав «небачений голод на Україні в 1932–1934 рр., від якого вимерло майже 7 млн. мешканців»¹⁵. Провина покладалася на московських вождів, які, відаючи, що «вимирали цілі села»¹⁶, гноїли продукти на складах та пограбували в українських землеробів «11 млн пудів хліба»¹⁷. У результаті, як образно резюмували обидва підпільники, «колись квітуча і пишна, багата і щедра українська земля»¹⁸ зазнала страшного спустошення, «немов би по ній пройшлись дикі азіатські орди»¹⁹. Практично, єдине, в чому помилялися співзасновники фронту, вони неточно визначали верхню хронологічну лінію подій і явищ, про які так вичерпно, невтомно повідомляли читачам.

У 1960-х рр. КДБ зафіксував чимало самвидавних документів і матеріалів про Голодомор. Серед них, скажімо, текст «Історична необхідність визволення України», написаний невстановленим публіцистом, який ховався за ініціалом і прізвищем «М. Сиченко». Він, зокрема, зазначав, що наслідком «напівколоніальної залежності Української РСР від радянської Росії» стала «криза сільського господарства і голод 1932 року (під час якого, за повідомленнями емігрантської преси, загинуло 8–10 млн. чол.)»²⁰. Вагомим речовим доказом, що давав підставу звинувачувати шістдесятників в «антирадянській агітації і пропаганді», слугувала стаття Євгена Сверстюка й Івана Світличного «З приводу процесу над Погружальським», де йшлося про «виморення голодом мільйонів українців у 1933 р.»²¹. У серпні – вересні 1965 р. кадебісти, проводячи масові затримання незгодних, вилучали в них особисті записи «ворожого антирадянського характеру про так званий штучно створений

¹⁴ Справедливість вимагає. Воля і Батьківщина. 1965. Рік II. Березень. Ч. 6. // Український Національний Фронт: дослідження, документи, матеріали / упоряд. М. В. Дубас, Ю. Д. Зайцев. Львів, 2000. С. 179.

¹⁵ Пробудження нації. Воля і Батьківщина. 1964. Рік I. Жовтень. Ч. 1. // Український Національний Фронт: дослідження, документи, матеріали. С. 82; Політика червоної Москви щодо України. Воля і Батьківщина. 1964. Рік I. Жовтень. Ч. 1. // Український Національний Фронт: дослідження, документи, матеріали. С. 86; На зворотний шлях. Воля і Батьківщина. 1965. Рік II. Січень. Ч. 4. // Український Національний Фронт: дослідження, документи, матеріали. С. 140.

¹⁶ Політика червоної Москви щодо України. С. 86.

¹⁷ Там само.

¹⁸ Там само.

¹⁹ Там само.

²⁰ Політичні протести й інакодумство в Україні (1960–1990): документи і матеріали / упор. В. М. Даниленко. К., 2013. С. 134.

²¹ Сверстюк Є. О., Світличний І. О. З приводу процесу над Погружальським // Дисиденти. Антологія текстів / за ред. Олексія Сінченка. К., 2018. С. 104.

голод в Україні у 1932 році»²². (Ці записи згодом фігурували обвинувальними доказами в ході судових процесів.) Показовим є факт про те, що в травні 1968 р. на поштамті в м. Київ служачки «меча і щита» вилучили 19 листів, адресованих до комітетів комсомолу, підприємств, установ та пересічних киян. Рядки тих епістол, крім всього іншого, повідомляли про вивезення «україноненависниками» українського хліба, внаслідок чого «був створений голод, під час якого вимерли мільйони людей колгоспного селянства»²³. У 1983 р. на стінах «павільйонів» кількох сільських зупинок у Сумській області виявлено написи: «1933–1983. 7 млн. осіб тільки на Україні»; «1932–1933»²⁴, зроблені вочевидь із метою вшанування п'ятдесятиліття трагедії. Однак, незважаючи на зусилля оперативників КДБ, в кінці 1960-х – в середині 1970-х рр. дисиденти все-таки вивели тематику Голодомору за межі інтелектуального клубу зацікавлених осіб, надали їй всеохоплюючого громадського резонансу.

Упродовж січня 1970 – березня 1972 рр. Вячеслав Чорновіл випускав перший в УРСР повноцінний позацензурний журнал «Український вісник». Із його сторінок, хоч не часто, зате вперто проривалася відповідна інформація. Так, у випуску IV передруковано щоденник Василя Симоненка «Окрайці думок...», в якому є натяк про «новий 1933 р.»²⁵. А вже в статті «Як і що обстоює Богдан Стенчук», яку редактор написав особисто, про голод сказано значно сміливіше. Чітко названо організаторів в особі Йосипа Сталіна та його поплічників, акцентовано на штучній природі явища, окреслено масштаби втрат: «більше людей, ніж Україна втратила під час Другої світової війни», по суті, вперше зазначено про «досить часті випадки людоїдства»²⁶. У рубриці новин із-за кордону сповіщалося про появу в 1968 р. книги Роберта Конквеста «Великий терор», двохсотсторінковий обсяг якої присвячено Україні, приміром сюжет про «організований Москвою штучний голод в 1933 році з мільйонами людських жертв»²⁷. Тональність, задана «Українським вісником», була підхоплена через кілька років правозахисниками.

Українська громадська група сприяння виконанню гельсинських угод (УГГ) – унікальна опозиційна організація в УРСР, яка діяла легально. Вона постала 9 листопада 1976 р. і одразу відкрито заявила про антинародну сутність

²² Політичні протести й інакодумство в Україні (1960–1990): документи і матеріали. С. 212.

²³ Там само. С. 192–193.

²⁴ Там само. С. 511.

²⁵ Симоненко В. А. Окрайці думок (щоденник). Український вісник. Випуск IV. Січень 1971 // Чорновіл В. Твори. у 10-ти т. Т. 3. «Український вісник». Випуски I–VI / упоряд. В. Чорновіл; передм. М. Косів. К., 2006. С. 521.

²⁶ Чорновіл В. «Як і що обстоює Богдан Стенчук». Березень 1970. Український вісник. Випуск V. Травень 1971. Чорновіл В. Твори. у 10-ти т. Т. 3. С. 718.

²⁷ Голоси чужоземців. Український вісник. Випуск V. Травень 1971 р. // Чорновіл В. Твори. у 10-ти т. Т. 3. С. 763–764.

комуністичного режиму. Уже в її «Меморандумі № 1» подано визначення поняття «геноцид», та зроблено спробу довести, що голод 1932–1933 рр. повністю співвідноситься з ознаками такого поняття. Оскільки перший і всі наступні меморандуми доправлялися на Захід, де із ними знайомилися передові спільноти та їх лідери, відомості про український апокаліпсис набирали міжнародного поголосу. Власне, дивлячись із цього ракурсу, варто повністю процитувати оригінал одного із уривків: «Український народ, котрий протягом багатьох століть не знав голоду, у 1933 році втратив понад 6 мільйонів чоловік, які загинули від голодної смерті. Це був всенародний голод, штучно створений органами влади: хліб відбирали до останньої зернини, руйнували навіть печі та господарчі прибудови в пошуках схованого зерна. Якщо до цього додати мільйони розкуркулених, котрих цілими родинами вивозили до Сибіру, де вони помирали, то за якихось три роки (1930–1933) ми налічимо не менше 10 мільйонів цілком свідомо винищених українців. Четверта частина українського населення!»²⁸. Загалом, учасники правозахисного руху оцінювали голод 1932–1933 рр. як типове порушення прав людини.

У другій половині 1970-х – на початку 1980-х рр. про Голодомор масово заговорили як гельсинці (головним чином, позбавлені волі. – *В. О.*), так і представники спротиву, які діяли поза групою. Наприклад, у 1976 р. співзасновник, керівник УГГ Микола Руденко написав поему «Хрест», де висвітлив моторошні картини страждань голодуючих²⁹. У 1979 р. учасник групи Богдан Ребрик надіслав із виправно-трудової колонії до українців США і Канади відкритого листа, в якому звинувачував комуністів у злочинствах проти українського народу, зокрема у вбивстві голодом семи мільйонів «безвинних селян»³⁰. У 1983 р. зі схожим листом, але до голови Президії Верховної Ради Української РСР звернувся політв'язень Юрій Бадзьо, який закликав керівника найвищого колегіального органу державної влади розробити і втілити комплекс заходів з ушанування пам'яті померлих³¹. Урешті, на закінчення варто згадати самвидавну книжку історика та опозиціонера Івана Геля «Грані культури», що написана в неволі в 1976 р. і аж у 1984 р. видана у м. Лондон. Викладені у ній думки, до всього ще й обґрунтовані фахівцем, викликають особливе зацікавлення. До голоду, як уважає автор, призвели каральні акції влади проти

²⁸ Меморандум № 1. Вплив Європейської Народи на розвиток правосвідомості на Україні // Українська громадська група сприяння виконанню Гельсинських угод. в 4 т. Т. 2: документи і матеріали. 9 листопада 1976 – 2 липня 1977 / упорядник В. В. Овсієнко; ГО «Харківська правозахисна група». Х., 2016. С. 36.

²⁹ Руденко М. Д. Хрест: поема / передм. І. Власенка; пер. на англ. Р. Татчина; передм. до пер. на англ. Л. Рудницького. К., 1996. 60 с.

³⁰ Ребрик Б. В. Відкритий лист до українців США і Канади // Українська громадська група сприяння виконанню Гельсинських угод: в 4 т. Т. 4: документи і матеріали. 10 грудня 1978 – 11 березня 1988 / упорядник В. В. Овсієнко; ГО «Харківська правозахисна група». Х., 2016. С. 66.

³¹ Звернення Юрія Бадзя до голови Президії Верховної Ради Української РСР // Голод в Україні. 1932–1933. Вибрані статті. Луцьк, 2006. С. 156–157.

селян за «відмову вступати в колгоспи»³². Ті акції вчиняли більшовики – «винахідники» «наперед спланованих штучних голодів»³³. У книжці висловлено жаль від того, що про 1932–1933 рр. мало відає молодь, а до будь-яких кроків у просвітницькому напрямі режим ставиться як до «антирадянської пропаганди, націоналістичної діяльності, наклепів на національну політику партії»³⁴. Пророчими та, на жаль, справедливими виявилися слова: «Голод, як злочин проти України тяжітиме над большевицькою диктатурою постійно і викриватиме її засильницьку природу та колонізаторський характер не тільки тому, що створений був штучно й убив 10 мільйонів українців, але й тому, що привів до деморалізації, занепаду національного життя»³⁵. Здеформовані, знівельовані Голодомором та й після нього духовність і дух, українцям випало важко відроджувати уже в незалежній державі, та й доведеться регенерувати впродовж ще не одного покоління нащадків післягеноцидного минулого.

Таким чином, підбиваючи підсумки, варто підкреслити: документи і матеріали однозначно стверджують про те, що діячі українського мирного спротиву не просто вичерпно знали й поширювали правдиву інформацію про Голодомор, але й докладали чимало зусиль для визнання його геноцидом на внутрішньому та міжнародному рівнях.

Островський Валерій. Тематика Голодомору в документах і матеріалах українського спротиву 1950-х – початку 1980-х рр. Стаття досліджує відображення тематики Голодомору 1932–1933 рр. в документах і матеріалах діячів та антирежимних організацій вітчизняного спротиву 1950-х – початку 1980-х рр. Висвітлено погляди тогочасної опозиції щодо передумов, причин, масштабів та наслідків злочину геноциду щодо українського народу.

Ключові слова: Голодомор, геноцид, український спротив, опозиційний рух.

Ostrovskyi Valerii. The subject of the Holodomor (famine) in the documents and materials of the Ukrainian resistance in the 1950 s – early 1980 s. The article is about devastating Holodomor (famine) as genocide against the Ukrainian nation that swept the nation during 1932–1933. It is showed in the documents and materials of the leaders and anti-regime organizations of the national resistance in 1950 s – early 1980 s. The article reflects the views of the former opposition as for the preconditions, causes, scales and consequences of the genocide of the Ukrainian people.

Key words: Holodomor, genocide, Ukrainian resistance, opposition movement.

³² Гель І. А. Грані культури. Львів, 1993. С. 89.

³³ Там само. С. 42.

³⁴ Там само. С. 90.

³⁵ Там само. С. 95–96.

Тарас Парило

аспірант III року навчання кафедри регіонального управління місцевого самоврядування та управління містом Національної академії державного управління при Президентіві України (Київ)

ГРЯДЕ ЧОРНОВОЛІВ ОГРОМ: ГРАНІ ПОСТАТІ ВЯЧЕСЛАВА ЧОРНОВОЛА (ДО 20-РІЧЧЯ ТРАГІЧНОЇ ЗАГИБЕЛІ ГЕРОЯ УКРАЇНИ)

Схилім синьо-жовті знамена в жалобі і чола.
Хай буде пером йому рідна земля над Дніпром,
А ми піднесем його справу ще вище, ніж вчора!
Вкраїна не вмерла і не вмере – гряде Чорноволів огром!
С.Пушик¹

Аж не віриться... 20 років минає, як душа Вячеслава Чорновола відлетіла у засвіти, злучившись із душами Ангелів Української Нації: Героїв-козаків, Українських Січових Стрільців, вояків Української Повстанської Армії, побратимів-шістдесятників, до них приєдналися Герої Небесної Сотні, Воїни-захисники України у сьогоднішній війні, поети, композитори, журналісти, письменники, трударі-патріоти, замучені ворогами нашої землі.

25 березня 1999 року чорною сторінкою записане в історію України. 29 березня 1999 року Київ і вся Україна прощалася з Великим Українцем. Сотні тисяч людей прийшли попрощатися із улюбленцем-політиком, серед них були і мої батьки, перші рухівці Тернополя. А він, усміхнений із сотні портретів, «крокував» разом із всіма вулицями стольного града. І на тій своїй останній маніфестації Шевченковим Словом заповідав: «Єднайтеся...Вам Бог помагає...»

Про нашого Героя України сказано і написано багато. Улюбленими книгами молоді став доробок В. Деревінського «Вячеслав Чорновіл. Нарис портрета політика», «Вячеслав Чорновіл – дух, що тіло рве до бою», Б. Томенчука «Він був пророком у своїй Вітчизні», М. Главацького «Вячеслав Чорновіл» із біографічної серії «Творці державного престижу» та ін.

Читаємо, перечитуємо, намагаємось у цьому життєвому морі пізнати його духовний материк, який вистояв під ударами долі, страшною комуно-радянської системи і не потонув у хвилях часу²². Подивовано стоїмо перед цим материком – незламним борцем за незалежну Україну, захисником віри, мови, історії,

¹ Пушик С. Поезії. Ужгород: Карпати, 1999.

² Томенчук Б. Він був пророком у своїй Вітчизні. Роздуми серед ночі. 2-е вид.; допов. Івано-Франківськ: Нова зоря, 2006

української культури, лідером нації, видатним правозахисником, журналістом, літературознавцем, публіцистом, членом Міжнародного пен-клубу, Української Гельсинської спілки, генератором дисидентського руху, п'ятнадцятилітнім в'язнем більшовицьких таборів, редактором журналу «Український вісник», газети «Час», багаторічним очільником Народного Руху України, депутатом Львівської обласної ради та її головою, кандидатом у Президенти України, гетьманом українського козацтва, народним депутатом Верховної Ради України, лауреатом Державної премії України імені Тараса Шевченка, орденосцем ордена Ярослава Мудрого V ступеня, із 1995 року членом Парламентської Асамблеї Ради Європи, автором книг «Правосуддя чи рецидиви терору» (1966 р.), «Лихо з розуму» (1967), якими засвідчив на весь світ, що тоталітарна радянська система антилюдяна, антидемократична, десятитомного творчого доробку, автором листів-протестів, надісланих у різні інстанції, обурюючись масовими арештами української інтелігенції, організатором протесту в кінотеатрі «Україна» під час перегляду фільму С.Параджанова «Тіні забутих предків» – «Хто проти арештів в Україні – встаньте!» - і понад усе – люблячим сином, батьком, мужем, братом:

На Колимі запахло чебрецем,
І руто - м'ятою, і кропивою.
Кохана сестро, дякую! З любов'ю
Паду про тебе в спогади лицем...
В.Стус³

Вячеслав Чорновіл був дуже активним у громадській роботі: зустрічі з виборцями, а також він причетний до відкриття Галицького коледжу імені Вячеслава Чорновола у м. Тернополі. У фондах зразкового музею коледжу Героя України Вячеслава Чорновола під №1 зберігається лист Героя України:

Директорові Галицького коледжу Баб'юк М.П.

Щиро радий тим, що на цій землі, яка виплекала для світу таких титанів науки, культури, національного духу, як Лесь Курбас, Соломія Крушельницька, Іван Полной нарешті відкрито освітній заклад, який покликаний стати колыскою геніїв.

Сподіваюся, що в стінах Галицького коледжу формуватиметься справжня Інтелектуальна еліта краю і цілої України, які прислужаться відродженню наших глибинних національних традицій.

Бажаю Вам і всьому творчому колективу успіхів у цій шляхетній справі.

³ .Стус В. І край мене почує: поезії / упоряд. А.Лазоренко. Донецьк: Донбас, 1992.

На жаль, у ці дні я повинен відстоювати інтереси України в Парламентській Асамблеї Європи, але всіма помислами я з колективом коледжу, до становлення якого теж доклав дешицю зусиль.

Многая Вам літа!

Ваш Вячеслав Чорновіл

Талант Вячеслава Чорновола шліфували мордовські табори. Там він став філософом і стратегом. Він дуже любив поезію, часто декламував вірші.. Знав їх безліч – Шевченка і Франка, Сосюру, Хікмета, Малишка, Ліну Костенко, Василя Стуса, Вінграновського, Івана Драча, Б.Нечерду, своєї Атени, Ірини Жиленко, Світличного, Калинця...

Вячеслав Чорновіл завойовував повагу як прихильників, так і відвертих політичних суперників, навіть ворогів – безкомпромісністю суджень і поведінки, глибинним розумінням політичної ситуації, вмінням з блискавичною швидкістю орієнтуватися в ній⁴⁴.

У Вячеслава Чорновола на все була своя думка. Ми зібрали цілу низку думок Героя України «Як казав Чорновіл»:

- про Незалежність: «...на жаль, Україна не пішла шляхом Чехії, Польщі, країн Балтії...»;
- про державу: «...нам пропонують модель неукраїнської України...»;
- про владу: «...ставши формально безпартійними, більшість при владі не перестала бути комуністами...»
- про націоналізм жертвний і націоналізм кар'єрний: «...для мене націоналіст – це патріот України...»;
- про демократію: «... чомусь меншає інтерес до загальнодержавних справ...»;
- про корупцію: «... голодні чиновники – їх сила-силенна – не лише очікують, але й вимагають хабарів...»⁵.

Ще на початку 90-их років В. Чорновіл заявляв: «... на жаль, будуємо державу, яка не має підвалин у вигляді політичної структури суспільства». Цю структуру він убачав у системі «взаємодії влади, політичних партій, громадських організацій, що виражають політичну волю мас»⁶.

Небезпечність ситуацій Вячеслав Чорновіл також вбачав переважно в політичній площині «не покінчено з головним політичним протистоянням в Україні – протистояння борців за незалежність України і противників цієї незалежності». До антинезалежницьких сил В.Чорновіл відніс соціалістичну партію О. Мороза, недавню комуністичну номенклатуру, «яка перехопила у рухівців гасла і знамена», а після виборів Президента активно формує нову

⁴ Біля витоків Незалежності. До 20-річчя Незалежності України. К., 2011.

⁵ Чорновіл В. Пульс української незалежності. К.: Либідь, 2000.

⁶ Ковтун В. Історія Народного Руху України. К., 1995.

структуру влади, є «найголовнішою частиною політичної опори» Л. Кравчука, адже «Президент не буде воювати з колишніми партсоратниками, а ті не дозволять йому проводити реформи».

«Таким чином, – заявляв В. Чорновіл, – головна умова розбудови України – рішуча декомунізація суспільства, бо для «вчорашніх демократія – загроза чи не більша, ніж державна незалежність України». Отже, В. Чорновіл першим підняв питання декомунізації суспільства (пройшло стільки літ, а її, декомунізацію, ще не завершили). Вже тоді В. Чорновіл запропонував концепцію опозиції сильної, «глибокочелованої», «з чіткою вертикальною структурою», «як «генератора й організатора демократичного розвитку України, «генератора реформістських ідей».

У концепції В. Чорновола знайшли відбиток чимало правдивих фрагментів історичної колізії нової держави.

Вячеслав Чорновіл був людиною глибоко духовною, любив і шанував народні звичаї (скільки разів колядував і шедрував у Тернополі!), дотримувався їх із внутрішнім трепетом і щирою безпосередністю⁷. Найбільші релігійні свята обходив у родинному колі. Будучи політиком із загостреним почуттям соборності України, пишався звичаєвим її розмаїттям. Занурений у вир політичного життя, не мав можливості відвідувати рідну Черкащину. Та існував один день у році, коли ці відвідини були обов'язковими – це поминальна неділя, яка у його селі припадає через два тижні після Великодня.

Згадувала Атена Пашко: «Ми часто приїжджали до хворих батьків. У хату із лісу приносили оберемки рясту. Це зілля дуже любила мати. Вячеслав був дуже ніжний до неї. Пам'ятаю, коли матері було важко ходити після інсульту, він брав її на руки, як дитину, і виносив у сад біля розлогого горіха, клав на приготовлену постіль і сідав біля неї...». І ще один спогад дружини В. Чорновола: «Кожного року на кладовищі він вів мене в ту частину, де у голодомор завозили заморених людей.... Були там густі зарослі, і Вячеслав планував поставити пам'ятник закатованим своїм односельцям».

Він ще так багато мав зробити...

Ми віримо: гряде Чорноволів огор – і Україна переможе у цій страшній війні, бо на нашому боці правда.

⁷ Шостак Й. Відродження держави. Тернопіль: Джура. 2001.

Парило Тарас. Гряде Чорновоїв огром: грані постаті Вячеслава Чорновола. У статті ведеться роздум над багатогранністю обдарувань В. Чорновола - духовного провідника української нації. Висловлюється впевненість: на його подвижництві, любові до України виховуються нові покоління.

Ключові слова: Герой України, В. Чорновіл, національна історія, працелюбність, поборник правди.

Parylo Taras. Chornovilov rushes enormously: the faces of Vyacheslav Chornovil figure. The article is devoted to the multifaceted talent of V. Chornovil, the spiritual leader of the Ukrainian nation. Confidence is expressed: new generations are being raised on his ascetic, love for Ukraine.

Key words: Hero of Ukraine, V. Chornovil, national history, hard work, champion of the truth.

Катерина Пасічник

аспірант кафедри політичних наук Київського національного університету будівництва і архітектури (Київ)

ЕНЕРГЕТИЧНА ПОЛІТИКА В ПРОГРАМАХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ УКРАЇНИ

Енергетична безпека – одна з головних складових державної безпеки країни в цілому, і тому від її впровадження залежать економічна та політична стабільність країни. Крім того, вона виступає одним з важливих механізмів міжнародного тиску і шантажу країни, який, до недавнього часу, вдало використовувала Росія з метою політичного контролю України. Роботу щодо формування стратегії енергетичної безпеки було розпочато не так давно. Цьому сприяла низка чинників, зокрема події 2006 року, після так званого газового конфлікту та Харківських угод, які похитнули стабільність України, але й в свою чергу поставили владу перед фактом необхідності реформування енергетики країни. Іншою такою подією стала російська військова агресія на сході України з 2014 року.

Наразі впровадження політики енергоефективності, забезпечення енергоресурсами та пошук шляхів для їх диверсифікації є головними пріоритетами для держави. Проте це питання неодноразово підіймалося в програмах політичних партій України.

Річ у тому, що наразі недостатньо досліджене питання енергетичної політики в програмах саме політичних партій України часів її незалежності. Їхнє вивчення та аналіз дасть змогу побачити як саме відбувався процес формування і становлення енергетичної стратегії країни, а також її сильні і слабкі сторони, апелюючи до яких партії намагалися прийти до влади. В цьому і полягає актуальність даного дослідження.

Вивченням програм політичних партій у сфері енергетичної політики можна побачити у напрацюваннях В. Ф. Деревінського¹. В контексті вивчення історії діяльності окремих партій можна відзначити напрацювання

¹ Деревінський В. Ф. Енергонезалежність держави в контексті консолідації суспільства. *Гілея: науковий вісник*. 2018. Випуск 137. С.321-323;

Деревінський В.Ф. Народовладдя та енергозбереження як фактори консолідації суспільства в документах сучасних українських правил партій. *Гілея: науковий вісник*. 2018. Випуск 128. С. 311-315.

Деревінський В. Ф. Питання національної консолідації в нормативно-правових актах України. *Гілея: науковий вісник*. 2018. Випуск 139. С. 89-92.

І. Г. Коваленка². Питання енергетичної безпеки та енергозалежності країни розглядаються у працях М. Г. Земляного³, О. М. Суходолі⁴.

Здебільшого питання енергетичної безпеки та енергонезалежності у партійних програмах розглядалося не достатньо глибоко, а в деяких це робилося в контексті збереження навколишнього середовища. Так, до прикладу, розглянувши програму партії зелених України, можна побачити, що пріоритетними питаннями, які відстоювала ПЗУ, були абсолютна незалежність та питання державної безпеки України. ПЗУ виступала за розвиток ринкових відносин, що базуються на балансуванні між техногенним навантаженням на довкілля і здатністю середовища до самовідновлення. Після проходження партії до парламенту в 1998 р., питання стосовно енергетичної галузі таки постало, хоч основною метою було внести зміни до захисту навколишнього середовища. Було розпочато процес закриття Чорнобильської АЕС (рішення було прийнято в 2000 р.) Крім того, ПЗУ виступала за раціональне використання природних ресурсів з урахуванням техногенних впливів на навколишнє середовище. За їх підтримки було внесено та прийнято зміни в Закон України щодо стимулювання розвитку вітрової енергетики⁵.

Основою будь-якої країни є її державність. Саме слова «Державність, демократія, реформи!» є гаслом партії «Народний рух України», у програмі якої основне бачення сталого розвитку країни передбачає енергетичну незалежність від Росії. В основі цього лежить пошук шляхів диверсифікації природного газу з інших країн та поставка нафти на вигідних для України умовах. Неконтрольоване добування і споживання енергоресурсів, технічна відсталість і «застій» наукових розробок в енергетичній галузі привело до зниження енергозабезпечення країни та, практично, повної енергозалежності України, що в свою чергу, дестабілізувало внутрішньополітичні, економічні і соціальні процеси. Тому, в програмі «Руху» передбачалася розробка енергетичної стратегії країни та впровадження політики енергоефективності та енергозбереження. «Рух» переконаний, що створення ефективної енергетичної політики сприятиме стабільності державної безпеки⁶.

² Коваленко Г. І. Історичний розвиток партії зелених в незалежній Україні. *Наука. Релігія. Суспільство*. 2008. №2. С. 48-52.

³ Земляний М. Г. До оцінки рівня енергетичної безпеки. Концептуальні підходи. *Стратегічна панорама*. 2009. № 2. С. 56-63

⁴ Суходоля О. М. Геополітичні та економічні пріоритети енергетичної безпеки України. *Стратегічна панорама*. 2017. № 1. С. 42-52.

⁵ Коваленко Г. І. Історичний розвиток партії зелених в незалежній Україні. *Наука. Релігія. Суспільство*. 2008. №2. С. 49.

⁶ Політична партія «Народний Рух України». Офіційний сайт Народний Рух України. URL: <http://www.rukh.team/> (дата звернення: 20.02.2019).

У програмі партії «Наша Україна» (наразі «Народний Союз Наша Україна») можна побачити, що вона ставила собі за мету зменшити газову залежність від Росії шляхом технічної модернізації енергетичної інфраструктури, підвищення використання відновлювальних джерел енергії та диверсифікацію енергоресурсів⁷.

Сучасна програма партії «Батьківщина» включає в себе положення проти приватизації газотранспортної системи та «Енергоатому» й інших стратегічно важливих об'єктів. Проте важко сказати, що цих самих поглядів партія дотримувалася і в 2006 році, коли їхній лідер підписувала Харківські угоди з Росією стосовно постачання природного газу, цим самим «посадивши» Україну на «газову голку» без права вносити будь-які зміни на свою користь⁸.

У програмі однієї з найвпливовіших партій з 2006 р. по 2013 р. – «Партії Регіонів», питання щодо формування стратегії енергетичної безпеки не йшлося. Але розглядався контроль цін на енергоресурси, енергоносії та соціальне забезпечення працівників вугільної промисловості. Значної уваги приділяли на ініціюванні політики державної підтримки підприємств з видобутку вугілля, поліпшення соціального захисту працівників вугільної промисловості та підвищення безпеки їх роботи. В основі робився акцент на збільшення обсягів виробництва електроенергії на АЕС та використання відновлювальної джерел енергії. Як і більшість партій, «Партія Регіонів» після газової кризи також внесла пункт про зменшення ресурсної та енергетичної імпортозалежності України і збільшення власного добування вугілля, газу і нафти⁹.

Потрібно відзначити, партія «Свобода» є чи не єдиною партією, котра у своїй програмі детально описала поетапні кроки щодо енергетичної сфери і безпеки. У їх програмі передбачено ухвалення державної стратегії за принципом «зменшення споживання, збільшення видобутку, диверсифікація джерел»¹⁰. Окремо в них розглянуто розробка і прийняття державної стратегії споживання енергії з відновлювальних джерел енергії (ВДЕ). Повільне впровадження відновлювальної енергетики, на думку «свободівців», відбувається через те, що у громади та в підприємців немає доступу до фінансових механізмів її впровадження, а також недосконалий інститут

⁷ Передвиборча програма Блоку «Наша Україна». Програма партії. URL: <http://e-news.com.ua/directory/show/1229.html> (дата звернення: 20.02.2019); Програма політичної партії «Народний союз Наша Україна». Програма партії. URL: <http://old.lvivrada.gov.ua/frakciyi/nasha-ukrajina/285-programa-politychnoji-partiji-narodnyj-sojuz-nasha-ukrajina> (дата звернення: 20.02.2019).

⁸ Програма політичної партії «Батьківщина». Програма партії. URL: <https://ba.org.ua/programm/> (дата звернення: 20.02.2019).

⁹ Програма політичної партії «Партія Регіонів». Програма партії. URL: <http://old.lvivrada.gov.ua/frakciyi/partija-regioniv/261-programa-partiji-regioniv> (дата звернення: 20.02.2019).

¹⁰ Деревінський В.Ф. Народовладдя та енергозбереження як фактори консолідації суспільства в документах сучасних українських правил партій. *Гілея: науковий вісник*. 2018. Випуск 128. С. 313.

державної підтримки і надання пільг для впровадження технологій з ВЕД. «Свободівці», окрім залучення інвестицій у розвиток енергетичної галузі країни, передбачають також диверсифікацію імпортих енергоресурсів не більше як 30% з однієї держави та стимулювання спеціальних програм стосовно видобутку власного газу і нафти¹¹.

«Свобода» поставила собі за мету побороти корупційні схеми та систему монополізації енергетичних компаній. Вони пропонують запровадити енергоаудит на підприємствах, що видобувають енергоресурси, проведення тендерів на закупівлю спеціалізованого обладнання та масове встановлення лічильників на житлові будинки. На їх думку це допоможе встановити собівартісну цінову політику на енергоносії та дозволить малим виробникам електроенергії відкрити доступ до електричних мереж¹².

У програмі партії «Солідарність» значна увага приділяється диверсифікації енергоресурсів виключно на вигідних для України умовах, модернізації газопроводу, стимулювання розвитку та впровадження альтернативних видів енергії, скорочення споживання природного газу, тобто підтримка політики енергоефективності та енергозбереження шляхом використання новітніх технологій. Окремо в «Солідарності» виноситься питання українського законодавства з енергетики. На їх думку українська нормативно-правова та законодавча база має відповідати законодавству Європейського союзу, що допоможе, у свою чергу, реформувати українську енергетику та створити енергетичний ринок¹³.

У програмах партій «Народний фронт» і «Аграрна партія України» також прописано важливість переходу держави на засади енергоефективності та енергозаощадження, яке передбачає використання інноваційних технологій. Як і у програмах інших партій головним напрямком їхньої діяльності в енергетичній сфері є приведення енергетичного сектора у відповідність до вимог Договору про створення Енергетичного співтовариства (включно з III Енергетичним пакетом ЄС), збільшення власного добування енергоресурсів і налагодження шляхів диверсифікації енергоресурсів¹⁴.

Отже, розглянувши програми деяких політичних партій України, можна побачити, що в основному в більшості з них прописані схожі завдання стосовно формування енергетичної політики країни, які передбачають покращення

¹¹ Програма політичної партії «Свобода». Програма партії. URL: <https://svoboda.org.ua/party/program/ii/> (дата звернення: 20.02.2019).

¹² Програма політичної партії «Свобода». Програма партії. URL: <https://svoboda.org.ua/party/program/ii/> (дата звернення: 20.02.2019).

¹³ Програма політичної партії «Блок Петра Порошенка «Солідарність». Програма партії. URL: http://solydarnist.org/wp-content/uploads/2015/12/programa_solidarnist.pdf (дата звернення: 20.02.2019).

¹⁴ Програма політичної партії «Аграрна партія України». Програма партії. URL: <https://agroparty.org.ua/pro-partiiu/programa> (дата звернення: 20.02.2019); Програма політичної партії «Народний Фронт» Програма партії. URL: <http://nfront.org.ua/program> (дата звернення: 20.02.2019).

енергоефективності країни, пошуку шляхів диверсифікації енергоресурсів, забезпечення незалежності від російського газу та зниження тарифів на енергію. Проте деякі партії в своїй діяльності передбачають і формування національної енергетичної стратегії, яка в свою чергу сприятиме формуванню безпеки країни. Крім того, діяльність деяких політичних сил була спрямована на захист екології та все-таки діяли в межах політики енергоефективності та енергозбереження (хоча здебільшого це робилося не усвідомлено). А деякі навпаки – погіршували ситуацію своїми діями. Проте можна прослідкувати одну характерну рису для усіх партій – у їхніх програмах не розглянута можливість соціальної участі української спільноти у формуванні енергетичної політики та її впровадження. Це пов'язано з тим, що партії в основному мають закритий характер діяльності, а також через незацікавленість, аполітичність та байдужість суспільства до розбудови державності України. Тому дуже важливим є питання посилення та залучення громад до соціальних і політичних процесів країни, що, в свою чергу, приведе до зростання ініціативності в питаннях енергоефективності та енергозбереження й вплине на добробут і самодостатність населення.

Пасічник Катерина. Енергетична безпека в програмах політичних партій України. В статті розглядаються питання забезпечення реалізації державної енергетичної політики спрямованої на формування енергетичної безпеки України в програмах політичних партій. Методологічною основою дослідження слугували порівняльний та історико-аналітичний методи.

Ключові слова: енергетична безпека, енергоефективність, диверсифікація, енергозалежність, енергоресурси.

Pasichnyk Kateryna. Energy policy in the programs of political parties of Ukraine. The article highlighted the issue of ensuring the implementation of the state energy policy aimed at the formation of Ukraine's energy security in the programs of political parties. The methodological basis of the research was comparative and historical-analytical methods.

Key words: energy security, energy efficiency, diversification, energy dependence, energy resources.

Богдан Паска

кандидат історичних наук, провідний фахівець Інституту історії, етнології і археології Карпат, асистент кафедри історії України та методики викладання історії ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (Івано-Франківськ)

СПРОБА ВИКОРИСТАННЯ РАДЯНСЬКИМ РЕЖИМОМ КАРАЛЬНОЇ ПСИХІАТРІЇ ПРОТИ ВАЛЕНТИНА МОРОЗА

Валентин Мороз був одним із найбільш активних українських дисидентів та прихильником активізації протистояння із радянським режимом. У 1970 р. його було вдруге заарештовано та засуджено на 6 р. тюрми, 3 р. виправно-трудова колоній (ВТК) та 5 р. заслання. Ув'язнення дисидента викликало масові кампанії на його захист у середовищі українського руху опору та зі сторони міжнародної спільноти. Під час перебування у Владимирській тюрмі у 1974 р. В. Мороз провів 145-денне голодування, яке завдало значних репутаційних збитків радянському керівництву на міжнародній арені. Режим прагнув до повної ізоляції «незручного» дисидента від зовнішнього світу, його морального знищення та дискредитації в очах світової громадськості.

Одним із поширених методів боротьби радянської влади проти дисидентського руху були ув'язнення інакодумців у психіатричних лікарнях. Очевидно, за вказівкою радянського керівництва у 1975–1976 рр. адміністрацією Владимирської в'язниці було продовжено тиск на В. Мороза. В якості покарання за непохитність політв'язня під час 145-денного голодування його на 15 днів було відправлено до карцеру (4–19 січня 1975 р.). У лютому 1975 р. психіатр Владимирської тюрми В. Рогов пригрозив дисиденту безпосереднім психіатричним втручанням у разі продовження ним протистояння з тюремною адміністрацією¹. У відповідь політв'язень написав заяву на ім'я прокурора СРСР з вимогою притягнення психіатра до кримінальної відповідальності за наклеп². У травні 1975 р. В. Мороз отримав побачення із дружиною, на якому повідомив про задовільний стан свого здоров'я, а також про активну інтелектуальну працю, початок вивчення англійської мови³. Задля відновлення свого здоров'я після виснажливого голодування він активно використовував методи йоги⁴.

¹ В тюрмах и лагерях. *Хроника текущих событий* 1975. Выпуск 35. 31 марта.

² Лук'яненко Л. З часів неволі. Книга п'ята: Одержимі. К.: Тамподек XXI, 2012. С. 33.

³ Владимирская тюрьма. *Хроника текущих событий*. 1975. Выпуск 36. 31 мая.

⁴ Інтерв'ю з Гелем І. А., 1937 р. нар., с. Кліцко, Городоцький р-н, Львівська обл. Запис 25.06.2003, м. Київ, інтерв'юери Кіпіані В., Овсієнко В. / В. Кіпіані, В. Овсієнко. URL: <http://archive.khpg.org/index.php?id=1348418185> (дата звернення: 20.02.2019).

Не бажаючи переведення В. Мороза у колонію, яке відповідно до рішення суду мало відбутись 1 червня 1976 р., адміністрація тюрми, очевидно, за вказівкою із Москви, всіляко намагалась ізолювати його від контактів із однодумцями. З метою морального тиску на політв'язня, його у квітні 1976 р. помістили в підвальну камеру з психічно хворою людиною⁵. 10 травня 1976 р. він був переведений на психіатричне обстеження до московського Інституту імені В. Сербського⁶. Дружині спочатку повідомили, що її чоловік «направлений до медичного закладу для встановлення характеру фізичної роботи, якою він буде займатися у ВТК». Лише після неодноразових звертань Р. Мороз до радянського керівництва 17 травня 1976 р. факт психіатричного ув'язнення В. Мороза доведено до її відома⁷. Р. Мороз, своєю чергою, повідомила про це іноземним кореспондентам, що спричинило занепокоєння долею В. Мороза в діаспорному середовищі і відновлення масових кампаній на його захист у країнах Заходу⁸. Серед українських дисидентів із протестом проти використання психіатрії у боротьбі з В. Морозом виступили Л. Лук'яненко зі своєю родиною. 25 травня 1976 р. вони відправили відповідну заяву на адресу голови Президії Верховної Ради СРСР⁹.

Дев'ятнадцятого травня Морозам було дозволено одногодинне побачення, під час якого Валентин заявив про відмову від радянського громадянства і бажання отримати американське¹⁰. Такий вияв протесту проти тоталітарного режиму у 1970-х – першій половині 1980-х рр. отримав значне поширення серед українських дисидентів. Відмовитися від громадянства СРСР у різний час прагнули також В. Чорновіл, І. Гель, С. Караванський, В. Січко, В. Стус, С. Шабатура та ін.¹¹ Дружина зауважила значні зміни в характері В. Мороза в сторону відчуженості і підозрілості, що було закономірним результатом цілеспрямованих дій радянського режиму, які мали на меті його моральне і фізичне знищення¹². Серед причин утримання В. Мороза в Інституті імені В. Сербського лікарі назвали «його підвищену релігійність і нанесення собі тілесних ушкоджень» (мали на увазі випадок покалічення В. Мороза співкамерником у 1972 р.)¹³.

⁵ Мороз Р. Проти вітру. Спогади дружини українського політв'язня. Львів: Свічадо, 2005. С. 170.

⁶ Мороз – притулок (переклад у цілості вступу й розмови з Раїсою Мороз) // Музей-архів і документаційний центр українського самвидаву при видавництві «Смолоскип» (далі – Смолоскип), од. обл. ДП-51: М. 1976. Арк.1.

⁷ Валентин Мороз на психиатрической экспертизе. *Хроника текущих событий*. 1976. Выпуск 40. 20 мая.

⁸ Мороз Р. Проти вітру. Спогади дружини українського політв'язня. Львів: Свічадо, 2005. С. 170–171.

⁹ Лук'яненко Л. З часів неволі. Книга п'ята: Одержимі. К.: Тамподек ХХІ, 2012. С. 27–28.

¹⁰ Документы Московской Хельсинкской группы / Моск. Хельсинк. группа; о-во «Мемориал»; сост. Д. Зубарев, И. Кузовкин. М.: Моск. Хельсинк. группа, 2006. С. 100; Мороз Р. Проти вітру. Спогади дружини українського політв'язня. Львів: Свічадо, 2005. С. 170.

¹¹ Деревінський В. Вячеслав Чорновіл. Нарис портрета політика. Тернопіль: Джура, 2011. С. 63.

¹² Мороз Р. Проти вітру. Спогади дружини українського політв'язня. Львів: Свічадо, 2005. С. 170.

¹³ Валентин Мороз на психиатрической экспертизе. *Хроника текущих событий*. 1976. Выпуск 40. 20 мая.

Спроба радянського режиму використати проти В. Мороза психіатричні репресії викликала значне піднесення міжнародної кампанії на його захист у травні–липні 1976 р. Протягом 18–22 травня інформація про переведення дисидента до Інституту імені В. Сербського, завдяки інтерв'ю його дружини іноземним кореспондентам, поширилась на Заході. Зокрема, канадська газета «Toronto Star» розмістила статтю про нього на першій сторінці. Наприкінці травня 1976 р. завдяки старанням депутатів П. Євчука та С. Новлса, справа звільнення В. Мороза обговорювалась у канадському парламенті¹⁴. Депутат Д. Мазанковський подав клопотання щодо направлення до засудженого історика незалежних медиків із країн Заходу. Інший депутат нижньої палати канадського парламенту, лікар за фахом М. Шульман звернувся до радянського посольства із пропозицією здійснити медичний огляд В. Мороза. Також він клопотав до уряду П.-Е. Трюдо, щоб необхідною передумовою продажу канадського зерна до СРСР зробити звільнення дисидента з ув'язнення. Проте такі думки виглядали занадто радикальними і не були сприйняті політикумом Канади¹⁵.

Зрештою, 3 червня 1976 р. нижня палата канадського парламенту з ініціативи депутата П. Євчука одноголосно прийняла резолюцію із закликом до уряду виступити в обороні В. Мороза. Представники канадського уряду негайно передали її до радянського посольства. Цього ж дня у столичній газеті «Ottava Journal» Комітет оборони Валентина Мороза (КОВМ) опублікував відкритий лист на захист дисидента, який підписали 90 діячів науки на чолі з президентом Торонтського університету¹⁶. Протягом 9–11 червня за сприяння Комісії Прав Людини при СКВУ, Ліги Визволення України (ЛВУ), Жіночого Відділу Українок Канади кілька провідних газет Канади надрукували лист від імені 350 канадських науковців до радянського посольства із вимогою негайного звільнення В. Мороза¹⁷. Монреальський КОВМ 8 червня 1976 р. надіслав телеграму із підписами 10 тисяч осіб в обороні В. Мороза, М. Плахотнюка та інших українських політв'язнів до П.-Е. Трюдо, Генерального Секретаря ООН К. Вальдгайма та Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ)¹⁸.

Активні заходи на захист В. Мороза після його переведення до Інституту ім. В. Сербського відбувалися і в США. Вже 3 червня 1976 р. УККА відправив телеграму президенту Дж. Форду з проханням поставити перед радянським

¹⁴ ЦДАЗУ. Ф. 36. Оп. 1. Спр. 41. Арк. 11.

¹⁵ Сіромський Р. Справа ув'язнення Валентина Мороза у громадсько-політичному дискурсі Канади (1970–1979 рр.). *Наукові зошити історичного факультету Львівського університету*. 2014. Вип. 15. С. 113.

¹⁶ ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 7 (1985). Спр. 1052. Арк. 138; ЦДАЗУ. Ф. 36. Оп. 1. Спр. 41. Арк. 11.

¹⁷ ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 7 (1985). Спр. 1053. Арк. 3.

¹⁸ ЦДАЗУ. Ф. 36. Оп. 1. Спр. 41. Арк. 11.

керівництвом питання про звільнення дисидента¹⁹. 7 червня українські емігрантські організації провели демонстрацію під гаслами «Свободу Морозу», «Свободу Україні», «Зупиніть КДБ» у Вашингтоні біля радянського посольства²⁰. На початку червня 98 американських конгресменів відправили на адресу керівників КПРС та радянського уряду листи із закликами припинити репресії проти історика та дозволити йому емігрувати до США для роботи в Гарвардському університеті²¹. 15–17 червня 1976 р. в американському виданні «Washington Star» та в газеті української діаспори у США «Свобода» опубліковано інтерв'ю Р. Мороз, яка описала результати свого побачення з чоловіком²². А 16 червня 1976 р. конгресмени Е. Кач, К. Дадд і М. Фенвік виголосили в парламенті спільну заяву, у якій запропонували надати В. Морозу почесне громадянство США, оскільки він належить до «героїчних особистостей сучасної епохи»²³.

Кампанія на захист В. Мороза в травні–червні 1976 р. охопила також країни Європи – Францію та Велику Британію. У Франції основним ініціатором заходів в обороні історика став український дисидент Л. Плющ, який був звільнений із психіатричного ув'язнення та емігрував на Захід у березні 1976 р. У кінці травня він виступив перед студентами вищого торгово-економічного інституту у м. Понтуаз, закликавши до проведення акцій на захист В. Мороза. Від імені французького Комітету за звільнення радянських політв'язнів Л. Плющ підготував спеціальну декларацію, у якій висловився на підтримку боротьби за звільнення українських дисидентів із тюрем і таборів. Його дружина Т. Житникова у Парижі виступила із зверненням до жінок усього світу, закликала їх здійснювати заходи для врятування В. Мороза від морального знищення у психлікарні²⁴.

Активізація кампанії оборони В. Мороза у Великій Британії припала на кінець червня – початок липня 1976 р. Протягом 25–26 червня у Лондоні відбувся з'їзд СУБ, на якому значна увага приділялась питанню звільнення В. Мороза. Із цією метою організація налагодила контакти з кількома членами британського парламенту, провела ряд демонстрацій та направила петиції на адресу уряду²⁵. На початку липня у Лестері (Англія) відбулось зібрання СУМ Великої Британії за участю лідерів ОУН(б) Ярослава і Ярослави Стецьків. Було

¹⁹ ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 7 (1985). Спр. 1053. Арк. 21.

²⁰ ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 7 (1985). Спр. 1052. Арк. 99.

²¹ ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 7 (1985). Спр. 1053. Арк. 21.

²² Мороз Р. Проти вітру. Спогади дружини українського політв'язня. Львів: Свічадо, 2005. С. 170.

²³ Там само. Арк. 33.

²⁴ ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 7 (1985). Спр. 1052. Арк. 98–103.

²⁵ ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 7 (1985). Спр. 1054. Арк. 213.

підписано петицію на захист радянських політв'язнів із вимогами до радянської влади звільнити засуджених В. Мороза та Ю. Шухевича²⁶.

Зрештою, внаслідок активізації за кордоном кампанії за звільнення В. Мороза та значного тиску на радянський режим зі сторони міжнародної спільноти, експертна комісія 18 червня 1976 р. визнала політв'язня психічно здоровим. Цього ж місяця, відповідно до вироку Івано-Франківського суду (1970 р.) його перевели для подальшого відбуття покарання у ВТК, розташований у селі Сосновка в Мордовії (колонія № 1)²⁷. Міжнародна кампанія 1976 р. була відносно короткою, але достатньо інтенсивною та ефективною. Основним її здобутком стало припинення використання радянським режимом каральної психіатрії проти В. Мороза²⁸. Серед причин успіху кампанії 1976 року варто виділити активну роботу КОВМ та налагодження ними зв'язків з урядовими та політичними колами країн Заходу²⁹.

Паска Богдан. Спроба використання радянським режимом каральної психіатрії проти Валентина Мороза. У статті розкрито спробу радянського тоталітарного режиму розправитися із українським дисидентом Валентином Морозом шляхом його запроторення до психіатричної лікарні. Висвітлено основні віхи кампанії на захист В. Мороза у 1976 р., що стала основною причиною припинення психіатричних репресій проти дисидента

Ключові слова: Валентин Мороз, каральна психіатрія, радянський режим, Інститут імені В. Сербського, Комітет оборони Валентина Мороза.

Paska Bogdan. The Soviet Regime's attempt to use punitive psychiatry against Valentyn Moroz. The article reveals the Soviet totalitarian regime's attempt to destroy the Ukrainian dissident Valentine Moroz by taking him to a psychiatric hospital. The main aspects of the campaign to defend V. Moroz in 1976, which became the main reason for the cessation of psychiatric repression against the dissident were highlighted.

Key words: Valentyn Moroz, punitive psychiatry, Soviet regime, Serbsky Center, Valentyn Moroz Defense Committee.

²⁶ Там само. Арк. 163.

²⁷ В тюрмах и лагерях. *Хроника текущих событий*. 1976. Выпуск 41. 3 августа.

²⁸ Валентина Мороза визнали психічно здоровим, його перевезуть до мордовського табору / Прес-реліз Закордонного Представництва Української Головної Визвольної Ради // Смолоскип, од. обл. ДП-48: М. 1976. 21 червня. Арк. 1.

²⁹ ЦДАЗУ. Ф. 36. Оп. 1. Спр. 41. Арк. 12.

Євген Перегуда

*доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політичних наук
Київського національного університету будівництва і архітектури (Київ)*

ПРО ВПЛИВ СУСПІЛЬНИХ ТЕНДЕНЦІЙ НА РОЗВИТОК ТА ПЕРСПЕКТИВИ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛ-ДЕМОКРАТІЇ

Вячеслав Чорновіл очолював частину політичних сил, які в Україні прийнято називати націонал-демократичними. Вони були надзвичайно популярними напередодні та в перші роки незалежності Української держави. У 1990-ті роки Народний Рух України мав впливові фракції у Верховній Раді України. А були ж й інші партії націонал-демократичного спрямування, як-от Українська Республіканська партія, Демократична партія, пізніше Український народний рух, а також їх об'єднання на кшталт Конгресу національно-демократичних сил тощо.

Наразі жодна з парламентських політичних партій України не ідентифікує себе чітко з націонал-демократією, хоча окремі представники націонал-демократичних партій входять до складу політичного класу України. Звичайно, політологи й історики мають поставити питання, чому так сталося, чи означає це, що часи націонал-демократії в Україні остаточно минули чи все ж таки можливі певні ідеологічні та організаційні новації, які були б здатні повернути націонал-демократії колишній вплив. Цьому й присвячені міркування автора.

Теоретичну рамку даного матеріалу становить низка концепцій, автори яких досліджували вплив новітніх тенденцій суспільного розвитку на еволюцію політичного процесу.

По-перше, це концепція вітчизняного мислителя В. Старосольського, яку він виклав, зокрема, в статті «Криза конституційної держави»¹. У ній він робить висновок, що стрімка соціальна диференціація суспільства (зумовлена насамперед стрімким розвитком комунікаційних технологій, розвитком нових галузей господарства, освіти, науки, культури – П.Є.), класове його розмежування, домінування класових та в цілому групових інтересів розриває єдність національного організму, посталою в ході антифеодальних революцій, нівелює засади, на яких будувався демократичний процес, а також саме розуміння демократії як влади більшості. В цьому контексті доцільно згадати й про деякі пізніші тлумачення демократії, зокрема французького філософа

¹ Старосольський В. «Криза» конституційної держави. *Вибори та демократія*. 2005. № 4. С. 69-74.

А. Камю, який зауважував, що демократія є не владою більшості, а захистом меншості ².

По-друге, це низка концепцій, які пояснюють вплив процесів зосередження економічної влади в руках вузького кола еліт. Зокрема, К. Крауч висунув концепцію «постдемократії». Він визнає, що демократія як політичний режим залишається на порядку денному, але зауважує, що його внутрішня сутність суттєво вихолощується. Транснаціональні та інші корпорації змикаються з інститутами, які раніше уособлювали демократичні принципи – державними (уряди, парламенти, суди) та недержавними (політичні партії, громадські організації) ³.

Врешті, по-третє, це концепція «маніпулятивної демократії» ⁴. Сьогодні у вітчизняній політології часто можна зустріти твердження про те, що політичні інституції, зокрема партії, більше не виражають інтереси широких соціальних груп, які безпосередньо не причетні до здійснення влади. Але точніше буде сказати, що вони ці інтереси формулюють самі, нав'язують їх громадянам й таким чином формують соціальні групи, на представництво інтересів яких претендують. Відтак демократія стає все більш маніпулятивною. В процесі маніпулювання політичні сили апелюють не до раціонального, а до підсвідомого.

Наприкінці існування радянської влади гасло державної незалежності цілком вписувалося в логіку загальнодемократичного процесу, боротьби проти комунізму, за соціально-економічне звільнення тощо. Більше того, на певному етапі незалежність стала ключовою передумовою демократизації та лібералізації. Схожа ситуація була й у сфері етносоціального розвитку. Адже жертвами радянського режиму були не лише український етнос, а й інші етнічні групи радянського суспільства, які так само страждали від уніфікації (в тому числі русифікації), що й українці. Це стосувалося навіть російської частини українського соціуму, яка небезпідставно сподівалася на те, що в майбутній демократичній Україні вона відчуватиме себе більш комфортно – в політичному, економічному, соціальному сенсі, ніж за комуністичного режиму. Більше того, демократична політична система давала змогу сподіватися навіть на те, що російськомовна культура відчуватиме себе вільніше, в усякому разі в сенсі творчої свободи, ніж за умов тоталітарного режиму. Недарма так багато етнічних росіян були в перших лавах руху за незалежність України.

² Демократия – это не власть большинства, а защита меньшинства. URL : <https://persons-aforism.ru/aforizm/3125> (дата звернення : 31.01.2019).

³ Крауч К. Постдемократия. М. : Изд-во «Высшая школа экономики», 2010. С. 61.

⁴ Manipulating Democracy : Democratic Theory, Political Psychology, and Mass Media. Ed. by W. Le Cheminant, J.M. Parrish. New York and London : Routledge, Taylor & Francis Group, 2011. 258 p. ; Gottfried P. After Liberalism : Mass Democracy in the Managerial State. Princeton : Princeton University Press, 1999.

Тому саме українські національно-демократичні сили по суті були головним провайдером політичного процесу напередодні та в перші роки незалежності. Навіть не перебуваючи на вищих державних посадах, вони зуміли нав'язати колишній комуністичній номенклатурі свої ідеологічні настанови. Організаційно вони не змогли очолити тодішній політичний процес лише з однієї, на нашу думку, причини, а саме через розкол у лавах націонал-демократії, непомірні особисті амбіції, тактичні суперечності між окремими групами, які вміло стимулювалися їх політичними опонентами.

Ситуація суттєво змінюється у другій половині 1990-тих – на початку 2000-тих років. Завдяки реформам неоліберального гатунку, які проводилися в часи президентства Л. Кучми, політична бюрократія, як й в усьому світі, захоплює командні висоти в економіці та інших сферах суспільного життя. Відбувається структуризація бюрократії, постають угруповання, які, хоча й не зовсім коректно, були названі олігархічними кланами⁵. Вони нав'язують суспільству ідеологеми розвитку й таким чином сприяють соціальній структуризації, яка й формується в орбіті цих кланів.

Демократичні засади суспільно-політичного розвитку були по суті забуті. Вибори перетворюються на засіб не розширення участі громадян в суспільному управлінні, а, навпаки, відсторонення їх від влади. Цьому сприяли маніпуляції з виборчою системою, зокрема закритими виборчими списками партій, скасуванням порогу явки виборців, запровадженням грошового внеску кандидатів замість збирання підписів виборців тощо. Самі політичні партії постають як інструменти вказаних кланів. Допомогала цим процесам й надцентралізована система адміністративно-територіального управління, яку використовували партизовані політичні угруповання (олігархічні клани) для поширення свого впливу на регіональний та локальний рівень суспільного управління. Отже, демократичні ідеали, які відстоювала націонал-демократія напередодні та в перші роки незалежності, «провисли». Вони не були імплантовані в інституційну культуру українського суспільства.

Водночас угруповання, які склали політичний клас України, сприйняли національну риторику націонал-демократії. Відповідні елементи стали невід'ємною складовою ідеології тих політичних сил, які здійснювали пріоритетний вплив на хід суспільного розвитку у 2000-ті роки. Причому це стосувалося не лише так званих «помаранчевих» партій («Наша Україна», «Батьківщина») та їх сучасних спадкоємців, а й, як це не дивно, їх опонентів. Свідченням цьому є, зокрема, те, що за чотири роки президентства В. Януковича, очолювання представниками Партії регіонів уряду та парламенту

⁵ Перегуда Є. В. Виконавча влада України : Політико-правові аспекти модернізації : монографія. К.: Логос, 2013. С. 219.

ними нічого не було зроблено для реалізації ключових передвиборних гасел – федералізації та другої державної мови. Закон «Про засади державної мовної політики» в цій ролі не виступав, та й влада майже нічого не зробила для його імплементації. Усе це не означає, що у політичному класі України був повний консенсус щодо питань етнонаціонального розвитку, історичної пам'яті тощо, але очевидно, що ті самі регіонали діяли в цілому у межах мейнстріму, започаткованому в 1990-тих роках саме націонал-демократією. Причому слід зазначити, що порівняно з націонал-демократією 1990-тих років національні складові ідеології політичного класу останніми роками явно радикалізуються. Так, якщо В. Чорновіл дозволяв собі навіть переходити на російську мову, наприклад, коли в парламенті, по телебаченню обговорювалися проблеми розвитку Криму, сходу чи півдня України, то нині таке уявити собі просто неможливо.

Отже, наш висновок полягає у тому, що стрімке від кінця ХХ ст. скорочення політичного простору вітчизняної націонал-демократії було зумовлене розмиванням її ідеологічних засад. З одного боку, загальнодемократичні засади її ідеології виявили свою неспроможність в ході інституційних реформ 1990-2000-тих років й відповідні завдання по суті зійшли з порядку денного. З іншого боку, націоналістичні складові її ідеології були перехоплені іншими політичними силами й радикалізовані, на фоні чого націонал-демократія виглядала блідо. Ці тенденції суспільного розвитку наразі не вичерпані, що змушує дотримуватись песимістичного погляду на перспективи реанімації політичного впливу націонал-демократії до рівня хоча б першого десятиліття незалежності України. Скоріш за все, ті партії, які вважають себе спадкоємцями націонал-демократії 1990-тих років, найближчим часом змушені будуть знаходитись на другорядних ролях в політичному класі, обмежуватись обслуговуванням інтересів більш впливових політичних гравців, виконанням не надто важливих організаційних та тактичних завдань в інтересах останніх.

Це, однак, не означає, що у більш віддаленій перспективі націонал-демократичні організації не можуть претендувати на місце у перших ешелонах влади, але для цього потрібно вже сьогодні звернути увагу, як мінімум, на дві речі. По-перше, в рамках співпраці з більш впливовими на сьогодні політичними силами націонал-демократи повинні взяти на себе завдання стимулювання тих паростків соціальної організації, які в перспективі вони можуть використати для посилення свого політичного впливу. Йдеться, зокрема, про сприяння децентралізації регіонального управління, реформам в житлово-комунальній, медичній, освітній та інших сферах, підтримку громадянських структур у цих сферах, розвиток їх потенціалу. По-друге,

сучасним спадкоємцям націонал-демократії доцільно інтенсифікувати ідеологічну роботу, зокрема й переглянути деякі свої традиційні ідеологічні засади. Зокрема, очевидно, їм доведеться визначитись, з ким вони наразі воліють більше співпрацювати – з політичними рухами радикально-націоналістичного штибу або тими політичними силами, які мають потенціал еволюції в бік більшого лібералізму чи соціальних орієнтацій.

Переґуда Євген. Про вплив суспільних тенденцій на розвиток та перспективи української націонал-демократії. Теоретичну рамку дослідження складають концепції кризи конституційної держави, постдемократії, маніпулятивної демократії. Проаналізовано причини злету та скорочення впливу української націонал-демократії в роки незалежності. Сформульовані завдання української націонал-демократії в сучасних умовах.

Ключові слова: націонал-демократія, націоналізм, демократія, еліти.

Pereguda Ievgen. On the impact of social trends on the development and prospects of Ukrainian national democracy. The theoretical framework of the study consists of concepts of the crisis of the constitutional state, of postdemocracy and manipulating democracy. The reasons of rise and decrease of influence of Ukrainian national democracy during the years of independence are analyzed. The tasks of Ukrainian national democracy in modern conditions are formulated.

Key words: national democracy, nationalism, democracy, elites.

Павло Сацький

кандидат історичних наук, доцент, доцент ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана» (Київ)

СПРОБИ СТВОРЕННЯ «СИСТЕМНОЇ ОПОЗИЦІЇ» В УРСР У ЧАСИ «ПЕРЕБУДОВИ» І ПОЛІТИЧНА ПОЗИЦІЯ В. ЧОРНОВОЛА

Криза партократичної системи в СРСР була очевидною іще задовго до початку політики «перебудови». Однопартійна система, котра мала механізми тотального контролю усіх сфер життя в суспільстві, показала, що вичерпала себе. Тому за її ефектним характером і формою все більш яскраво проглядався неефективний зміст.

Управлінська вертикаль була забезпечена системою партійних комітетів, якими було гарантовано цілісність економічної й політичної системи Радянського Союзу. Проте, під видимим тотальним контролем усіх сфер життя партійними інституціями ховалося фактичне відокремлення суспільства від правлячої партії, а, відповідно, й від радянської держави. Суспільство навчилось пристосовуватися до пануючої системи й жити паралельним життям, вирішуючи свої проблеми у повсякденному житті на основі реципрокних (на засадах взаємності) зв'язків. Тому такий кризовий характер всієї партократичної системи суспільних відносин, вкарбовувався у свідомість суспільства і людини на кожному кроці. Слід відзначити, що в таких умовах реальна опозиція пануючій системі й режиму не завжди виявлялась у її активних проявах, як діяльність дисидентських організацій. Опозиція за мережевим принципом формувалась паралельно, не унормовано, як у демократичних суспільствах, залучаючи до себе у тому числі й партійних працівників. На відміну від демократичних систем, в радянській опозиція не виносила свою позицію на парламентське чи суспільне публічне обговорення, а втілювала у життя де-факто, малими кроками, кожним громадянином, котрий зовнішньо демонстрував лояльність. Це виявилось із початком «перебудови» коли було розвіяно міф про ідеологічну єдність суспільства¹. Таким чином, спрацьовував ефект синергії, коли нібито неузгоджені дії мільйонів, прийняті кожним із них самостійні рішення давали в цілому системний негативний для партократичної системи ефект, оскільки ці дії були обумовлені одними передумовами.

¹Масол В. Упущенный шанс. Небеспристрастные размышления экс-премьера Украины о том, что произошло в бывшем Советском Союзе. К.: Издательство «Молодь», 1993. С. 46.

Сам партійний апарат також починає розкладатися і очевидним стає його лише видима системна цілісність. Фактично, унітарний характер партійно-радянської системи в СРСР був спрямований винятково на збереження панівного режиму й пригнічення виключно активних проявів опозиційності до нього. Такими численними прикладами були репресії проти дисидентів, котрі відкрито висловлювали свою позицію. Проте, слід відзначити, більш небезпечними для нього були практичні прояви опозиційності за формальною декларацією повної лояльності.

Проте, реформування політичної системи в СРСР передбачало формування системної опозиції. Неформальні організації, як їх називали в офіційних документах, мали змогу розгортати діяльність, а партійні та інші органи повинні були активно із ними співпрацювати. Фактично, над цими організаціями мав встановлюватися контроль, а їхня діяльність спрямовуватися. Проте, такий підхід щодо лібералізації політичного життя виявився неефективним, оскільки партійні й правоохоронні органи не виробили методики й інструментарію співіснування й діалогу із неформальними організаціями. Тому діалог часто не складався і традиційно проти цих організацій застосовувалися репресії, що їх більш радикалізувало й опозиція продовжувала перебувати у маргінальному становищі.

Україна займала особливе місце серед республік СРСР завдяки доволі благополучному соціально-економічному становищу порівняно із іншими, а також завдяки політиці першого секретаря ЦК КПУ В. Щербицького. Про цього керівника республіки у спогадах В. Масола відзначено, що він здійснював системну роботу, спрямовану на профілактику проявів корупції, зловживань тощо. Багато заходів В. Щербицького В. Масол вважав «перегинами»². Водночас, відзначалося також, що партійні апаратні працівники були, фактично, елітою котра відрізнялась часто за матеріальними ознаками. Причому, ця різниця виявлялась не у кількості матеріальних благ, а у їх якості порівняно із доступними простим громадянам. Аналогічні блага мали змогу собі забезпечувати ті соціальні елементи, до яких ставлення у суспільстві було негативним. В першу чергу, це були працівники торгівлі, ті елементи, які діяли на межі порушення закону. Тому із початком політики гласності партійні працівники опинилися у становищі рівних за сприйняттям із цими неприємними для народу елементами. Причому, слід відзначити, що часто якість матеріальних благ виявлялась у їх більш широкому асортименті, порівняно із асортиментом, який було запропоновано системою для більшості суспільства. Таким чином, будь-яка відмінність та різноманітність в усьому, у

²Там само. С. 18-19.

способі життя, інтересах та інших проявах, фактично, сприймалась суспільством як «елементи солодкого життя».

Відповідно, прояви відходу від традиційної ідеологічної лінії у культурному житті тощо перетворювалося на «елементи солодкого життя». Неформали починали сприйматися як ворожі ідеологічно елементи, які були носіями буржуазних провів. Так готувався ментальний та культурний ґрунт для глобальних перетворень в країні. Проте, СРСР за його ідеологічним духом і партійною системою був ворожим будь-яким трансформаціям, які могли порушити монополію єдиної ідеологічної системи. Тому неформали ніяк не могли забезпечити для себе можливість легалізуватися оскільки просто не відповідали ідеологічним принципам. Тому в СРСР систему можливо було лише ліквідувати, а не просто реформувати.

З іншого боку, лицемірство системи призводило до того, що значна частина суспільства були показово лояльними до системи, але, водночас, і схильними до тихого її ментального не сприйняття й прагнення до «солодкого життя».

В розпал «перебудови» в УРСР особливо активно розгорнулась робота відділу пропаганди і агітації ЦК КПУ, який очолював на початку процесу Л. Кравчук. Слід відразу звернути увагу на негатив із його характеристики від 29 жовтня 1987 р., де вказано, що «Його співробітники не завжди володіють реальною ситуацією, яка складається на місцях, подекуди не помічають зародження негативних процесів і не реагують на них вчасно»³. Безумовно, слід зважати, що за звичаєм характеристики в партійних структурах мали шаблонний характер і критичні зауваження у перебудовний період були формальним дотриманням заявлених М. Горбачовим на XXVI З'їзді КПРС тенденцій на посилення критики і самокритики. Проте, дане зауваження вказує на тенденцію, що нагальною була потреба оперативної оцінки суспільної обстановки, настроїв на які мали реагувати агітаційно-пропагандистські інституції правлячої партії. Явним було відчуття потреби у більш динамічній роботі партійних органів з реагування на суспільні настрої, запити, власне, у цьому полягає здійснення інформаційної політики. Відповідно, вищестоящі партійні органи, вочевидь, вимагали посилення роботи саме в цьому напрямку. Слід також звернути увагу, що в СРСР у 1987-1988 рр. відбувається звільнення із ув'язнення і заслання великого числа політичних в'язнів. Сам відділ також звітував про активізацію пропагандистської й виховної роботи серед трудящих, наголошуючи на здійсненні експериментів спільно із місцевими партійними

³ Характеристика на тов. Кравчука Леоніда Макаровича – заведуючого відділом пропаганди і агітації ЦК Компартії України. 29 жовтня 1987 г. // Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). Ф. 1. Оп. 25. Спр. 3111. Арк. 18.

комітетами по основним напрямкам ідейно-політичного виховання⁴. Акцентована у звіті увага до експериментів вказує на запити згори на пошук нових методичних прийомів партійними структурами у роботі із суспільством. Відділ який очолював Л. Кравчук, вочевидь, набував усе більшого значення в структурі партійного апарату завдяки масштабним соціальним змінам які насувалися і активно вибудовував методіку реагування на них.

Перший секретар ЦК КПУ В. Щербицький у своїй доповідній записці в ЦК КПРС характеризував ситуацію в середовищі молоді в УРСР на початок 1988 р. Зокрема, він відзначав, що негативний вплив на виховну роботу серед молоді справляють публікації в пресі й телепередачі, в яких «спотворюються» і «тенденційно подаються» факти історії, а також «розмиваються ідеологічні критерії в оцінці подій та явищ»⁵. У цей період лише починав розгортатися процес відкриття для широкого суспільного загалу історичної правди й тільки починали з'являтися спроби критичної оцінки фактів минулого, відходячи від встановлених партійних ідеологем⁶. Слід наголосити, що трансформація суспільної свідомості, особливо у молоді, відбувалась перш за все завдяки відкриттю історичної правди й отриманню можливості вільно оцінювати минуле. Право на критичну, позбавлену тенденційності оцінку фактів та подій минулого значно розширювало горизонти для більш гострої критики діяльності партійних та інших радянських органів, котра активно стимулювалась згори.

Нарівні із вільним оцінюванням історичних подій В. Щербицький відзначав дуже велику загрозу для партійного ідеологічного контролю настрою у молодіжному середовищі «проникнення... буржуазної культури»⁷. Власне, оцінка загрози першим Секретарем ЦК КПУ була дуже правильною, оскільки саме проникнення культурних зразків із Заходу в радянське одноманіття було потужним руйнівним ударом по суспільним настроям, які формувалися партійною ідеологічною роботою.

Водночас, В. Щербицьким було відзначено неготовність комсомольських працівників здійснювати роботу в середовищі самодіяльних організацій. Він зазначав, що ці кадри не вміють вести дискусію з гострих питань і часто пасують «під напором екстремістськи налаштованих осіб»⁸.

⁴Информация отдела агитации и пропаганды ЦК КПУ. 28 октября 1987 г. // ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 25. Спр. 3111. Арк. 15.

⁵ Информациа о проводимой в Украинской ССР работе по выполнению постановлений ЦК КПСС от 20 мая 1987 года «О дальнейшем улучшении работы с молодежью в связи с итогами XX Съезда ВЛКСМ». 1 февраля 1988 г. // ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 25. Спр. 3287. Арк. 40.

⁶Даниленко В. М. Україна в 1985-1991 рр.: остання глава радянської історії. К.: Інститут історії України НАН України, 2018. С. 148.

⁷ Информациа о проводимой в Украинской ССР работе по выполнению постановлений ЦК КПСС от 20 мая 1987 года «О дальнейшем улучшении работы с молодежью в связи с итогами XX Съезда ВЛКСМ». 1 февраля 1988 г. // ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 25. Спр. 3287. Арк. 40.

⁸Там само. Арк. 41.

Отже, експерименти, які проводив відділ під керівництвом Л. Кравчука, були, вочевидь, обумовлені нестачею кадрів, котрі мали б змогу працювати із самодіяльними організаціями. Доволі важливою оцінка позиції людей, які долучилися до функціонування цих самодіяльних організацій як «екстремістськи налаштовані особи», тобто, самі по собі самодіяльні формування від першого секретаря ЦК КПУ отримали нейтральну оцінку, що було даниною тенденції заданій згори, від ЦК КПРС. Проте, і з цими «екстремістських налаштованими особами» була передбачена робота в напрямку дискусійному. Вочевидь, партійні й комсомольські працівники мали зосереджуватися на їх ізолювання шляхом перемог у дискусіях, завойовувати авторитет і повагу серед інших діячів неформальних організацій. Саме таким мав на цьому етапі бути шлях формування «ручної» альтернативи правлячій партії й організацій-її сателітів.

Вже у 1988 р. для партійного керівництва як союзного так і УРСР було очевидним, що функціонування самодіяльних організацій на засадах відсутності прямого контролю зі сторони органів партії та її сателітів несе відкриту загрозу ідеологічному контролю над суспільними процесами. У своїй доповідній записці від 21 травня 1988 р. В. Щербицький в ЦК КПРС повідомляв про заходи які було вжито щодо виконання постанови ЦК КПРС «Про подолання негативних тенденцій в діяльності деяких самодіяльних формувань». У своїй доповідній перший секретар ЦК КПУ зазначав про здійснення паспортизації самодіяльних об'єднань, розроблені нормативних документів, у який визначено порядок фінансування цих організацій, здійснено заходи щодо використання ними друкарського і копіювального обладнання, а також щодо недопущення поширення ідейно негативних матеріалів⁹. Тобто, у 1988 р. розгорнулася політика, спрямована на взяття до обліку самодіяльних організацій та обмеження їхньої ініціативи. Такий поворот політики був, очевидно, пов'язаний із масовим звільненням політичних дисидентів. У цій же доповідній зазначено, що в Україні було створено численні молодіжні культурні центри, клуби, театри на основі індивідуального членства і, у більшості, самоокупності¹⁰. Дане положення доповідної вказує на ключову методика обмеження можливостей самодіяльних організацій у поширенні їхнього суспільного впливу, здебільшого на молодіжне середовище – це створення організацій культурологічного спрямування і клубного типу за формою організації, котрі були б майданчиками для самодіяльності й знаходились би під партійним контролем. Протистояння партійних структур із

⁹Інформація о ходе выполнения в Украинской ССР постановления ЦК КПСС «О преодолении негативных тенденций в деятельности некоторых самодетельных формирований». 21.5.88 г. // ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 25. Спр. 3288. Арк. 7.

¹⁰Там само. Арк. 7-8.

альтернативними й опозиційними організаціями на цьому етапі вже переходило у формат гри на випередження у здобутті ідейного впливу на суспільство. Також видно, що партійні організації в першу чергу орієнтувалися на роботу із молоддю і цим самим давали відчуті цій віковій групі посилену увагу до себе, а відповідно, стимулювали її соціальну активність та спрямовували її у протестному напрямку.

І ключовим аспектом доповідної В. Щербицького було звернення особливої уваги до «націоналістично настроєний елементів», які раніше були судимими. Вочевидь, тут іде мова про звільнених дисидентів. Вказується, що ці «елементи» намагаються створити із числа однодумців організації антисуспільної спрямованості під виглядом самодіяльних організацій¹¹. Тобто, під самодіяльними організаціями партійні структури мали на увазі лише ті, які функціонували в ідеологічному тренді, який задавався правлячою партією. Фактично, у даному положенні доповідної першого секретаря ЦК КПУ вказувалося, що ситуація в середовищі самодіяльних організацій починала виходити із-під контролю з початком суспільної активності дисидентів, яких було звільнено із ув'язнення. Щодо нейтралізації лідерів та активістів таких організацій застосовувалась, як було зазначено В. Щербицьким, профілактично-виховна робота, а в пресі здійснювалась їх критика. Таким чином, партійні структури спільно із КДБ розгорнули в УРСР роботу, спрямовану на нейтралізацію суспільної активності дисидентів. В цілому, діяльність КПУ на даному етапі слід характеризувати як намагання сформувати зручний для неї суспільний ландшафт.

В умовах розгортання політики «перебудови», коли партійні функціонери найвищого рівня в УРСР ставили питання про загрози ідеологічному домінуванню КПРС, В. Чорновіл у листі до генерального секретаря ЦК КПРС М. Горбачова звертав увагу на необхідність легалізації опозиції, створення умов для розвитку реальної альтернативної думки як єдиного можливого шляху повноцінного реформування СРСР¹². Водночас, відзначаючи про деякі можливості легальної опозиційної діяльності, вказував про існування й обмеження на активну творчу діяльність для дисидентів. В. Чорновіл зазначав у своєму зверненні до генерального секретаря про відновлення видання «Українського вісника» і наявність ідеї створення альтернативного творчого об'єднання. Власне, саме проти таких спроб були й спрямовані заходи, які відмічено у доповідній В. Щербицького. І особливо показовим у Відкритому листі В. Чорновола до М. Горбачова є апеляція в питанні національної політики

¹¹ Там само. Арк. 9.

¹² Відкритий лист Генеральному Секретареві ЦК КПРС М. С. Горбачову. 5 серпня 1987 р. // Чорновіл В. Твори. у 10-ти т. Т. 6. Документи та матеріали (листопад 1985 – квітень 1990) / упоряд. Валентина Чорновіл; передм. В. Деревінський. К.: Смолоскип, 2009. – С. 80-81.

до історичного досвіду, а саме, до радянських часів 1920-1930-х рр.¹³. Власне, на цьому фрагменті листа варто спостерігати механізм впливу історичної пам'яті й можливості вільної інтерпретації фактів й подій на процес перебудовної трансформації суспільної свідомості. Сам М. Горбачов заявив на XXVI з'їзді КПРС, що «перебудова» це не що інше як повернення до чистоти ленінської політики. Це дано спонукальний імпульс для вивчення цього досвіду.

Зрештою, створення Української ініціативної групи захисту українських політв'язнів було практичним кроком до інституціоналізації критичної маси протестної частини суспільства іще радянської України. Саме ця інституціоналізація стала об'єктом протидії зі сторони партійного керівництва і згодом дала поштовх радикалізації самодіяльних організацій. Власне, у останні роки існування радянської системи в УРСР слід відзначити стрімке роз'їдання злагодженої компартійної системи контролю всіх сфер життя, а контролюючі функції М. Горбачов хотів за партією залишити¹⁴. Це роз'їдання відбулося саме завдяки успішній інституціоналізації протестної критичної маси і невмінню партійних і комсомольських функціонерів підтримувати контакт із середовищем самодіяльних організацій. Тому політика правлячої КПУ в УРСР щодо створення ручної опозиції отримала спрямування в русло розладу самої правлячої партії.

Сацький Павло. Спроби створення «системної опозиції» в УРСР у часи «перебудови» і політична позиція В. Чорновола. У статті досліджено основні складові політики КПУ по створенню в УРСР у роки «перебудови» альтернативних організацій, які би не мали негативного впливу на загальне ідеологічне поле в суспільстві. Проаналізовано позицію В. Чорновола і передумови поразки цієї політики радянської влади.

Ключові слова: В. Чорновіл, В. Щербинський, самодіяльні організації, дисиденти, суспільні процеси.

Satskyi Pavlo. Attempt to create a "systemic opposition" in the Ukrainian SSR at the time of «perestroika» and V. Chornovil's political position. The article examines the essence of the policy of Soviet power in the times of the «perestroika» to form the "systemic opposition" in the Ukrainian SSR. It was to stimulate the creation of informal organizations that could not be ideological rivals of the ruling Communist Party. The political position of V. Chornovil has been analyzed. Reasons for the defeat of the Soviet policy on the creation of "manual opposition" have been analyzed.

Key words: V. Chornovil, V. Shcherbytsky, informal organizations, dissidents, social processes.

¹³Там само. С. 87, 91-92.

¹⁴Горбачов М. С. Политический доклад Центрального Комитета КПСС XXVII Съезду Коммунистической партии Советского Союза. 25 февраля 1986 года. К.: Издательство политической литературы Украины, 1986. С. 104.

Ярослав Секо

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка (Тернопіль)

КОНЦЕПЦІЯ АНТИКОМУНІСТИЧНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ ВЯЧЕСЛАВА ЧОРНОВОЛА

1989 рік стійко асоціюється з успішними антикомуністичними революціями в країнах Східної Європи. Їх особливістю стали мирні, ненасильницькі дії масової опозиції спрямовані на усунення комуністичних партій. Успішна апробація цієї моделі зробила її привабливою і для опозиційних лідерів у СРСР. В Україні її найактивнішим прибічником був В. Чорновіл. Хоча ідейний антикомунізм був притаманний йому ще з 1960-х рр., все ж, на початку перебудови, у публічних виступах В. Чорновіл використовував помірковані гасла шістдесятників – повернення до ленінської національної політики.

Лише з середини 1989 р. спостерігаються зміни в риторичі, і поступово окреслюється ідея антикомуністичної революції. Виступаючи на установчому з'їзді НРУ за перебудову, В. Чорновіл зазначив, що виникнення організації відбулося із запізненням «рівно на рік»¹. Очевидно малося на увазі відставання в часі щодо прибалтійських республік, які були крайньою межею східноєвропейських антикомуністичних революцій. Крім того, розкритикувавши комуністичну ідеологію, В. Чорновіл підкреслив необхідність боротьби за владу демократичним шляхом, навівши в приклад діалогу між польською «Солідарністю» та ПОРП².

Утім, стрімкого розвитку теми не помітно. Можливо, це пояснюється втратою позицій В. Чорновола в керівництві УГС та переходом організації під вплив Л. Лук'яненка. В будь-якому випадку, в наступні тижні В. Чорновіл не робив гучних заяв. Спостерігаємо хіба-що певні ескізи нової стратегії, як от у не виголошеному виступі на мітингу в Києві 22 жовтня. Закликаючи до об'єднання робітників Донбасу й Галичини, В. Чорновіл висловився на користь створення української «Солідарності» як «дійсної, а не бутафорної протипартійно-бюрократичного апарату», і не виключив можливості кампанії ненасильницької громадянської непокори у вигляді страйку³. Що ж стосується

¹ Виступ на установчому з'їзді Руху // Чорновіл В. Твори. у 10-ти т. Т. 6. Документи та матеріали (листопад 1985 – квітень 1990) / упоряд. Валентина Чорновіл; передм. В. Деревінський. К.: Смолоскип, 2009. С. 587.

² Там само. С. 591.

³ Невиглошений виступ на мітингу Руху в Києві 22 жовтня 1989 року // Чорновіл В. Твори. у 10-ти т. Т. 6. / упоряд. Валентина Чорновіл; передм. В. Деревінський. К.: Смолоскип, 2009. С. 619.

публічних заяв, то ще в листопаді В. Чорновіл апелював до перебудовного дискурсу, називав Галичину «революційною базою перебудови» та «революційною лабораторією перебудови», підкреслював інтернаціональний характер українського національного руху⁴ та називав В. Стуса, Ю. Литвина та О. Тихого, під час їх перепоховання в Україні, «провісниками справжньої, а не обманної перебудови»⁵.

Лише після остаточного переходу УГС на платформу Л. Лук'яненка, В. Чорновіл розпочав послідовно виголошувати нову стратегію. Показово, що вихід нових ідей прив'язувався до проекту Української незалежної видавничо-інформаційної спілки⁶, створеної ним на противагу УГС.

Без сумніву, успішне протікання антикомуністичних революцій у Східній Європі додавало аргументів В. Чорноволу, який на порозі нового 1990 р. визначив кілька рис у політичному житті – пробудження національної свідомості, падіння авторитету комуністичної ідеології, і, найголовніше – перехід до революції: «На порядку денному – революція. Революція мирна і безкровна (якщо не дамо реакції спровокувати нас), яка характеризуватиметься докорінною зміною самих принципів політичного й економічного життя»⁷. Ці ідеї В. Чорновіл заклав у передвиборчу кампанію. У ЗМІ та на зустрічах із виборцями, він наголошував на закінченні офіційної «кульгаючої» перебудови, неефективності «напівзаходів й напівреформ» абалкінсько-рижковського типу, та необхідності політичної й економічної самостійності України⁸.

Наступний етап реалізації ідеї розпочався у квітні 1990 р. після обрання В. Чорновола головою Львівської обласної ради. У політичній відозві ради від 9 квітня стверджувався перехід влади від партапарату до обранців народу, і, оголошено про вихід Львівщини на шлях революційних змін. Її перетворення на «острів свободи» спонукало депутатів «довести спроможність народних рад назавжди покінчити з тоталітарною системою, з дискредитацією національних, політичних і громадянських прав людини, з хибним економічним механізмом, з узурпацією влади комуністичною партією»⁹.

⁴ Виступ на установчій конференції Золочівської організації Народного Руху України за перебудову // Чорновіл В. Твори. у 10-ти т. Т. 6. / упоряд. Валентина Чорновіл; передм. В. Деревінський. К.: Смолоскип, 2009. С. 630, 632.

⁵ Прощальне слово на перепохованні Василя Стуса, Юрія Литвина та Олекси Тихого в Києві 19 листопада 1989 року // Чорновіл В. Твори. у 10-ти т. Т. 6. / упоряд. Валентина Чорновіл; В. Деревінський. К.: Смолоскип, 2009. С. 635.

⁶ Ми – починаємо! // Чорновіл В. Твори. у 10-ти т. Т. 6. / упоряд. Валентина Чорновіл; В. Деревінський. К.: Смолоскип, 2009. С. 665.

⁷ Там само, с. 664.

⁸ З інтерв'ю газеті «Набат» // Чорновіл В. Твори. у 10-ти т. Т. 6. / упоряд. Валентина Чорновіл; В. Деревінський. К.: Смолоскип, 2009. С. 689.

⁹ Політична відозва першої сесії першого демократичного скликання Львівської обласної ради 9 квітня 1990 року // Чорновіл В. Твори. у 10-ти т. Т. 7. Статті, виступи, інтерв'ю (березень 1990 – грудень 1992) / упоряд. Валентина Чорновіл; М. Мариновича. К.: Смолоскип, 2011. С. 619.

З того часу, В. Чорновіл настійливо пропагував думку про «мирну революцію» на Львівщині, революційність процесів у якій «повинна стати справжньою школою демократії». Показово, що оцінюючи започатковані зміни в області, він звертався до досвіду сусідів – «ніжної» революції в Чехословаччині та підкреслював схожість змін¹⁰.

Про необхідність антикомуністичної революції в УРСР В. Чорновіл публічно оголосив кандидуючи на посаду голови Верховної Ради УРСР: «Україні потрібна мирна революція», а «усунення комуністичної партії від влади мало б стати – з іншим складом Верховної Ради УРСР – нашим основним завданням»¹¹.

Метою революції такої революції мало стати повалення комуністичної влади та досягнення державної незалежності України. Говорячи про власний антикомунізм, В. Чорновіл вживав епітети «справжній, глибинний, принциповий», а не «галасливий, печерний»¹², «наш антикомунізм – то боротьба ідей, а не людей»¹³. Тим самим підкреслювався конструктивний характер дій, які спрямовувалися на вихід із комплексної кризи – політичної, економічної, ідеологічної, культурної, в якій опинилася Україна.

Зміст революції розкривався на різних рівнях – політичному, економічному й соціальному, через конкретні дії спрямовані на деідеологізацію суспільства, наповнення реальним змістом таких понять як свобода совісті, зібрань та переконань, відмові від «демократичного централізму», переході до ринку, запровадженні приватної власності тощо. Так, ухвалою першої сесії Львівської облради комуністів було усунуто від управління економікою та заборонено втручатися в державні справи, парткоми були виведені за межі підприємств, а місцеву періодику – з підпорядкування партії. Кінцевою метою мала стати ліквідація радянської влади як форми управління і керівництва¹⁴. Важливими були дії на символічному рівні – зміни назв вулиць, публікація творів заборонених письменників, демонтаж пам'ятників більшовицьким вождям. Їх метою мало стати формування національної свідомості.

Вячеслав Чорновіл зайняв виважену позицію щодо рядових комуністів, рішуче відмовляючись поширити на них люстраційні обмеження¹⁵. Також

¹⁰ Я не вважаю армію окупаційною // Чорновіл В. Твори. у 10-ти т. Т. 7. / упоряд. Валентина Чорновіл; М. Мариновича. К.: Смолоскип, 2011. С. 58.

¹¹ Виступ як кандидата на голову Верховної ради на сесійному засіданні 30 травня 1990 року // Чорновіл В. Твори. у 10-ти т. Т. 7. / упоряд. Валентина Чорновіл; М. Мариновича. К.: Смолоскип, 2011. С. 97.

¹² Із статті «Проростати корінням у народ» // Чорновіл В. Твори. у 10-ти т. Т. 7. / упоряд. Валентина Чорновіл; М. Мариновича. К.: Смолоскип, 2011. С. 249.

¹³ Еволюція: іншого не дано... // Чорновіл В. Твори. у 10-ти т. Т. 7. / упоряд. Валентина Чорновіл; М. Мариновича. К.: Смолоскип, 2011. С. 552.

¹⁴ Ліквідувати радянську владу як форму управління // Чорновіл В. Твори. у 10-ти т. Т. 7. / упоряд. Валентина Чорновіл; М. Мариновича. К.: Смолоскип, 2011. С. 324.

¹⁵ Із статті «Проростати корінням у народ» // Чорновіл В. Твори. у 10-ти т. Т. 7. / упоряд. Валентина Чорновіл; М. Мариновича. К.: Смолоскип, 2011. С. 249.

відмежувався від політичного екстремізму, збройної боротьби й фізичного терору як методів. Він послідовно дотримувався думки про парламентський шлях вирішення політичних завдань. Щоправда ставлення до тогочасної Верховної Ради постійно змінювалося, тому, в разі її недієздатності – закликав вдатися до акцій громадянської непокори, відкликання кандидатів, страйків тощо¹⁶.

Найвищою формою тиску на комуністичну владу В. Чорновіл розглядав загальнонаціональний страйк із масовим застосуванням інших актів громадської непокори, перекриттям усіх життєвих артерій, що мали паралізувати країну. «Я за страйк, але такий, що їх знесе»¹⁷, – говорив він. Але такий рішучий крок бачився доцільним лише у рубіжні моменти як от запровадження воєнного стану в Україні чи підписання союзного договору. Тобто мова йшла про конструктивне та обережне їх використання, бо й повалення комуністичної влади розглядалося не як самоціль, а лише крок до побудови якісно нового державного проекту. Саме цими міркуваннями пояснювалося не сприйняття В. Чорноволем страйків на Львівщині, які, за умови перебування при владі в області демократичних сил, ставали чинником їх ослаблення демократичних сил¹⁸ та «ножем у спину демократії»¹⁹. Логічність подібної акції була можлива хіба-що в умовах всеукраїнського страйку²⁰

Якщо у квітні 1990 р. стратегія антикомуністичної революції була приведена в дію на Львівщині, то наприкінці листопада спостерігалось її суттєве прискорення. У відповідь на суспільно-політичну кризу в республіці, викликану арештом С. Хмари та студентським голодуванням, В. Чорновіл заявив про «крах перебудови як довготривалої політичної стратегії» та перехід реакції у наступ. Тавруючи владу за «антидемократичний», «антинародний», «антинаціональний» та «абсолютно неконструктивний і безперспективний» характер дій, він висловився за збереження завоювань демократії та недопущення контрреволюційного перевороту.

Його задум полягав у поширенні ідей антикомуністичної революції за межі Львівської області, в ті регіони де позиції демократичних сил зміцніли. Це здійснювалося через посилення регіональної співпраці з Івано-Франківською та Тернопільською облрадами. Передбачалося посилення зв'язків із демократичними радами Рівненської й Волинської областей, блоками демократів у радах на сході України.

¹⁶ Виступ як кандидата на голову Верховної ради на сесійному засіданні 30 травня 1990 року // Чорновіл В. Твори. у 10-ти т. Т. 7. / упоряд. Валентина Чорновіл; М. Мариновича. К.: Смолоскип, 2011. С. 105.

¹⁷ Із статті «Проростати корінням у народ» // Чорновіл В. Твори. у 10-ти т. Т. 7. С. 250.

¹⁸ Із виступу на II з'їзді НРУ 26 жовтня 1990 р. // Чорновіл В. Твори. у 10-ти т. Т. 7. С. 158, 160.

¹⁹ Із статті «Проростати корінням у народ» // Чорновіл В. Твори. у 10-ти т. Т. 7. С. 250.

²⁰ Там само. С. 250.

Особлива роль відводилася Народній раді. За задумом В. Чорновола, вона мала стати альтернативним центром влади у Верховній Раді (таке собі «двовладдя» у його термінології)²¹, який би розробляв власні законопроекти. У разі зростання народного невдоволення та колапсу Верховної Ради, ця структура мала стати зародком нової влади та діяти як парламент спільно з демократичними радами нижчого рівня та демократичними блоками²². Ця ідея не була реалізована, як і не відіграв своєї ролі Комітет громадянської згоди на Львівщині. Він замислювався за прикладом масових організацій Чехословаччини періоду «оксамитової революції» («Суспільство проти насилля», «Громадянський форум»), і мав стати певним координаційним центром розвитку революційних ініціатив.

Єдиною реалізованою ініціативою, що мала певний політичний резонанс, стала Галицька асамблея – об'єднання обласних рад Львівської, Тернопільської й Івано-Франківської областей. Її ухвали, значною мірою, були кроками в напрямку реалізації чорноволівської ідеї антикомуністичної революції за межами Львівщини.

Вцілому лідерам опозиції наприкінці 1990 р. не вдалося активізувати суспільство. Витіснення комуністичних сил за «львівським сценарієм» в межах усієї республіки було неможливим. Зважаючи на це, у березні 1991 р. В. Чорновіл починає схилитися до пошуку компромісу із частиною партноменклатури, що відповідало логіці завершальних етапів «класичних» антикомуністичних революцій. До певної міри, розпочався пошук українського Кіщака чи Адамеця – впливових фігур у компартії схильних до співпраці.

Позитивними сигналами з боку компартії для В. Чорновола стала дискусія у стінах Верховної Ради УРСР щодо питання союзного референдуму та березневий візит голови Верховної Ради УРСР Л. Кравчука на Львівщину. Поява сувереністів, як впливової течії в КПУ, дозволила В. Чорноволу знову розглянути республіканський парламент в якості інструменту досягнення політичних цілей: «Тепер Верховна Рада, коли почалися бродіння і розколи в комуністичній більшості, ще здатна, на мою думку, виконати деякі функції на шляху мирного просування до Української держави. Тому сьогодні не порушую свого гасла (а я одним із перших висунув його влітку минулого року й активно пропагував) про розпуск парламенту. Це гасло треба відкласти про запас і спробувати ще щось зробити в самій Верховній Раді. Тим більше, референдум показав, що підсумок нових виборів навряд чи буде блискучим»²³.

²¹ З доповіді на позачерговій сесії Львівської обласної ради 29 листопада 1990 року // Чорновіл В. Твори. у 10-ти т. Т. 7. С. 170.

²² На хвилях стихії випливають авантюристи // Чорновіл В. Твори. у 10-ти т. Т. 7. С. 253.

²³ Вячеслав Чорновіл відкриває Америку // Чорновіл В. Твори. у 10-ти т. Т. 7. С. 247.

Подальший розвиток суспільно-політичних процесів у республіці засвідчив перевагу поміркованого курсу. Комуністична еліта зайняла вичікувальну позицію, яка дозволила їй в серпні 1991 р. перехопити гасла націонал-демократів. Згода на проголошення незалежності супроводжувалася лише частковою, регіональною (в західних областях і частково в центральних) антикомуністичною кампанією. Це означало, що українська антикомуністична революція не отримала свого чіткого завершення у 1991 р. і розтягнулася на роки. Її продовження легко читається в 2004 і 2013/2014 рр.

Можливості впливу В. Чорновола на політичні процеси в другій половині 1991 р. були обмеженими. З точки зору Києва він був лише регіональним лідером, а з точки зору опозиції – одним із кількох учасників президентських перегонів. Показово, що під час «серпневого путчу» його політична позиція як депутата Верховної Ради та голови Львівської обласної ради повністю узгоджувалася з діями демократів – засудження антиконституційних дій ДКНС та підтримка дій російської опозиції.

Вячеслав Чорновіл охарактеризував події в Москві як партійно-мілітаристський переворот²⁴ й виступив активним переговорником із Л. Кравчуком щодо вироблення активної позиції Верховної Ради. Втім, голова парламенту, як відомо, обрав іншу модель. Що ж стосується Львівщини, то обласна рада, заклинавши населення «зберігати порядок, самодисципліну, не вдаватися до нерозважливих вчинків, не піддаватися на провокації», висловила за готовність «відповісти масовими актами громадянської непокори»²⁵. Подальші її кроки сприяли ліквідації структур компартії в області, закриттю рахунків та конфіскації майна²⁶. Антикомуністична революція в області досягла свого піку.

Проголошення Верховною Радою незалежності України спонукало В. Чорновола пристосовуватися до змін і проголосити перехід до еволюційного курсу. «Україною прокочуються хвилі «лагідної» революції, руйнуючи бастіони тоталітаризму, – говорив він на II сесії Галицької асамблеї, – Ми однозначно висловлюємося за еволюційні зміни в нашому суспільстві. Пора деструктивної діяльності завершується, настав час творення нашої держави. І сьогодні, як ніколи, нам слід остерігатися анархії і хаосу. На які структури потрібно опиратися на самому початку державотворення? Відповідь однозначна: тільки на існуючі державні структури. Немислимо, щоб у цей процес включалися, особливо в Галичині, якісь «громадянські комітети» чи

²⁴ Вячеслав Чорновіл: «Це був партійно-мілітаристський путч» // Хроніка опору. Збірка матеріалів. К.: Вік, 1991. С. 368.

²⁵ Звернення Львівської обласної Ради народних депутатів до населення Львівщини // Хроніка опору. Збірка матеріалів. К.: Вік, 1991. С. 184.

²⁶ Львівська обласна рада народних депутатів. Виконавчий комітет. Розпорядження від 23.08.91. № 462-р. // Хроніка опору. Збірка матеріалів. К.: Вік, 1991. С. 215.

інші не демократично створені органи. З їхньою появою гарантовані й хаос, й анархія в економіці, і без того знекровленій.

Слід рішуче переймати існуючі органи управління, споряджати їх новими кадрами й поступово реформувати, а деякі, може, і ліквідувати. Цей процес повинен зачепити КДБ, міліцію, прокуратуру, суди, установи й підприємства, керівництво яких пройшло довголітній компартійний вишкіл»²⁷. У цьому сенсі позиція В. Чорновола повністю повторювала логіку антикомуністичних революцій Східної Європи, які відбувалися не шляхом руйнації існуючих державних структур та переходом повноважень до масових організацій, а опануванням та перекодуванням діючих інститутів.

Роблячи певну поступку в бік державотворення, В. Чорновіл ставив завдання про продовження антикомуністичного поступу: «Ми повинні поставити кардинальне питання – про глибину революційних змін у суспільстві, про ліквідацію самої соціальної структури тоталітаризму, про зрушення в його масовій, мовчазній індиферентній опорі, і тільки тоді можна буде вести мову про нову політичну якість, про соціальний і політичний фундамент незалежної України. До того ж часу, поки в Східній Україні проходить поспішне перелицьовування обкомівської влади в народну, без покарання винуватців, справжньої декомунізації, доки офіційні органи благодушно дивляться на автономізаційні настрої, що інспіруються з-поза меж України, поки залишаються непорушними стовпи тоталітаризму – військово-промисловий комплекс та колгоспно-кріпацька система, поки в конструктивну політичну діяльність не включилися широкі маси трудящих Східної України, – говорити про кінцевість і безповоротність нашої перемоги передчасно»²⁸. У цій розлогій цитаті між рядками читається усвідомлення В. Чорноволом територіальної обмеженості антикомуністичної революції, яка, на відміну від країн Східної Європи, не досягає своїх цілей. Ця незавершеність, на думку В. Чорновола, утруднить досягнення реальних змін у житті населення і посилить кризу²⁹.

Запропонований огляд концепції антикомуністичної революції В. Чорновола окреслює основні етапи її висунення й реалізації. Водночас важливо підкреслити, що дослідження концепції антикомуністичної революції В. Чорновола потребує з'ясування східноєвропейських та прибалтійських ідейних впливів, вивчення відносин В. Чорновола з діячами тамтешньої опозиції, здійснення порівняльного аналізу змін тощо.

²⁷ Про нову політичну ситуацію й наші завдання (виступ на II сесії Галицької асамблеї 5 вересня 1991 року) // Чорновіл В. Твори. у 10-ти т. Т. 7. С. 302.

²⁸ Там само. С. 307.

²⁹ Із виступу на всеукраїнському форумі інтелігенції 14 вересня 1991 року // Чорновіл В. Твори. у 10-ти т. Т. 7. С. 333.

Можна стверджувати, що В. Чорноволу вдалося провести антикомуністичну революцію в одній окремо взятій області й активізувати відповідні процеси в західному регіоні. Однак, в масштабі республіки її вплив був незначний, адже В. Чорноволу не вдалося її зробити спільною програмою опозиції та забезпечити її поширення в масах. Поразка політика на президентських виборах – найкраще тому підтвердження. Населення України було не готове до антикомуністичного курсу в дусі «оксамитових революцій» Східної Європи.

Ярослав Секо. Концепція антикомуністичної революції Вячеслава Чорновола. У статті аналізується політична діяльність В. Чорновола у 1989–1991 рр., яка була спрямована на розгортання антикомуністичної революції та введення українського опозиційного руху в східноєвропейський контекст.

Ключові слова: В. Чорновіл, антикомуністична революція, Львівська обласна рада, Верховна Рада України

Yaroslav Seko. The concept of anticommunist revolution of Vyacheslava Chornovol. The article analyzes the political activity of V. Chornovil in 1989-1991, which was aimed at the deployment of the anti-communist revolution and the introduction of the Ukrainian opposition movement into the Eastern European context.

Key words: V. Chornovil, anti-communist revolution, Lviv regional council, Verkhovna Rada of Ukraine.

Лідія Федик

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри теорії та історії держави і права Університету Короля Данила (Івано-Франківськ)

ОСОБЛИВОСТІ «ВИРІШЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ПИТАННЯ» В УРСР КРІЗЬ ПРИЗМУ ПОГЛЯДІВ В.ЧОРНОВОЛА

Чітке бачення майбутнього держави неможливе без формування національної ідеї, як цілісної концепції розвитку різних сфер національного життя. Визначення національної ідеї впливає із розуміння нації та змістовного наповнення її складових. Найбільш повно реалізується національна ідея у межах власного політичного організму. Тому чітке розуміння понять нація, національна ідея, держава та меж їх співвідношення є умовою національного розвитку та майбутнього нації-держави. Саме тому, в умовах проголошення єдиного радянського народу (наднаціональної спільноти), взятого курсу на інтернаціоналізм, що на практиці реалізовувався у формі русифікації, заперечення на офіційному рівні існування національної проблеми, перетворювало збереження національних особливостей у питання національного виживання, а також було умовою консолідації спочатку на національній, а в подальшому державній основі. Саме тому ключовим із самого початку діяльності українських дисидентів, і В. Чорновола зокрема, стало національне питання. Саме навколо нього, хоча часто і в завуальованій формі, існувала суспільна дискусія. До її проявів можна віднести заходи офіційного та неофіційного характеру, де піднімалися питання становища української мови, історії та культури, матеріали друкованих видань, численні звернення громадськості до влади з приводу окремих поодиноких чи системних випадків національної дискримінації або упередженості тощо¹.

У першому ж реченні передмови до книги за авторством В. Чорновола «Лихо з розуму» говорить наступне: «Є два носії духовної творчості й розвитку спільнот: людина і нарід»². Вячеслав Чорновіл солідаризується з думкою однодумців про наявність дискримінаційних тенденцій у національному житті республіки в освіті, науці, культурі, мові, книговидавництві, економіці, військовій сфері тощо.

У той же час у СРСР на 1970-і рр. склалося два погляди на національне питання: 1) переважаючий підхід про те, що національне питання вирішене; 2) перспективи нації залежать не від мови, яка має другорядне значення, а

¹ Секо, Я. Суспільно-політичний дискурс українських шістдесятників. *Україна-Європа-Світ*. 2011. Вип. 6/7: 20-й річниці Незалежності України присвячується. С. 104.

² Чорновіл В. Лихо з розуму (портрети двадцяти «злочинців»): збірник матеріалів. Париж, 1967. С. 7.

побудова соціалізму, техніка – першорядне. В. Чорновіл нагадує, що під час відвідин делегації КП Канади у 1967 р. України, з метою ознайомлення з вирішенням в Радянському Союзі національного питання, канадська делегація, незважаючи на обмежений доступ до інформації, робить висновок про те що «... національна політика не одержала такого повного розв'язання, як, скажімо, економічна політика». При цьому, під час візиту, чиновники проінформували делегацію про офіційні дебати з приводу майбутнього української мови, чим визнали існування національної проблеми³.

Саме тому В. Чорновіл вказує на безглуздість постановки питання «Чому ви піднімаєте цю справу?» (національне питання – Л. Ф.). Адже саме національна проблема, з точки зору В. Чорновола є причиною багатьох міжнародних заколотів, які торкнулися і СРСР і України, тільки в іншій формі: виступів на з'їзді письменників України, закритих і напівзакритих процесів.

В. Чорновіл наводить наступні приклади «розв'язання» національного питання напередодні приїзду канадської делегації на Львівський телевізійний завод: усіх російськомовних робітників відпустили або заборонили спілкуватися, а у Львівському політехнічному інституті познімали портрети російських письменників і повісили портрети Шевченка⁴.

Вячеслав Чорновіл у 1970-х рр. не загострює питання незалежності України, лише зазначаючи, що Ленін допускав таку можливість. «СРСР стала тюрмою народів, де постраждав не тільки український, але й російський народи» – констатується у передмові до книги «Лихо з розуму». У дискусії з Б. Стенчуком, В. Чорновіл намагається оперувати ленінською концепцією національної політики, зокрема цитує резолюцію в національному питанні, складеній на X з'їзді партії, де говориться, що завдання партії допомогти трудовим масам не великоруських народів розвинути й зміцнити у себе радянську державність у формах, які відповідають національно-побутовим умовам цих народів, а це, в свою чергу, передбачає розвиток національної мови, преси, школи⁵.

Взагалі означення нації коливаються від таких, що зосереджують увагу на «об'єктивних» чинниках, наприклад, мові, релігії, звичаях, території та інституціях, до таких, що надають особливого значення тільки «суб'єктивним» чинникам, як от ставлення, сприймання та почування. Прикладом зосередженості на «об'єктивних» чинниках може правити визначення Йосифа Сталіна: «Нація є стійка спільність людей, що історично склалася, виникла на базі спільності мови, території, економічного життя і психічного

³ Чорновіл В. Як і що обстоює Богдан Стенчук (66 запитань і зауваг інтернаціоналістові). *Український вісник*. 1972. Вип. VI. С. 15.

⁴ Там само. С. 16-17.

⁵ Там само. С. 19.

складу, який проявляється у спільності культури». Прикладом «суб'єктивнішого» означення нації править вислів Бенедикта Андерсона: «Нація – це уявна політична спільнота, що за своєю суттю обмежена й незалежна водночас»⁶.

Вячеслав Чорновіл вважає недоречним визначення нації, сформульоване Й. Сталіним, бо виходячи з нього, жоден з народів СРСР не може бути нацією, оскільки: 1) вони не мають власної території (всі території належали СРСР); 2) національні культури мали обмежені можливості розвитку і пріоритет надається російській культурі; 3) відчуття історичної спільності усувається радянською системою освіти і пропагандою; 4) відсутнє власне економічне життя, оскільки економіка жорстко централізована. До вад «об'єктивного» означення нації слід віднести те, що воно майже завжди вилучає деякі загально прийняті свідчення націй, іноді цілком умисно. Як довів Макс Вебер, суто «об'єктивні» критерії нації (мова, релігія, територія тощо), як правило, не охоплюють деякі нації⁷.

До фактів національної дискримінації В. Чорновіл відносить також утруднений доступ молоді неросійської національності до вищої освіти. Цьому сприяє й закон про школу від 1958 р. Сама постановка питання законом від 1958 р. про надання можливості батькам вибору мови навчання, нівелювала поняття суверенності республіки, адже не допустимо, щоб люди, які живуть на території держави і вважають себе її громадянами, не вивчали її мови⁸. Крім того відсоток російських шкіл значно перевищував кількість росіян у частці населення УРСР, а також переповненими були російські класи українських шкіл. Це, як вважає В. Чорновіл, було прямим доказом русифікації, а отже і денаціоналізації українців⁹. Разом з тим, в Україні, станом на 1967 р. кількість вузів і спеціальних учбових закладів менша, ніж їх має бути за нормами. Отже В. Чорновіл усвідомлює, що пониження якості освіти або її денаціоналізація є кроком до знищення нації.

При цьому, В. Чорновіл відзначає, що будь-які спроби обговорення національного питання чи національної політики, переслідуються правоохоронними органами, а також пресою. Таким чином, будь-які прояви своїх національних уподобань прирівнювалися до злочину¹⁰.

⁶ Сміт Ентоні Д. Націоналізм: Теорія, ідеологія, історія. К.: К.І.С, 2004. 170 с. URL: <http://litopys.org.ua/smith/smt03.htm> (дата перегляду 12.02.2019 р.)

⁷ Сміт Ентоні Д. Націоналізм: теорія, ідеологія, історія / перек. з англ. Роман Фещенко. Київ. 2004. URL: <http://litopys.org.ua/smith/smt03.htm> (дата перегляду 8.02.2019 р.)

⁸ Чорновіл В. Як і що обстоює Богдан Стенчук (66 запитань і зауваг інтернаціоналістові). *Український вісник*. 1972. Вип. VI. С. 13.

⁹ Там само. С. 18.

¹⁰ Там само. С. 46.

Вячеслав Чорновіл висловлює думку про потребу децентралізації економіки, яка передбачає найширше самоврядування окремих промислових комплексів і підприємств, при зведенні ролі центру лише до консультативно-корегуючої, посиленні українського національного аспекту в усіх сферах життя республіки, повернення українській культурі творів її діячів тощо¹¹.

Напередодні розпаду СРСР зростає актуальність національного питання та виникла потреба формулювання чіткого його розуміння, як передумови розробки подальшої стратегії державотворення. Водночас послаблення ідеологічного контролю давало можливість вільніше висловити свою позицію з національного питання. В. Чорновіл робить висновок, що національні проблеми важливіші на той момент (1988 р.) від соціально-економічних, що обґрунтовує потребою збереження цілісності держави шляхом вільного волевиявлення громадян. Коріння національної проблеми він вбачає не у практиці радянського партійного керівництва, а у самій марксистсько-ленінській ідеології, яка по своїй суті є суперечливою: по-перше вироблена цією ідеологією концепція була застарілою, оскільки стосувалася кінця XIX-початку XX ст.; по-друге, що головне, підпорядковувала національні інтереси класовим («пролетаріат – не має батьківщини»); по-третє недоречним вважає визначення нації сформульоване Й. Сталіним, як таке, що розходиться з практикою¹².

Недоречним, з точки зору В. Чорновола, є й «повернення до Леніна» у його трактуванні національного, адже національне питання він розглядав завжди як другорядне і підпорядковував певній політичній меті, що й знайшло вираження у створенні теорії про визнання прав націй на самовизначення аж до відокремлення. На практиці велася пропаганда про недоцільність такого самовизначення з точки зору комуністичних інтересів (переваги великих держав при будівництві соціалізму). Зрештою «право на самовизначення» перетворилося на фікцію, а в подальшому спроба реалізувати його конституційним шляхом перетворилася на державний злочин. Таким чином при Сталіні, а в подальшому і Хрущові та Брежнєві нищилися ознаки національної суверенності (депортації, русифікація, знищення інтелектуальної еліти, голодомор). При Брежнєві була сформульована теорія «єдиного радянського народу», що проявилася у вилученні із конституцій статті про державні мови республік. На практиці, як показує В. Чорновіл у своїй статті «Відповідь Б. Стенчукові», розпочалася тотальна русифікація усіх сфер життя суспільства, аж до дискримінації за мовною ознакою. Саме це і є передумовою

¹¹ Секо Я. Суспільно-політичний дискурс українських шістдесятників. *Україна–Європа–Світ*. 2011. Вип. 6/7: 20-й річниці Незалежності України присвячується. С. 104.

¹² Чорновіл В. Короткі тези для дискусії з національного питання (квітень 1988 р.) URL: <http://oa.elibukr.org/handle/1984/1309> (дата перегляду 05.02.2019 р.)

до втрати національної ідентичності як основного маркера будь-якої національної спільноти. Підміна національного класовим як показує практика є не обґрунтованим, адже класи здебільшого є категоріями економічного інтересу, а звідси і їхній додатковий поділ відповідно до величини прибутку й рівня кваліфікації. Окрім того, економічні чинники з часом зазнають швидких змін, тож і сподівання утримати різні економічні групи в межах спільноти з класовою основою будуть, либонь, украй непевні. Економічний егоїстичний інтерес, як правило, не становить основи стабільної колективної ідентичності¹³.

Власне проголошений радянською владою курс на перебудову, гласність та демократію теж суттєво не змінив ситуації, бо ні на законодавчому рівні, ні на практиці не здійснювалися заходи, щодо зміни сталінської національної політики.

Практичні заходи з яких слід починати зміну цієї політики, з точки зору В. Чорновола, мали полягати у наступному:

1. Теоретичне осмислення проблеми, оцінка національної ситуації з точки зору сьогодення.
2. Зміни до Конституції СРСР та конституцій республік.
3. Вироблення конкретних практичних заходів у національній політиці¹⁴.

Таким чином В. Чорновіл не допускав думки інтернаціоналізації у формі русифікації, як і взагалі заперечення існування національної проблеми в СРСР. Його погляди пройшли еволюцію від обґрунтування національних потреб на основі ленінських постулатів (що було вимушеним кроком) до визнання суперечностей тез останнього з приводу національного питання.

Федик Лідія. Особливості «вирішення національного питання» в УРСР крізь призму поглядів В. Чорновола. У дослідженні розглядається погляди В. Чорновола на теорію та практику «вирішення» національного питання в УРСР. Прослідковано еволюцію його ідей в контексті обґрунтування та захисту національних інтересів.

Ключові слова: інтернаціоналізм, мова, В. Чорновіл, національне питання, русифікація.

Fedyk Lydia. Features of the "Solution of the National Question" in the Ukrainian SSR in the Views of V. Chornovil. The study examines the views of V. Chornovil on the theory and practice of "solving" the national question in the Ukrainian SSR. The evolution of his ideas in the context of substantiation and protection of national interests has been followed.

Key words: internationalism, language, V. Chernovil, national question, Russification.

¹³ Сміт Ентоні Д. Національна ідентичність. К.: Основи, 1994. С.10-27. URL: <http://izbornyk.org.ua/smith/smi02.htm> (дата перегляду 12.02.2019 р.)

¹⁴ Чорновіл В. Короткі тези для дискусії з національного питання (квітень 1988 р.) URL: <http://oa.elibukr.org/handle/1984/1309> (дата перегляду 05.02.2019 р.)

Любомира Федунішин

кандидат історичних наук, викладач Буриштинського енергетичного коледжу Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу (Буриштин)

ВЯЧЕСЛАВ ЧОРНОВІЛ І НАРОДНИЙ РУХ УКРАЇНИ

Вячеслав Максимович Чорновіл був одним із засновників Народного Руху України (НРУ) за перебудову, створеного на установчих зборах 8–10 вересня 1989 р. Від початку свого існування НРУ скеровував свої зусилля на докорінні демократичні реформи, захист прав людини і нації, перетворення тоталітарного суспільства на громадянське, командної економіки на ринкову, на формування української політичної нації на засадах патріотизму й відповідальності всіх громадян за долю держави.

Вячеслав Чорновіл згадував: «Ідея створення Руху виникла спонтанно, вона йшла знизу. Прийшов час “розвалу імперії”, так званої перебудови. Він закликав до дії, а серед інтелігенції, колишніх політв’язнів, політичних діячів виявилися люди, які вирішили очолити цей рух... Наприкінці 1988 р., зайнявши національно-патріотичні позиції, нашу ідею підтримала більшість членів Співки письменників України. Завдяки цьому нам легше було захищатися від свавілля влади. Ми змогли виголосити програмні положення НРУ. Почалося інтенсивне зростання організацій Народного Руху в областях».

4 березня 1990 р. В. Чорновіл обраний депутатом до Верховної Ради УРСР по Шевченківському виборчому округу № 264 Львівської області. Він був одним з лідерів радикального крила демократичної частини Верховної Ради – Народної Ради. З квітня 1990 р. до квітня 1992 р. – голова Львівської обласної ради і облвиконкому. Був одним з ініціаторів багатьох економічних і політичних перетворень у Галичині: підготовка аграрної реформи і перші кроки до здійснення – наділення селян землею, розробка концепції приватизації житла, акціонування промислових підприємств, приватизація у сфері побутових послуг і дрібного виробництва, усунення Компартії від влади, створення незалежної преси, запровадження національної символіки, створення Галицької асамблеї – і проведення у березні 1991 р. галицького референдуму про незалежність України.

Результатом невтомної праці В. Чорновола, тисяч рухівців і побратимів з інших партій національно-демократичного спрямування було прийняття Верховною Радою Декларації про державний суверенітет України 16 липня 1990 р. й Акта про державну незалежність України 24 серпня 1991 р.,

всенародно підтвердженого Референдуму 1 грудня 1991 р.; визнання України як незалежної держави світовою спільнотою; прийняття Конституції України; мирний, ненасильницький шлях суспільного розвитку – це, зокрема і насамперед, здобутки Народного Руху України.

Однак, на відміну від демократичних сил Балтії чи Східної Європи, НРУ, котрий здобув державну незалежність, жодного дня не перебував при владі, не мав можливості втілити свою програму соціально-економічних і політичних перетворень. В. Чорновіл, перебуваючи в лікарні у Києві, в листі до дружини Атени (травень – червень 1991 р.) писав про завдання референтам зробити висновки з постанови Верховної Ради про передачу всього під юрисдикцію республіки й почати боротьбу з усякими всесоюзними асоціаціями та інші¹.

У грудні 1991 р. НРУ висунув В. Чорновола на посаду кандидата у Президенти України. Здобув друге місце після Л. Кравчука (7 420 727 голосів виборців або 23,27%, найбільше у Львівській – 76% та Івано-Франківській областях – 67%). На III Всеукраїнському з'їзді Руху 29 лютого 1992 р. В. Чорновіл обраний співголовою Народного Руху України з І. Драчем та М. Горинем, а з грудня 1992 р. – голова НРУ, який під його керівництвом був перетворений з громадського об'єднання на політичну партію. В. Чорновіл повторно обирався народним депутатом України 1994 р. (Тернопільщина) та 1998 р. (виборчий список НРУ). Керівник депутатської фракції Народного Руху України.

З 1994 р. був президентом Міжнародної пресової фундації ім. В. Симоненка. З 1995 р. член української делегації в Парламентській Асамблеї Ради Європи. В. Чорновіл був також шеф-редактором незалежної громадсько-політичної газети «Час-Тіме» (з січня 1995 р. до травня 1998 р.) і «Час» (з жовтня 1998 р. до березня 1999 р.). Лауреат Державної премії України ім. Т. Шевченка (1996 р.) у галузі журналістики й публіцистики за збірку «Правосуддя чи рецидиви терору?», «Лихо з розуму», книгу «Хроніка таборових буднів», публіцистичні виступи в пресі. Нагороджений орденом Ярослава Мудрого V ступеня (1997 р.).

В закордонних поїздках, у складі парламентських чи рухівських делегаціях, у багато чисельних зустрічах з визначними політиками, президентами й парламентарями держав світу, у виступах в парламентах країн саме зусиллями В. Чорновола як політика, що активно впливав на формування суспільної думки та прийняття політичних рішень у державі, світ відкривав Україну, створював її імідж, як великої держави, котра має величезні економічні й політичні перспективи. За два дні до загибелі В. Чорновіл

¹ Чорновіл В. Твори. в 10-ти т. Т. 4. Кн. 2: Листи / упоряд. В. Чорновіл; передм. М. Коцюбинської. К.: Смолоскип, 2005. С. 462.

23 березня 1999 р. привітав сестру Валентину з днем народження в неї вдома. Тоді ж на запитання про розкол у Русі, сказав: «Уже все позаду», бо об'їздив Україну, збираючи до купи частини Руху. Через дві доби його знищили².

Вячеслав Чорновіл трагічно загинув на трасі Золотоноша-Бориспіль при нез'ясованих обставинах 25 березня 1999 р., коли на крутому віражі нашої історії з Україною відбувалися неймовірні, непередбачувані події. У немалою числа співвітчизників його політична й моральна позиція викликала не просто несприйняття, а роздратування, що межувало з ворожістю. Навіть серед тих, кого можна назвати одностайними, частина вважала Чорновола «застарілим» для сучасних політичних обставин, інші, навпаки, казали, що для чорноволівських ідей суспільство ще не визріло, що він з'явився в українській політиці передчасно.

З останнього інтерв'ю В. Чорновола, яке почалося о 15:10 24 березня 1999 р.: «Я вважаю, є дві причини шалених атак на Рух, які розпочалися ще минулої весни. І навіть вагаюся, яку назвати першою: президентські перегони чи завершення першого етапу первісного накопичення капіталу... Хтось собі «набізнесував» круглу суму і вирішив купити місце в парламенті. Депутатська недоторканість для таких народних обранців чи не найважливіший чинник депутатського статусу... Зрештою, бізнесові кола зрозуміли й те, що через парламент можна створити дуже вигідні умови підприємництва.

НРУ – ласий шмат пирога. Партія посіла друге місце на парламентських виборах. Має стабільний електорат і стабільні результати в політичній діяльності. Має розгалужену структуру у всій Україні... Наш Рух там, внизу, можливо, не такий вишукано-інтелігентний, як на столичних зібраннях, не такий освічений, там люди від землі. Вони сприймають національну ідею не розумом, а серцем... Я вважаю, що за розколом Руху стоїть фінансово-економічний клан, який готується до вирішальної битви за владу у недалекому майбутньому... Чи є у Кучми шанси на перемогу? Безумовно. Для цього йому своїх противників потрібно або вміло відстріляти, або зіткнути лобами й ослабити»³.

Справу В. Чорновола слід порівняти зі справою Георгія Гонгадзе. Лідер НРУ був дуже незручною особою для чинної влади. Він був безкомпромісною людиною, що не брала хабарів. Напередодні своєї загибелі В. Чорновіл оприлюднив звернення до провідників демократичних і патріотичних сил в Україні. За трагічним збігом обставин це звернення було надруковане в той самий день, коли його не стало: «До виборів залишаються лічені дні...

² Чорновіл В. Твори. в 10-ти т. Т. 4. Кн. 2: Листи / упоряд. В. Чорновіл; передм. М. Коцюбинської. К.: Смолоскип, 2005. 1068 с.. С. 465.

³ Капелюшний Л. Останнє інтерв'ю «зеківського генерала». *Універсум*. 2007. № 1–2. С. 12–13.

Більшість партій не має шансів подолати 4% бар'єр... Спам'ятайтеся, недавні наші друзі і соратники! Відмовтеся від ворожнечі з Рухом, допоможіть Рухові, закликайте своїх прихильників підтримати Рух! Це єдиний шанс урятувати Україну! Цей шанс може бути останнім!"⁴. Це була остання заява В. Чорновола у пресі. Був це і смертельний вирок лідерові національно-визвольної боротьби українського народу.

28 березня 1999 р. в день похорону В. Чорновола приспущені державні прапори з траурними стрічками. Відбулася багатотисячна жалобна хода, люди несли труну на плечах аж до Байкового кладовища. Слово до громади мовив учень, побратим, товариш, член центрального проводу Народного Руху Іван Шовковий: «Україно, ти втратила сина, і втрата ця безмежна і неповторна. Ти втратила велику людину і великого політика. Кожний з нас втратив. Чи друга, чи вчителя, чи приклад для наслідування... Світ змалів на велику частку надії, совісті і чистоти. В. Чорновіл усього себе віддав служінню українській справі. Безжально віддав».

Вячеслав Чорновіл завжди був і залишиться великим політиком в народній пам'яті, пробудженні національної свідомості українців, розвитку демократії, історії утвердження української державності. П'ятнадцять років концтаборів, тюрем, казематів не зламали переконань В. Чорновола і його віри в справедливість: «Якби мене запитали, чи шкодую я про те, що так склалося моє життя, про 15 років тюрми і переслідувань, я відповів би: ні краплини. У мене немає ніякої ненависті до тих, хто мене переслідував..., а особистої злоби я не маю. І якби довелось починати життя з початку і вибирати, я б вибрав життя, яке прожив...».

Екстраверт, відкритий, обернений до людей, хотів бачити в них добре й не був настроєний очікувати удару від ближнього. Та попри недогляди, можливо, хибні оцінки, невдалі тактичні ходи, завжди зберігав моральну домінанту, підкорявся моральному імперативові. Ніколи не «торгував» Україною – ні в кабінеті слідчого, ні в парламенті, ні як член Гельсинської групи, ні як голова Руху й кандидат у президенти⁵.

Звернімося до останньої роботи В. Чорновола «Спроби розколу Руху. Причини. Виконавці. Замовники», в якій автор шукав відповіді на ці запитання, писав про ті внутрішні чинники, які були кимось майстерно використані і спрямовані у відповідне річище. Але як тепер вважають незалежні оглядачі, мотиви вбивства мають кілька аспектів. По-перше, замовників слід шукати навіть за межами України. Рух стоїть на заваді мафіозному зарубіжному

⁴ Краснощук Ю. Лідера знайти і знищити. Політичний детектив. *Вітчизна*. 2007. № 3–4. С. 114.

⁵ Чорновіл В. Твори. в 10-ти т. Т. 1: Літературознавство. Критика. Журналістика / упоряд. В. Чорновіл; передм. В. Яременка, М. Коцюбинської. К.: Смолоскип, 2002. . С. 48–49.

капіталові, який хоче скупити українську власність. По-друге, Рух – найактивніший, найпослідовніший виразник національної ідеї у всій Україні. По-третє, він поставив собі за мету побудову Української самостійної соборної держави і крок за кроком до цієї мети йшов. Україна для нього була найдорожча, а ми ще не скоро осягнемо, кого втратили. Маємо вчитись поважати і берегти своїх лідерів, бути мудрими. Ми не змогли об'єднатися навколо живого Чорновола – об'єднаймося хоч навколо його пам'яті і будьмо вірні його заповіту – Україна понад усе.

Вячеслав Чорновіл був визначною постаттю в сучасній історії України – історії змагань за незалежність, за права людини, права нації. Його позиція стосовно національної ідеї, демократії, свободи була настільки чесною і відвертою, що її не могли розхитати жодні чинники. Той образ незалежної вільної України, який він виніс крізь випробування, вистраждав, був ключовим. Але дуже непросто було створити таку велику першу в Україні справжню ідеологічну партію на базі Руху. За словами Олени Бондаренко, яка кілька років працювала заступником голови Народного руху, В. Чорновіл був людиною надзвичайної порядності, непідкупності й безкомпромісності, адже йшлося про засадничі ідейні національні цінності. Це не тільки приклад борця за національну ідею, а й людини, яка вірила в Бога, в Україну. Він знав на ім'я всіх працівників апарату Руху, дуже багатьох рухівців, був у курсі подій їхнього особистого життя. Міг піднести настрій, дух людини⁶. В. Чорновіл був публічним політиком, за його діяльністю уважно спостерігали не лише українські, а й найвідоміші політологи світу.

Смерть В. Чорновола трагічно збіглася з розколом Народного руху України, найпотужнішої громадсько-політичної організації, що виборювала незалежність Української держави. Народний рух була єдиною політичною партією з чіткою програмою національного відродження. Смерть В. Чорновола і розкол партії означали кінець національно-демократичної течії як окремої політичної сили в Україні і практично відсунув колісь потужний Рух на узбіччя української політики.

⁶ Антоненко П. Лицар України. *Слово Просвіти*. 2009. 26 березня-1 квітня. С. 6.

Федунишин Любомира. Вячеслав Чорновіл і Народний Рух України. У статті досліджується формування Народного Руху України, висвітлюється неоціненний внесок В. Чорновола в організацію нової політичної системи незалежної України. У ній проаналізовано його суспільно-політичні ідеї і значну значну роль у ліквідації комуністичного режиму.

Ключові слова: В. Чорновіл, Народний Рух України, особистість, ідейність, партія, життя.

Fedunyshyn Liubomyra. Vyacheslav Chornovil and Narodny Rukh of Ukraine. The article examines the formation of Narodny Rukh of Ukraine, highlights the invaluable contribution of V. Chornovil to the organization of a new political system of independent Ukraine. It analyzed his socio-political ideas and a significant role in the elimination of communist regime.

Key words: V. Chornovil, Narodny Rukh of Ukraine, personality, ideology, party, life.

Олена Шановська

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри політології Одеського національного політехнічного університету (Одеса)

ЕВОЛЮЦІЯ СВІТОГЛЯДНИХ ПОЗИЦІЙ В. ЧОРНОВОЛА: ВІД КОМУНІСТИЧНОЇ ПРИХИЛЬНОСТІ ДО КАТЕГОРИЧНОГО НЕПРИЙНЯТТЯ РАДЯНСЬКОЇ ІДЕОЛОГІЇ

Вячеслав Максимович Чорновіл (нар. 24.12.1937 у с. Єрки на Черкащині – загинув 25.03.1999 поблизу м. Бориспіль), – журналіст, шістдесятник, співавтор і розповсюджувач самвидаву, один із лідерів українського правозахисного руху, політв'язень радянських тюрем і концтаборів (1967–69, 1972–85), провідний діяч національно-демократичного руху за незалежну Україну кінця 80-х років, беззмінний депутат Верховної Ради України (з березня 1990 р. до своєї загибелі).

Політичні погляди В. Чорновола зазнали певної еволюції у процесі соціально-політичних змін, які відбувалися у радянському суспільстві, а також у процесі власного громадсько-політичного досвіду. Комсомольський активіст і учасник показової радянської будови, він невдовзі перетворився на непримиренного борця з радянською системою та комуністичною ідеологією. З'ясуємо, які чинники вплинули на ідейні переконання відомого українського дисидента. Для цього необхідно виділити деякі знакові віхи його біографії.

Вячеслав Чорновіл про себе писав, що народився «в тривозі», «в часи, коли тривали масові репресії», його дядько, – завідувач Уманського окружного відділу народної освіти, був репресований, тому батько, вчитель української літератури, змушений був змінити місце роботи ¹.

Вячеслав Чорновіл навчався на факультеті журналістики Київського університету, який закінчив із відзнакою у 1960 р. У 1958 р. мав неприємності та перерву в навчанні за свої суспільно-політичні погляди. Як згадував він сам, йому закидали «не таке мислення»². У 1960–62 рр. працював редактором молодіжних передач на Львівській телестудії. У травні 1963 р. переїхав до Києва, маючи намір продовжити наукову роботу з історії української літератури, навчаючись в аспірантурі Київського педагогічного інституту, куди пройшов за конкурсом, але його не було допущено до навчання через політичні

¹ Чорновіл В. Твори. в 10-ти т. Т. 2: «Правосуддя чи рецидиви терору?», «Лихо з розуму». Матеріали та документи 1966–1969 рр. / упоряд. В. Чорновіл; передм. Л. Танюка. К.: Смолоскип, 2003. С. 26-27; Посилання на джерело: Политическое интервью В. Черновола. *Аналитический вестник Агентства «Постфактум» и Центра политико-правовых исследований «Партии и политическая элита Украины»*. М.: Стеклографическое издание. 1991. № 10.

² Все життя боровся за Україну. Особисті спогади про Вячеслава Чорновола. URL: <https://tsn.ua/special-projects/chornovil/> (дата звернення 8 вересня 2018 р.).

переконав. До вересня 1964 р. В.Чорновіл працював на будівництві Київської ГЕС, був секретарем комітету комсомолу цієї всесоюзної молодіжної показової комсомольської будови, пізніше завідував відділом у газеті «Молода гвардія». У 1965 р. працював на Київському радіо та телебаченні, публікувався в періодичних виданнях, зокрема, у журналах «Дніпро», «Прапор». Від 1963 р. був активістом руху шістдесятників, організатором і учасником багатьох літературно-мистецьких заходів, громадських акцій, співавтором і розповсюджувачем самвидаву³.

Документальна збірка В. Чорновола «Лихо з розуму (Портрети двадцяти «злочинців»)» про репресованих шістдесятників, укладена у квітні 1967 р., мала великий резонанс. Автор виступив на захист заарештованих у 1965 і засуджених у 1966 р. двадцяти українських інтелігентів-інакодумців Ярослава Геврича, Івана Геля, Ігоря Герети, Богдана і Михайла Горинів, Миколи Гриня, Панаса Заливахи та ін. Представлені у збірці матеріали – біографії інакодумців, зразки творів, за які вони були засуджені і які, по суті, не містили в собі нічого політичного, антирадянського, свідчили, що влада неправомірно та несправедливо переслідувала письменників і педагогів, вчених і митців, порушуючи права людини і власну Конституцію⁴.

Збірку «Лихо з розуму» В. Чорновіл надіслав «до творчих спілок та відомих діячів української науки й культури», як зазначалося у зверненні до читачів. У 1967 р. працю було видано Першою українською друкарнею в Парижі; за свідченням закордонної преси, книга перевидавалася багато разів, а уривки з неї публікувалися у періодиці, – газеті «Українське слово», журналі «Смолоскип»⁵.

Книга зробила відомими в світі багатьох українських інтелігентів-політв'язнів і була високо оцінена передовою світовою громадськістю – за цю книгу та за іншу працю «Правосуддя чи рецидиви терору?», також написану В. Чорноволом на захист української інтелігенції, в 1968 р. йому було присуджено премію міжнародного Пен-клубу від світової спільноти, і за ці книги 3 серпня 1967 р. він був заарештований, а 15 листопада засуджений за статтю 187-1 (Поширювання завідомо неправдивих вигадок, що порочать радянський державний і суспільний лад) на 3 роки ув'язнення в таборі суворого режиму. У лютому 1969 р. був достроково звільнений у зв'язку з амністією.

У січні 1970 р. В. Чорновіл ініціював випуск позацензурного машинописного періодичного видання «Український вісник». У журналі

³ Чорновіл В'ячеслав Максимович // Рух опору в Україні: 1960–1990. Енциклопедичний довідник. К.: Смолоскип, 2010. С. 706-710.

⁴ Чорновіл В. Твори. у 10-ти т. Т. 2. С. 363-674.

⁵ Там само. С. 16-17.

подавалися кращі твори українського самвидаву, була й поточна інформація про приховані процеси й явища в українському громадському житті: «про порушення свободи слова й інших демократичних свобод, гарантованих Конституцією, про судові та позасудові репресії на Україні, про порушення національної суверенності (факти шовінізму й українофобії), про спроби дезінформувати громадськість, про становище українських політв'язнів по тюрмах і таборах, про різні акції протесту тощо»⁶. У журналі, крім праці «Лихо з розуму (Портрети двадцяти «злочинців»)» та інших творів, було подано полемічну статтю В. Чорновола «Що і як обстоє Б. Стенчук (66 запитань і зауваг «інтернаціоналістові»)», де викривалися негідні методи ідеологічної роботи КПРС і КДБ. У статті В. Чорновіл виступив в обороні памфлету І. Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?», який був заборонений у радянській державі та здобув значної популярності у самвидаві.

Відплатою за підпільний часопис для В. Чорновола стали 6 років таборів суворого режиму та 3 роки заслання за інкримінованою йому статтю 62 ч. 1 КК УРСР. Покарання він відбував у мордовських таборах і в Якутії, пробувши поза Україною майже 20 років. Викривальні статті, відкриті листи, звернення, заяви до вищих партійних і державних чиновників, книги В. Чорновола широко поширювалися самвидавом...

Отже, на підставі вищезазначеного зробимо узагальнення стосовно політичних поглядів В. Чорновола. Він походив з національно свідомої родини, для нього, на відміну від інших радянських українців, був характерний вищий рівень усвідомлення сутності українського питання, більшим був ступінь відчуження від радянської влади. Та в умовах боротьби зі всякими проявами націоналізму не міг відкрито виказувати своє національне самоусвідомлення, тим більше, що його рідні зазнали національного переслідування.

Вячеслав Чорновіл належав до когорти представників критично мислячої інтелігенції, «братів і сестер живої людської думки» (за С. Караванським), які у радянській державі були позбавлені власності і мали вкрай обмежені соціально-економічні та політичні права. Влада схиляла їх до лояльності і в умовах тотального контролю за суспільною думкою та громадським життям вони вимушені були «грати за правилами», що, зокрема, знайшло відбиток і у використанні марксистської риторики. Не дивно, що й В. Чорновіл на перших порах слідував «партійній лінії» і виконував те, що дозволяла партія, щоправда і під час навчання в університеті він намагався виявляти незгоду.

Процес лібералізації радянського суспільства за часів М. Хрущова уможливив активні ідеологічні пошуки, які породила критика сталінізму.

⁶ Завдання «Українського вісника». *Український вісник*. 1971. Вип. 1-2. С. 11.

Втрата кредиту довіри до влади стала відчутною, коли провідна інтелігенція усвідомила поверховість реформаторських починань, домінування старих стереотипів політичного та соціального мислення. Організована кампанія погрому шістдесятників викликала хвилю протестів, стимулювала радикалізацію їхніх поглядів. Інтелектуальний опір шістдесятників ідеологічному диктатові знайшов конкретне втілення у самвидаві, що традиційно виступав як форма національної самооборони. Як було зазначено, автором, активним поширювачем антирадянської літератури був і В. Чорновіл.

Не всі представники руху шістдесятників поповнили плеяду борців, які відкрито виступили проти диктаторського режиму в Україні, але до них належав В. Чорновіл. Пройшовши радянські тюрми та табори, він перетворився на безкомпромісного борця з радянською системою та ідеологією.

Шановська Олена. Еволюція світоглядних позицій В. Чорновола: від комуністичної прихильності до категоричного неприйняття радянської ідеології. У статті простежено зміни в ідеології Вячеслава Чорновола, внаслідок яких він перетворився на непримиренного борця з радянською системою. Аналізуються чинники, котрі вплинули на ідейні переконання відомого українського дисидента.

Ключові слова: Вячеслав Чорновіл, світогляд, комуністична ідеологія, дисидент, радянська система.

Shanovs'ka Olena. Evolution of V. Chornovil's Worldview: from Communism Disposition to Emphatic Denial of Soviet Ideology. This paper studies the changes in ideology of Vyacheslav Chornovil, which transformed him into irreconcilable fighter with the Soviet system. Factors, which influenced ideological persuasions of the famous Ukrainian dissent, are analyzed as well.

Keywords: Vyacheslav Chornovil, worldview, communist ideology, dissent, Soviet system.

Олена Шипотілова

кандидат історичних наук, асистент кафедри українознавства, історико-правових та мовних дисциплін Одеського національного морського університету;

Андрій Кожанов

кандидат історичних наук, старший викладач кафедри українознавства Національного університету «Одеська морська академія» (Одеса)

СПІВПРАЦЯ ВЯЧЕСЛАВА ЧОРНОВОЛА З МИКОЛАЇВСЬКИМ РУХОМ (1980-ті – 1990-ті рр.)

Актуальність обраної теми дослідження визначається зростанням інтересу українського суспільства до життя та діяльності людей, які присвятили життя боротьбі за українське національне відродження. Дослідження життєвого шляху та творчої спадщини визначних громадських і політичних діячів є одним із важливих завдань історичної науки.

Серед широкого загалу дисидентів, інтелектуалів, опозиційних лідерів, які брали участь в українському визвольному русі, помітно виділяється постать Вячеслава Максимовича Чорновола. Вивченню його впливу на громадсько-політичне життя країни, його творчої спадщини присвячено чимало наукових праць. Зокрема, дослідження історика В. Деревінського¹, яке виконано у форматі докторської дисертації, висвітлює різні аспекти діяльності В. Чорновола. Однак нерозкритими залишаються питання ролі особистості Вячеслава Максимовича у розбудові крайових структур Народного Руху України, його співпраці з низовими ланками партії.

Метою дослідження є спроба розкрити та проаналізувати роль В. Чорновола в роботі Миколаївського крайового осередку НРУ, його участі у громадсько-політичному житті Миколаївської області.

У результаті проведеного дослідження можна виокремити такі напрями співпраці В. Чорновола із представниками Миколаївського Руху: політичний, просвітницький, благодійний.

Упродовж осені 1991 р. миколаївські рухівці зосередили зусилля на агітації за кандидата у Президенти від Народного Руху України В. Чорновола. У місті Южноукраїнськ голова місцевого Руху Ю. Діденко став довіреною особою рухівського кандидата. З ініціативи Ю. Діденка до міста запрошено хор Львівського товариства української мови «Просвіта». Він підкреслював, що «ціль співців – популяризація української ліричної стрілецької народної пісні та

¹Деревінський Василь Федорович Громадсько-політична та державотворча діяльність Вячеслава Чорновола: автореф. дис... д-ра іст. наук: 07.00.01. Київ: Б.в., 2013. 34 с.

і не тільки це, місією акції була агітація населення центральних і східних районів України за незалежну державу в референдумі від 1 грудня 1991 р. і знайомство із програмою претендента на пост Президента України В. Чорновола»².

Напередодні виборів місцева газета «Контакт» провела телефонне опитування серед мешканців Южноукраїнська: 33% респондентів вирішили віддати голоси за Л. Кравчука, 20% – за В. Чорновола, решта 47% не визначилися, за кого голосуватимуть³.

29 жовтня 1991 р. у місто Миколаїв із агітаційною поїздкою завітав Вячеслав Максимович Чорновіл. Відбулися його зустрічі із працівниками облвиконкому, підприємств, установ, національно-культурних товариств та місцевими журналістами. Проводячи агітацію за В. Чорновола, рухівцям доводилося спростовувати вигадки, які поширювали його опоненти⁴.

На шпальтах «Народної газети» повідомлялось, що демократичні сили Миколаївської області створили об'єднаний штаб із проведення референдуму та президентських виборів. До нього увійшли представники Руху, УРП, ДемПУ та «Просвіти»⁵.

Таким чином, протягом листопада 1991 р. за сприяння об'єднаного штабу організовано низку заходів із підтримки В. Чорновола, виступи творчих колективів із Галичини у Врадіївському, Єланецькому, Доманівському, Миколаївському, Новоодеському, Вознесенському районах та у містах Первомайськ та Южноукраїнськ.

Під час проведення виборів за Л. Кравчука в Україні проголосувало 19 643 481 громадян або 61,59 % (по Миколаївській області – 72,3 %), на другому місці опинився В. Чорновіл, за котрого проголосувало 7 420 727 або 23,27 % виборців (по Миколаївській області – 15,1 %) ⁶. Першим Президентом незалежної України став Л. Кравчук.

Історик Г. Гончарук дав достатньо логічне пояснення причин поразки В. Чорновола на президентських виборах 1991 року. Він відмічає, що на сесії Великої Ради Руху було внесено пропозицію зняти на завершальному етапі виборчої кампанії свої кандидатури всім демократам на користь того, хто буде мати найвищий рейтинг серед представників демократичних сил. 12 вересня 1991 р. Координаційна Рада Руху відправила крайовим осередкам листи з рекомендаціями щодо підтримки єдиного кандидата – В. Чорновола. Але громадськими діячами, в тому числі М. Руденком, І. Драчем, М. Горинем та ін.,

²А гімни співали 73 роки. *Контакт*. 1991. 18 листопада.

³Рейтинг популярності. *Контакт*. 1991. 19 листопада.

⁴Ми знову є. *Вечерній Николаев*. 1991. 31 октября.

⁵Повідомляє Рух-прес. *Народна газета*. 1991. 17-24 листопада.

⁶Повідомлення Центральної виборчої комісії по виборах Президента України та з всеукраїнського референдуму про результати голосування на референдумі 1 грудня 1991 р. *Прибузький комунар*. 1991. 7 грудня.

підписаний ще один документ, в якому вони висловили свою підтримку Л. Лук'яненку⁷.

Тому на Миколаївщині рухівці агітували як за В. Чорновола, так і за Л. Лук'яненка. Так, наприклад, у місті Южноукраїнськ, коли Л. Лук'яненко приїхав зі своєю агітаційною програмою, місцеві осередки Руху та УРП надали йому свою підтримку. Вони зазначали, що підтримують обох кандидатів, оскільки і Чорновіл, і Лук'яненко виступають проти Союзного договору⁸.

12 липня 1992 р. у Миколаєві відбулася позачергова звітно-виборча конференція крайової організації НРУ. На ній вирішено переобрати голову крайового Руху. Під час голосування 38 осіб віддали свої голоси за Ю. Діденка, проти – 4, утримались – 8. Таким чином, головою Миколаївської крайової організації НРУ був обраний Ю. Діденко – молодий активний діяч, якого підтримував Вячеслав Чорновіл⁹.

Юрій Діденко з початком перебудовних процесів став активним учасником громадських неформальних об'єднань. Серед членів НРУ прихильно ставився до Вячеслава Максимовича Чорновола та підтримував його політичний курс розвитку незалежної Української держави¹⁰.

Напередодні виборчої кампанії 1994 р. на Миколаївщині знову побував голова Народного Руху України, народний депутат Верховної Ради В. Чорновіл. Політик провів зустрічі з жителями Первомайська, Вознесенська, Миколаєва, із працівниками Южноукраїнської АЕС¹¹.

Поет і письменник Олекса Різників згадував візит Вячеслава Максимовича до Первомайська: «Юрко Діденко, голова Миколаївського Руху, домовився, що Вячеслав виступить у Будинку культури міста, а потім поїде до Миколаєва. – Пане Олексо, треба прийняти у Вас Вячеслава Чорновола. Він їхатиме потягом до Одеси, козаки стринуть його у Бірзулі (Котовськ), привезуть до вас... Тож козаки уже пізньої ночі на двох машинах подалися до Котовська зустріти Вячеслава. Але чи то дороги вони не знали, чи то було ще темно – і посланці трохи поблукали. Тож, коли під'їхали до вокзалу, було зрозуміло, що потяг пройшов. Чи зійшов Вячеслав з поїзда? І раптом – о диво! Є! Ходить сам-самісінький, без охорони, без дружини Атени, яка з ним їхала київським потягом. Вячеслав жартував: дружина Атена казала – не виходь, ти ж бачиш,

⁷Гончарук Г. І. Народний Рух України. Історія: [монографія]. Одеса: Астропринт, 1997. С. 126-127.

⁸Божого раю не обіцяю. *Контакт*. 1991. 18 жовтня.

⁹Архів Миколаївської крайової організації Народного Руху України (АМКО/НРУ). ф. 1. Оп. 1. Спр. 6. за 1992 рік. Арк. 7.

¹⁰Народний Рух України : Довідник: 60 біограф. [Укл.: Д. Кублицький та ін.]. К.: Фонд Демократії, 1996. 420 с.

¹¹Зустріч з паном Чорноволом. *Прибузький вісник*. 1994. 18 січня.

нікого нема з козаків, але я відповів їй, що такого не може бути, щоб не приїхали! Козаки не підводять!»¹².

Прибувши наступного дня до Миколаєва Вячеслав Максимович двічі виступив у прямому телебаченні, взяв участь у роботі конференції крайової організації Руху, провів прес-конференцію.

Кореспондент «Радянського Прибужжя» В. Ільїн взяв у В. Чорновола інтерв'ю. У бесіді В. Чорновіл відмічав: «Зали будинків культури під час зустрічей у таких чималих містах, як Первомайськ та Вознесенськ, переповнені, це свідчить про зацікавленість жителів, дає підстави для оптимізму. І тут, справа не в тому, що вони йшли на Чорновола, а в прагненні людей у цю передвиборну пору розібратися, що є Рух, підтримати нас». Вячеслав Максимович зазначив, що змінився й імідж Руху, свого часу спотворений в очах широких верств населення ідейними супротивниками. «Люди стали розуміти, що НРУ – центристська, виважена сила, яка далека від екстремізму, ультра-націоналізму», – наголосив голова Руху¹³.

На думку В. Чорновола, новоприйнятий закон «Про вибори» обмежує можливості НРУ у виборчій гонці, але члени Руху сподіваються на позитивні результати. За даними превентивних оцінок, Рух міг взяти 20-25 % місць у Верховній Раді. Лише зблокувавшись із частиною незалежних депутатів та іншими представниками демократів НРУ може утворити коаліцію, яка здатна сформувати уряд. Стосовно першочергових завдань В. Чорновіл підкреслював: «реформи, реформи і ще раз реформи. Ми – за невідкладну приватизацію, відміну результатів сьогоднішньої номенклатурної «прихватизації», за земельну реформу, фінансову стабілізацію. І, звичайно, дбатимемо про соціальний захист пенсіонерів, інвалідів. І ще раз скажу: відвідини Миколаївщини, тривале спілкування з людьми дають вагомі підстави сподіватися, що у парламентській фракції Руху будуть цього разу й представники Півдня»¹⁴.

У просвітницькому напрямі Вячеслав Максимович активно підтримував розвиток опозиційної української преси. У грудні 1989 р. Миколаївська крайова організація НРУ видала перший номер місцевої газети «Чорноморія», яка стала першою незалежною газетою та консолідуючою силою неформальних об'єднань області. У ньому містилися стаття В. Чорновола «Дочекалися»¹⁵.

Із проголошенням незалежності України, інформаційний простір країни став активно розширюватись, з'явилися незалежні газети та журнали. З

¹²Різників О. С. Чорновіл у Первомайську (Спогад). // Народний Рух України: місце в історії та політиці : Матеріали VIII Всеукр. наук. конф., присвяченої 20-річчю Незалежності України (м. Одеса, 25-26 травня 2011 р.). Одеса : Астропринт, 2011. С. 350.

¹³Чорновіл: враження оптимістичні. *Радянське Прибужжя*. 1994. 18 січня.

¹⁴Там само.

¹⁵Привітання з Новорічними та Різдвяними святами. *Чорноморія*. 1989. Грудень.

ініціативи голови Миколаївської крайової організації НРУ Ю. Діденка знову відроджується рухівська видавнича діяльність. 12 листопада 1993 р. вийшов перший номер газети «Український Південь», яка відразу стає трибуною для виступу усіх національно-демократичних сил області. До часопису мали відношення багато й інших талановитих людей. Один із них – В. Рубан, автор багатьох історичних публікацій. Саме з ним Ю. Діденко обговорював першу концепцію газети та її назву.

У першому номері голова Руху В. Чорновіл привітав відроджену миколаївську газету, в якій зазначив: «Сьогодні, коли незалежна Українська Держава опинилася в дуже складному становищі, коли необхідно негайно міняти збанкрутілу політичну систему, розпочинати реформи, зупинити зубожіння народу, стати поперек дороги мафії і злочинності, роль демократичної преси важко переоцінити»¹⁶. Від цього часу В. Чорновіл постійно підтримував часопис. Під час президентської кампанії 1994 р. видання надавало інформаційну підтримку Вячеславу Максимовичу¹⁷.

У Києві 1995 р. відбулись Установчі збори Асоціації регіональної демократичної преси України. Збори очолював голова Руху, шеф-редактор газети «Час/time» В. Чорновіл. Після короткого аналізу політичної та економічної ситуації В. Чорновіл обґрунтував необхідність об'єднання регіональних видань демократичного спрямування. На допомогу регіональній пресі створена Міжнародна пресова фундація імені В. Симоненка, під егідою Асоціації. До складу Асоціації увійшли п'ятнадцять газет різних регіонів України, в тому числі миколаївський часопис «Український Південь»¹⁸.

З архіву Миколаївського крайового Руху відомо, що членами організації розроблено концепцію соціального проекту «Діти України». У рамках якого організовано благодійні подорожі дітей Миколаївщини до Західної України на Різдвяні і Пасхальні свята. Вячеслав Максимович підтримував такі заходи, всіляко намагався цьому сприяти¹⁹.

Отже, проведене наукове дослідження свідчить, що співпраця Вячеслава Максимовича Чорновола з Миколаївським Рухом простежується у різних напрямках: політичному, просвітницькому, благодійному тощо. Активісти Миколаївської крайової організації НРУ підтримували В. Чорновола у президентських перегонах 1991 року, намагалися популяризувати його передвиборчу програму та політичні погляди через серію публікацій у пресі,

¹⁶«Чи страшний Рух на Миколаївщині?». *Український Південь*. 1993. 12 листопада.

¹⁷Шипотілова О. П. *Видавнича діяльність Миколаївської крайової (обласної) організації Народного Руху України (1989-1998 рр.)*. *Інтелекція і влада: громад.-політ. наук. зб.* Одеса: Астропринт, 2011. Вип. 21. С. 218-223.

¹⁸Журналісти демократичних видань об'єдналися. Давно пора! *Український Південь*. 1995. 27 квітня.

¹⁹Архів Миколаївської крайової організації Народного Руху України (АМКО/НРУ). Ф. 1. Оп. 1. Спр. 14. Арк.5.

проведенні різних просвітницьких заходів і підняти його рейтинг серед населення Миколаївської області.

Шипотілова Олена, Кожанов Андрій. Співпраця Вячеслава Чорновола з Миколаївським Рухом (1980-ті – 1990-ті рр.). У статті досліджуються напрями співпраці Вячеслава Чорновола з активістами Миколаївської крайової організації Народного Руху України. Доведено, що рухівці провели самовіддану роботу за агітацію політичного курсу В. Чорновола. Вони всіляко сприяли висвітленню програми реформ Вячеслава Максимовича через публікації у власній та регіональній пресі, проводили культурницькі заходи на популяризацію його поглядів і цілей. Завдяки підтримці В. Чорновола, миколаївським рухівцям вдалося засновати газету «Український Південь», який став майданчиком для національно-демократичних сил Миколаївської області.

Ключові слова: Чорновіл, Рух, Миколаївська крайова організація НРУ, вибори, «Український Південь».

Shypotilova Olena, Kozhanov Andriy. The cooperation Vyacheslav Chornovil with Mykolayivsky Rukh (1980s–1990s). The article is researched the areas of cooperation Vyacheslav Chornovil with activists of the Mykolaivsky Regional Organization of the Narodny Rukh of Ukraine. It is proved that the Rukhists conducted selfless work for the campaign of the political course of V. Chornovil. They made every effort to highlight Vyacheslav Maksymovych's reforms program through publications in his own and the regional press, and conducted cultural events to popularize his views and goals. Thanks to the support of V. Chornovil, the Mykolayivsky Rukhists succeeded in establishing the newspaper «Ukrainian South», that became the platform for the national-democratic forces of the Mykolaivsky region.

Keywords: Chornovil, Rukh, Mykolaiv Regional Organization of Narodny Rukh of Ukraine, elections, «Ukrainian South».

Ігор Яковлєв

кандидат історичних наук, старший викладач кафедри історії та етнографії України Одеський національний політехнічний університет (Одеса)

В. ЧОРНОВІЛ ТА ВСЕУКРАЇНСЬКА НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ «НАРОДНИЙ РУХ УКРАЇНИ: МІСЦЕ В ІСТОРІЇ ТА ПОЛІТИЦІ»

14-16 вересня 1994 року, на базі Одеського державного політехнічного університету пройшла перша Всеукраїнська наукова конференція «Народний Рух України: місце в історії та політиці», присвячена п'ятиріччю Народного Руху України¹. Конференція була організована завідувачем кафедри історії та етнографії України Одеського національного політехнічного університету професором Григорієм Івановичем Гончаруком, який у зверненні від редколегії зазначив про необхідність об'єктивного та правдивого висвітлювання діяльності такого історичного явища як Народний Рух України.

До редакційної колегії даного форуму увійшли наступні: д.і.н., професор Г.І. Гончарук (голова), д.і.н., професор С.А.Цвілюк (заступник голови), к.і.н., доцент Н.Т. Малуха, к.і.н., доцент Т.М.Моїсеєва. Загалом, в збірнику тез конференції було опубліковано 58 доповідей на актуальну тематику та виключно на українській мові, що на той час було досить рідким явищем в південному регіоні України. Робота конференції була поділена на такі тематичні секції: 1) Питання історії Народного Руху України; 2) Роль НРУ в становленні державності на Україні; 3) Народний Рух України і соціально-політичні процеси; 4) Національна політика Народного Руху України; 5) Молодіжна політика Народного Руху України.

Особливої уваги заслуговує той факт, що в роботі конференції приймав участь тодішній лідер Руху В. Чорновіл, який лише своєю постаттю привернув чималу конференції увагу до даної. Саме з його доповіді «Народний Рух України (короткий соціально-політичний та історичний огляд)» й була розпочата конференція. Виступ Вячеслава Максимовича містив тези про передумови та причини виникнення Народного Руху України, де в доволі чіткій та зрозумілій формі засуджувалось злодіяння компартії Радянського Союзу в спробах поневолити та знищити український народ. В тезах присвяченим еволюції Руху висвітлювались внутрішньо політичні перетворення, що відбувались в середині Народного Руху України впродовж п'яти років його існування та вказувалось на особливе місце Руху в питаннях відстоювання національних цінностей українського народу. Доповідь В. Чорновіла викликала

¹ Народний Рух України: місце в історії та політиці: Тези доповідей першої Всеукраїнської наукової конференції (14-16 вересня 1994 року, м. Одеса) / Г. І. Гончарук (голова). К., 1994. 96 с.

неабиякий інтерес і була позитивно сприйнята учасниками конференції, проте це була єдина конференція на яку завітав В. Чорновіл. За його життя відбулось ще дві конференції з даної теми у 1996¹ році та 1998², але обидва форуми керівництво Руху на чолі з В. Чорновілом проігнорувало. Натомість постійним гостем на конференціях в стінах Одеського політехнічного став засновник та перший голова Народного Руху України І. Драч.

За останні двадцять п'ять років колективом кафедри історії та етнографії України було проведено дев'ять всеукраїнських наукових конференцій присвячених Руху, на яких загалом було опубліковано майже пів тисячі доповідей, абсолютна більшість з яких безпосередньо торкалась проблематики Народного Руху України, де в тій чи іншій мірі значилось ім'я Вячеслава Чорновіла. Починаючи з четвертої конференції, яка пройшла у 2000 році³ постать В. Чорновіла та його громадсько-політична діяльність стала предметом обговорення у багатьох учасників зібрання, а в конференціях 2001⁴, 2005⁵, 2009⁶, 2011⁷, 2014⁸ років постаті В. Чорновіла було присвячено чимала кількість статей від авторів з провідних вузів країни, аналіз яких свідчить про те, що В. Чорновіл був і залишається найвідомішим українським політиком, який відстоюючи інтереси українського народу та дбаючи про становлення сильної української держави зробив собі ім'я видатного політичного діяча. Пам'ять про його внесок в розвиток української національної ідеї досі живе в серцях українців.

Отож, можемо зазначити, що В. М. Чорновіл будучи присутнім лише на першій Всеукраїнській науковій конференції «Народний Рух України: місце в історії та політиці» зумів привернути значну увагу суспільства до проблематики Народного Руху України, а на всіх подальших конференціях з даної теми неодноразово обговорювалась постать В. М. Чорновіла як ідейного лідера та символу української політики.

¹ Народний Рух України: місце в історії та політиці: матеріали другої Всеукраїнської наукової конференції (11-12 вересня 1996 року, м. Одеса) / Г. І. Гончарук (голова). Одеса, 1996. 56 с.

² Народний Рух України: місце в історії та політиці: матеріали третьої Всеукраїнської конференції (10-11 верес. 1998 р., м. Одеса) / Г. І. Гончарук (голова). Одеса: Астропринт, 1998. 62 с.

³ Народний Рух України: місце в історії та політиці: матеріали четвертої Всеукраїнської наукової конференції (14-15 вересня 2000 року, м. Одеса) / редкол.: Г. І. Гончарук (голова). Одеса: Астропринт, 2000. 152 с.

⁴ Народний Рух України: місце в історії та політиці: матеріали V (позачергової) Всеукраїнської наукової конференції (14-15 вересня 2001 року, м. Одеса) Г. І. Гончарук (голова). Одеса: Астропринт, 2001. 204 с.

⁵ Народний Рух України: місце в історії та політиці: Матеріали VI Всеукраїнської наукової конференції (16-17 вересня 2005 р., м. Одеса) Г. І. Гончарук (голова). Астропринт, 2005. 160 с.

⁶ Народний Рух України: місце в історії та політиці: Матеріали VII Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 20-річчю НРУ (28-29 травня 2009 р., м. Одеса) Г. І. Гончарук (голова). Одеса: Астропринт, 2009. 236 с.

⁷ Народний Рух України: місце в історії та політиці: Матеріали VIII Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 20-річчю незалежності України (25-26 травня 2011 р., м. Одеса) / Г. І. Гончарук (голова). Одеса: Астропринт, 2011. 456 с.

⁸ Народний Рух України: місце в історії та політиці: матеріали IX Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 25-річчю Незалежності України (26-27 травня, 2016 р., м. Одеса). Одеса: Астропринт, 2016. 88 с.

Яковлев Игор. В. Чорновіл та Всеукраїнська наукова конференція «Народний Рух України: місце в історії та політиці». В доповіді йде мова про участь В. Чорновіла в першій всеукраїнській науковій конференції «Народний Рух України: місце в історії та політиці», що проходила на базі Одеського національного політехнічного університету. Розглянуто основні тези його доповіді. Проаналізовано суспільний інтерес до постаті В. Чорновіла в подальших восьми конференціях з даної тематики.

Ключові слова: В. Чорновіл, всеукраїнські наукові конференції, Народний Рух України.

Yakovlev Igor. V. Chornovil and All-Ukrainian Scientific Conference "People's Movement of Ukraine: A Place in History and Politics". The report deals with the participation of V. Chornovil in the first All-Ukrainian scientific conference "The People's Movement of Ukraine: a Place in History and Politics" held on the basis of Odessa National Polytechnic University. The main theses of his report are considered. The public interest in V. Chornovil's figure in the subsequent eight conferences on this topic is analyzed.

Key words: V. Chornovil, All-Ukrainian scientific conferences, People's Movement of Ukraine.

Наукове видання

Чорноволівські читання:

Матеріали V Всеукраїнської
наукової конференції

Упорядкування проф. Василя Деревінського

Підп. до друку 04.03.2019. Формат 60x84/16.
Папір офс. Друк цифровий. Гарн. Times New Roman.
Умовн. др. арк. 9,07. Наклад 100.

Видавець – «Симфонія форте»
76019, м. Івано-Франківськ, вул. Крайківського, 2
тел. (0342) 77-98-92

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців та виготівників видавничої продукції: серія ДК № 3312 від 12.11.2008 р.

Виготівник – ФОП Семко Я.Ю.
76019, м. Івано-Франківськ, вул. Крайківського, 2
тел. +38-067-342-56-46